

časopis *za* **kritiko** **znanosti**

ČKZ 127 (2/90)

Ekologija in demokracija

Naslovi:

Od naravoslovnega k družbenemu pojmu ekologije

Utopija ničelne opcije

Politika jedrske energije

Fetiš zdravja

Volitve kot obred in igra

Jugoslovanski strankarski pluralizem

Ekologija in demokracija

EKOLOGIJA IN DEMOKRACIJA

št. 2 / 1990

DEMOKRACIJA I EKOLOGIJA

1990 / s. 52

V minulih treh letih je Časopis za kritiko znanosti postal uspešna blagovna znamka z zaščitnim patentom na razkrivanje političnih stranpoti svinčenih sedemdesetih. Istočasno je prešel od tehnologije svinca na tehnologijo računalniškega tiska. Položaj teoretske produkcije se z obema spremembama bistveno spreminja - teorija mora, če noče ostati marginalizirana v komodno subkulturo vse bolj okrnjenih državnih subvencij, slediti imperativom trga, ki ga je potrebno šele vzpostaviti na ideološkem pogorišču družbenega projekta, ki je teoretsko delo postavljal na raven Kulture, ki, se ve, se vedno žrtvuje za dobrobit višjih ciljev. Ta simbolni pakt med intelektualcem in družbo je nagrizel duh podjetništva in kolektivnih pogodb in teoriji grozi, da se bo vrnila tja, kjer je po Vicu izvorno mesto njenih pojmov, na atensko tržnico. V tem seveda ni nobenega ontološkega resentimenta na izvor, temveč strah pred tem, da bo iz steklenice uhajajoči duh menjave slep za zgodovino svoje lastne institucionalizacije. Ignoranca do tega, da so danes vsi trgi politično institucionalizirani lahko ob zlomu državnega skrbništva teoretsko produkcijo postavi v položaj glasbene produkcije v prejšnjem stoletju - titulirani geniji se ubadajo z banalnimi eksistenčnimi problemi medtem ko operne hiše bogatijo zaradi neurejene institucionalizacije avtorskih pravic. Kalkulacije tipa toliko in toliko trenutnemu povpraševanju prilagojenih komercialnih izdaj, da celotna produkcija posluje na pozitivni ničli, so sicer lahko individualna rešitev posameznega uredništva, ne morejo pa spremeniti institucionalne matrice teoretske produkcije, ki po lastni logiki vzdržuje mentaliteto zaprtih teoretskih šol in intelektualnih taborov, utrjenih z obzidjem žargona in podprtih z logistiko tega ali onega političnega mecena. Prednost, da trg ne sprašuje po politični pripadnosti tu sama po sebi nima moči likvidirati te mentalitete. Časopis za kritiko znanosti bo upošteval trg ne le kot zunanjo prisilo temveč kot kategorični imperativ komunikacije z rezonirajočo javnostjo in kot medij reorganizacije teoretske produkcije. To pomeni ne le „boj za bralca,“ temveč tudi boj za institucionalizacijo tržišča neke produkcije, ki ji zaradi njene narave povsod v civiliziranem svetu pripada nek minimum državne podpore. Redakcija Časopisa naj bi se iz pall mail urejevalca bolj ali manj slučajno naročenih in prispelih tekstov spremenila v organizatorja produkcije in oblikovalca uredniškega programa, kar spet ni mogoče na osnovah čistega amaterizma. Časopis naj bi tudi po formi iz zvezka zbranih tekstov postal konceptualno pripravljena publikacija (kar je

nekaterim številkam uspelo že dosedaj)z vsemi značilnostmi revijalne forme: nosilnim vsebinskim blokom, prevodom, recenzijo, uvodnikom, informacijami, intervjujem itd.; in s premikom dominacije esejistične forme nad strokovno znanstveno. Izhodiščna točka teh sprememb ni entuziastični voluntarizem ponovnega začetka iz točke nič, temveč realne možnosti drugačne sinteze že obstoječe produkcije. Gre torej za diskontinuiteto, ki se ne odpoveduje zgodovini ČKZ, ki pa je možna le ob prelomu s prakso debatnega kluba kot uredniško politiko.

Številka, ki je pred vami je daleč od te koncepcije, saj se tehnično in organizacijsko Časopis po izteku mandatov bivših glavnega in odgovornega urednika začenja takorekoč znova v mikropolitčnih razmerah, ki še ne omogočajo konstitucije novega uredništva. Tako je pričujoča številka kompendij, ki v sebi združuje tematski sklop „Ekologija in demokracija“, in predstavitev nekaterih avtorjev, ki so se pripravljani angažirati v oblikovanju tu predstavljene koncepcije.

Uspeh blagovne znamke Časopis za kritiko znanosti je bil v marsičem povezan s političnim angažmajem prostorske in personalne unije Časopisa in največjim podjetjem civilne družbe, Odborom za varstvo človekovih pravic. Uveljavitev Časopisa kot blagovne znamke sovпада z delovanjem Časopisa kot Odbora. Toda Časopis kot Odbor je bil v političnem prostoru, ki civilni družbi ne omogoča avtonomnega posredovanja volje ljudstva, v konkurenčnem odnosu do svojega izdajatelja, ki je kot opozicijska družbenopolitična organizacija tudi sam pretendiral na častno mesto glasu volje ljudstva. V logiki, ki obvladuje ta politični prostor, je implicitno navzoča jakobinska volja do uzurpacije lastne besede kot edinega avtentičnega mesta, s katerega se izreka glas ljudstva. Tako samorasle organizacije civilne družbe kot družbenopolitični konvertiti navzamejo formo spopadajočih se debatnih klubov za primat nad imaginarijem politike. Ker izostane konceptualizacija razlik, te privzamejo podobo osebnih sporov kot svoje bistvo. Na tem terenu lahko skratasti David premaga apolonskega Golijata. Za odhajajočimi heroji, ki ostanek svojega kapitala investirajo drugam, ostaja pogorišče, na katerem se lahko po politični potrebi razpihuje žerjavica. Ko je Odbor izgubil krono nek ronanega splošnega reprezentanta civilne družbe je bila z njim mogoča konfrontacija. Seveda ne z Odborom kot Odborom, temveč z Odborom kot Časopisom. Ublagovljenje političnega angažmaja Časopisa je bilo mogoče le za ceno konkurenčopolitičnega razmerja z izdajateljem. Ko ni bilo več avre nedotakljivosti splošnega reprezentanta, ga je bilo mogoče potolči z nevtralnimi sredstvi upoštevanja pravnih norm. Te so izgubile svojo legitimacijsko prepričljivost v trenutku, ko jih je bilo

potrebno kršiti, da bi ne prišli v situacijo, ko bi od Časopisa za kritiko znanosti ostalo le še ime.

Pred vami je torej Feniks, ki poskuša odleteti s pogorišča padlih herojev. No more heroes anymore! v. d. odgovornega urednika

Andrej Klemenc

OD NARAVOSLOVNEGA K DRUŽBENEMU POJMU EKOLOGIJE Od ekskluzivnosti k interdisciplinarnosti

Ekologija kot znanost o planetarnem gospodarjenju z naravnimi viri in kot razumevanje zemeljske krogle kot skupne hiše vsega človeštva in vseh naravnih vrst ter kot razumevanje njihove povezanosti s fizikalnim in kemičnim okoljem je vprašanje ekonomske koristnosti postavila v nov kontekst. Predvsem je iz postavila, da dobijo posamezne človeške aktivnosti svoj smisel in pomen šele glede na to, kakšne učinke imajo na ravnotežje v posameznih biotopih, ali ga destabilizirajo ali ne.

Prvotno so v 19. stol. pojem ekologija uporabljali za posebno znanstveno disciplino biologije, ki je bila posvečena raziskovanju sklenjenih bioloških sistemov oz. biotopov. Kot takšna je bila ekologija praktična biologija, ki je modele in zakone teoretske biologije skušala praktično preverjati in razvijati v konkretnih raziskovalnih situacijah. Pri tem je bil pojem biotopa oz. ekosistema že vseskozi vprašljiv, saj je zelo težko reči, kje se nek biotop zaključuje in drugi začenja. Za nekatere naravne vrste, zlasti tiste iz višjih mest v razvojni verigi naravnih vrst, so sicer res lažje določljive meje njihovega življenjskega prostora. Toda analiza njihovih prehrambenih verig, ki jih povezuje z manjšimi živalmi, preko teh pa z rastlinami, nam neusmiljeno razkrije vprašljivost sklenjenosti in zaprtosti biotopov. Prvotnega pojmovanja ekologije kot naravoslovne in biološke discipline se je polastila vrsta raziskovalcev, tako naravoslovcev kot družboslovcev, ki niso spoštovali prvotne definicije te znanosti, ampak so z raziskovanjem družbenih mehanizmov, ki povzročajo destabilizacijo in uničevanje biotopov, prispevali k postopnemu drugačnemu definiranju ekologije in sicer kot interdisciplinarne znanosti, ki raziskuje tako naravoslovne oblike degradacije biotopov kot tudi družbene mehanizme njihovega sprožanja.

V tem pomenu je sodobno pojmovanje ekologije rezultat prevrednotenja pomena in smisla te discipline, kakršnega je imela na svojih začetkih v 19. stol.. To je tudi razlog, da danes ne obstaja splošno sprejeta definicija in smisel te znanosti. Del biologov, ki razume biologijo kot strogo teoretsko znanost s svojimi modeli, ki so v bistvu neodvisni od praktičnega dogajanja v zemeljski biosferi, pojmuje ekologijo kot še vedno biologiji zavezano in podrejeno disciplino, v katero je vsakršno poseganje drugih naravoslovcev in še bolj družboslovcev nedopustno in znak neznanstvenega postopanja. Hkrati pa prav ti raziskovalci ostajajo teoretični ujetniki svojih modelov, ki jim cele naravne vrste uhajajo iz rok in izginjajo zaradi napredujoče degradacije večine naravnih vrst na zemeljski obli.

Kljub temu sporu o značaju ekologije kot znanstvene discipline, v katerem se vključevanje družbenih mehanizmov v pojasnjevanje življenja in degradacije biotopov sem in tja prikazuje kot vprašljivo, izmaknjenje samega pojma te

znanosti njegovemu strogo izvornemu in strogo teoretskemu pomenu, pa puristi med biologi niso uspeli preprečiti prevrednotenja pojma ekologija. Vzrok za to je pospešena degradacija tolikih biotopov in nemožnost pojasnitve tega dogajanja zgolj s sredstvi biologije, da postaja očitna neizogibnost interdisciplinarnega raziskovanja na tem področju.

Prvotne raziskave povezanosti različnih naravnih vrst in njihovega medsebojnega učinkovanja so bile oprte na enostavne modele raziskovanja soodvisnosti. Klasična primera takega raziskovanja soodvisnosti je bilo raziskovanje populacije zajcev in risov oz. zajcev in lisic. Najprej je bilo odkrito, da predstavlja populacija zajcev v nekaterih okoljih za rise in v drugih za lisice enega najpomembnejših virov prehrane. V obdobjih, ko je bilo zajcev veliko, sta se tudi populaciji risov in lisic ugodno razvijali. Zlasti prehrana mladih živali je bila zadovoljiva, zato sta v takšnih pogojih populaciji risov in lisic številčno naraščali. To pa je imelo za posledico večjo gostoto obeh populacij nasproti populaciji zajcev, zato so bili ti izpostavljeni vse močnejšemu pritisku in niso imeli možnosti, da bi lahko svojo visoko številčnost ohranili. Padec številčnosti populacije zajcev pa je dolgoročno ogrozil tudi obe vrsti, ki sta se z njimi prehranjevali. S časovnim zamikom dveh ali treh let sta tudi ti dve vrsti zašli v težavo, zmanjšala sta se obseg in kvaliteta njihove prehrane z zajci, zato je pričela padati tudi njihova številčnost. Možni sta dve hipotezi. Namreč, da po določenem obdobju, ko zaradi zmanjšanja številčnosti risov in lisic številčnost zajcev spet naraste, in potem s časovnim zamikom tudi ponovno številčnost risov in lisic. Mogoče pa je tudi, da risom in lisicam uspe ujeti vse zajce, do zadnjega oz. predzadnjega. V tem primeru ni uničena le populacija zajcev, ampak ogroženi tudi sami populaciji risov in lisic.

Minljivost ekosfere

Očitno je, da so naravne vrste medsebojno povezane preko prehrambenih verig in skupnih življenjskih prostorov. Ekologija je od svojih prvih raziskav njihove povezanosti prešla h kompleksnim povezavam naravnih vrst in njihovega fizikalnega in kemičnega okolja. Pri tem se razkriva, da naravno okolje na zemeljski krogli, ki je potrebno za človeško preživetje in preživetje drugih naravnih vrst, ni nekaj samoumevnega, od vselej in za vselej.

Kot splošno znanstveno sprejeta resnica velja danes, da je zemlja stara pet ali šest milijard let. Po Kant-Laplaceovi teoriji je nastala skupno s svojim osončjem iz prvotne velike eksplozije, ki je kozmično snov raznesla po vesolju. Vsekakor je bila zemlja od začetka neživa, skalnata gmota, obkrožena z atmosfero iz vodnih hlapov, vodikovega plina, amoniaka in metana.

Glavni dogodki, ki so vse od preprostih začetkov ustvarili kompleksno lupino zemlje, vključno z njenimi živimi prebivalci, so danes precej dobro znani. Živa bitja so skoraj izključno zgrajena iz istih štirih elementov - vodika, kisika, ogljika in dušika -, ki so sestavljali prvotno zemeljsko atmosfero. Toda v živih bitjih so

ti elementi privzeli izredno kompleksne molekularne oblike, ki tvorijo razred organskih sestavin¹.

Zemeljska krogla ob svojem nastanku ni bila primerna za današnje svoje oblike življenja in v atronomskem času dolgoročno gledano tudi v neki daljni prihodnosti, po določeni ohladitvi sonca kot glavnega vira energije na zemeljski površini, ponovno ne bo več. Za razliko od zdravorazumskega gledanja na današnje oblike življenja na zemlji kot samoumevne, in današnje pogoje za življenje ljudi kot prav takšne, je že s sklepanjem iz zgodovine zemljinega nastanka in že z njim povezanega prihodnjega propada treba narediti sklep, da današnje oblike življenja in njihova povezanost niso že od vselej in ne za vedno.

Seveda pa izpostavljenost ter ogroženost življenjskih oblik in naravnih vrst v astronomski zgodovini zemlje ni tudi že njihova akutna in danes aktualna ogroženost. Svetovna ekološka kriza je fenomen, ki ga spremenljivost zemeljske ekosfere v tej perspektivi le mnogo jasneje osvetljuje: življenjski naravni pogoji na zemeljski krogli niso od vselej, so uničljivi in njihova degradacija je izmerljiva in razumljiva le, če jo postavimo v kontekst nastanka ekosfere na zemeljski krogli.

Splošno znanstveno je sprejeto stališče o nastanku organskih sestavin iz enostavnih primesi zemeljske prvotne atmosfere v neživih, geokemičnih procesih. V laboratorijih so imitirali te procese in iz mešanice vode, amoniaka in metana, ki so bili iz postavljeni ultravioletni svetlobi, električni iskri ali zgolj vročini, proizvedli zaznavne količine takšnih organskih sestavin, kakršne so aminokisljine in ki v povezavah postanejo proteini. Ker je bilo ultravioletne svetloba obilo na voljo v prvotni zemeljski atmosferi, so se njene komponente postopno spremenile v mešanico organskih sestavin.

Te sestavine je začetnik te teorije A. I. Oparin imenoval "organska juha". V njej so se razvila prva živa bitja pred približno tremi milijardami let. Ker v prvotni zemeljski atmosferi ni bilo kisika, so morala prva živa bitja pridobivati energijo iz organskih hraniv, ne da bi jih predelovala s kisikom. Fermentacija je tisti najbolj enostaven način proizvajanja eneregije v živih bitjih, pri katerem nastaja ogljikov dioksid. Ta prva živa bitja so bila produkt več milijard let počasnih geokemičnih procesov, hkrati pa so sama postala močni akterji geokemičnih sprememb na zemeljski krogli. Najprej so relativno hitro porabila zalogo organskih produktov, ki so pred tem nastali v geokemični evoluciji. Nato so prvi fotosintetizirajoči organizmi predelali ogljikov dioksid v organske substance.

Soodvisnost živih vrst in njihovih življenjskih pogojev

Vse to se je seveda lahko dogajalo v morjih, ki so dajala potrebno zaščito zelenim rastlinam, algam, ki so v tropskih tem peraturah še ne na današnje

¹ Barry Commoner, *The Closing Circle*, Bantam, New York, 9 th. edition april 1979, str. 14.

temperature ohlajene zemeljske krogle odlagale ogromne količine organskega ogljika, ki se je postopno spremenil v premog, nafto in naravni plin. Istočasno je z fotosintetičnim cepljenjem vodnih molekul, ki so vsebovale kisik, zrak pridobil v svojo atmosfero prosti kisik. Njegov del se je spremenil v ozon, s čimer je ustvaril intenzivno zaščito zemeljske površine pred ultravioletnim sevanjem. Šele s tem je ta površina postala primerna za živa bitja, ki so do tedaj morala ostajati v zaščiti morskih globin.

Odsotnost ultravioletnega sevanja in prosti kisik sta hkrati omogočila nastanek in razširitev bolj učinkovitih oblik metabolizma, v vodi in na kopnem, tako da so rastline in živali poselile praktično ves planet in čez njega strnile mrežo ekos fere, povezanosti svojih življenjskih ciklusov. Suhozemne rastline in mikroorganizmi so spremenili prejšno skalnato površino zemlje v rodovitna tla, na katerih se je tako kot v gornjih plasteh voda razvila ogromna raznovrstnost živih organizmov, ki živijo v zelo kompleksnem vzajemnem sistemu živih bitij. V njem je v soodvisnosti sestava plodnosti tal, voda in zraka, kar pomeni tudi klimatskih pogojev.

Ekološka kriza predstavlja razgradnjo te komplicirane sovisnosti ekosfere, poseganje v nekatere, z razvojem tehnologij bolj in bolj številne reproduktivne procese, v katerih se vzpostavlja njeno ravnotežje in ohranjajo njene vitalne zmožnosti vzpostavljanja življenjskih pogojev rastlinskim in živalskim vrstam. Barry Commoner je izpostavil glavni preobrat, ki se je zgodil v prehodu od prvotnih oblik življenja k tistim, s katerimi živimo danes. Prvotni sistem življenja je vključeval usodno pomanjkljivost, ker je svojo energijo pridobival iz potrošnje nekega neobnovljivega vira, namreč geokemične zaloge organske snovi. Ta pomanjkljivost je morala biti korigirana, sicer bi se samorazmožujoča rast življenja izčrpala s potrošnjo prvotne "organske juhe". V pogojih, iz katerih so organizmi nastali, bi ti tudi izginili. Preživetje pa je omogočil nastanek fotosintetičnih organizmov, ki so uporabljali sončno svetlobo, da so predelovali ogljikov dioksid in neorganske snovi v sveže organske snovi.

Ogljikov dioksid, ki je bil odpadke prvih življenjskih oblik, se je v tem ključnem preobratu spremenil v hrano organskih sestavin. S tem se je sklenil krog, v katerem se je življenjski proces spremenil iz linearnega v samobnavljajoči se tok in hkrati se je življenje na zemeljski obli navezalo na obnovljivi vir energije, kakršno je sonce.

Življenjski procesi so tako sestavljeni iz procesov fermentacije, v katerih nastaja ogljikov dioksid in iz procesov fotosinteze, v katerih ta skupaj z anorganskimi postaja organski material. To sta dva dopolnjujoča se življenjska procesa, ki sta medsebojno odvisna in predstavljata vzajemni razvoj celokupnega procesa življenja na zemeljski obli, v katerega so vključene tudi nežive snovi. Gre za nenehne transformacije življenja v velikih ciklih, ki jih poganja sončna energija. Toda porojevanje življenja iz življenja, v katerega se je sklenila celotna zemeljska ekosfera, je z industrijsko in tehnološko revolucijo postavljeno pred resna vprašanja. Nehoteno ali celo zavestno ogrožanje življenjskega okolja in življenjskih pogojev nekaterih naravnih vrst preko mnogovrstnih

mehanizmov povezanosti vseh oblik življenja med seboj na mnoge, težko predvidljive načine, ogroža tudi druge vrste, vključno s človeško.

Degradacija okolja presega spoznavne zmožnosti posameznika

Ekologija je zato vratolomno kompleksna znanost raziskovanja povezanosti različnih oblik življenja in njihove vzajemne ogroženosti v situacijah, ko je pogosto na prvi pogled izredno težko odkriti kemične procese, ki sprožajo destabilizacijo življenjskih pogojev posameznih vrst in s tem verižnih procesov, ki imajo za rezultat prekinjanje reproduktivnih življenjskih ciklusov ter umiranje in izumiranje množice naravnih vrst.

Pri tem kompleksnost biokemičnih procesov, v katerih prihaja do destabilizacije življenjskih pogojev, daleč presega individualne spoznavne zmožnosti posameznega človeka. S svojim vidom, tipom, okusom, sluhom in vonjem lahko detektira le manjši del polucije, ki z razvojem vedno novih tehnologij dobiva vedno bolj neposredno nezaznavne oblike kemičnih, fizikalnih in bioloških procesov. Radioaktivnega sevanja, težkih kovin, žlahtnih plinov in genetičnih sprememb ni mogoče zaznati neposredno s človeškimi čuti. Ravno tiste tehnološke priprave, ki so bile razvite skupaj s posamezno tehnologijo ali celo kasneje kot sama ta tehnologija, so najzanesljivejše sredstvo za razkrivanje njihovih polutivnih učinkov.

Ekologija je zato znanost, ki mora slediti tehnološkemu napredku na njegovem lastnem terenu, da z njegovimi lastnimi sredstvi, metodami in pripravami raziskuje polutivne učinke tehnologij in procese njihovega učinkovanja v reproduktivnih krogih soodvisnosti naravnih vrst.

Ker pa je degradacija okolja enotno vezana na ekosfero kot edino osnovo življenjskih ciklusov, zahteva to raziskovanje povezanosti fizikalnih, kemičnih, bioloških in socialnih procesov, česar klasično organizirane znanosti ne zmorejo. Njihovo raziskovanje je striktno omejeno na posamezna področja oz. discipline, in ta omejitev je bistvena dimenzija njihove znanstvenosti. Da postopajo metodično, se pravi z določenimi predpostavkami in konsekventno zgolj na te predpostavke, vključuje abstrakcijo, opuščanje zdravorazumskih postavk, med katere so vključene tudi postavke večine paralelnih znanstvenih disciplin. Izjema sta matematika in deloma fizika v naravoslovnih znanostih, v družboslovnih in humanističnih pa zaradi pomanjkanja konsenza o predmetu in metodi samih teh znanosti tudi takšnih izjem ni.

Z ekološko krizo je odpravljena klasična ovira za vzpostavitev interdisciplinarnega delovanja znanosti, namreč da niso mogle opredeliti istega predmeta raziskovanja. Ta predmet je zdaj dan: ekosfera. Ker se ga posamezne znanstvene discipline lotevajo vsaka po svoje, čeprav do sedaj ni bil priznan kot enoten in njihov skupen predmet, je z globalno ekološko krizo vzpostavljena njegova identiteta. S tem sodelovanje znanosti ni na nov način le omogočeno, ampak je celo imperativno zahtevano.

Brezpredmetno je razpravljanje, ali lahko ekologija zavzame odslej podobno mesto in zaide v podobne dileme, ki so bile svojčas značilne za filozofijo kot prvo vseh znanosti, od katere so se druge znanosti postopno osamosvajale. Kajti ekologija se ne more vzpostaviti kot nova, dodatna znanost poleg že obstoječih, ki bi poleg tradicionalno koncipiranih znanstvenih disciplin prakticirala njihovo ekološko delovanje ločeno in neodvisno od njih. To bi sicer ne bilo povsem neproduktivno, ker bi pomenilo, da bi si vsaka znanstvena disciplina razdelala svojo aplikativno poddisciplino, v kateri bi svoj metodološki instrumentarij uporabljala za raziskovanja ekosfere. Toda te posamezne poddiscipline znanosti, ki bi se posvetile ekosferi, njenim ciklusom in njihovemu ravnotežju, bi še vedno delovale metodološko izolirano in vsaka zase. To bi torej sicer bila pot naprej glede na sedanje stanje, za katerega je značilno znanstveno zanemarjanje najbolj vitalnih vprašanj ohranitve biološkega ravotežja zemeljske ekosfere že iz metodoloških razlogov, ki načelno onemogočajo sodelovanje in koncipiranje skupnega predmeta znanosti.

Hkrati pa je problematična in utopična tudi druga vizija koncipiranja ekologije kot neke sinteze znanstvenih disciplin, ki bi povezala in strnila dosedanje načine, metode in sredstva raziskovanja in se tako formirala kot Ekologija z velikim E. Kajti znanstveno raziskovanje je po svojem bistvu inovativno in ne more biti brez preostanka posvečeno nekemu cilju, pa če je ta še tako moralno vzvišen: ohranitev vitalnih sposobnosti ekosfere in s tem življejskih pogojev biotopov in naravnih vrst s človeštvom vred. Sodelovanja in vzajemnega dopolnjevanja znanstvenih disciplin na področju ekologije ni mogoče doseči z njihovim zgolj organizacijskim drugačnim konceptom in tudi ne zgolj z vzpostavitvijo prednostnega smotra raziskovanja: ohranitev ravnotežja v ekosferi.

Produktivna je lahko le tista koncepcija ekologije, ki iz razis kav posameznih disciplin kot znanstveno normo uveljavi takšno samopercipiranje posamezne discipline, ki za rešitev postavljenih problemov degradacije ekosfere izpostavi prav ta problem kot usodno in centralno vprašanje te discipline in ki postavi možnost sodelovanja z drugimi disciplinami kot imperativ njenega metodološkega napredka. Doslej je bilo namreč sodelovanje med posameznimi znanstvenimi disciplinami razumljeno kot drugorazredno vprašanje, ki se mu je posamezna znanstvena disciplina lahko posvetila, ko je rešila svoj osrednji problem: namreč ko je koncipirala svoj predmet in metodo neodvisno ali vsaj avtonomno od drugih ved.

Ekološki horizonti znanosti

V resnici se je sicer napredek v mnogih znanstvenih disciplinah dogajal kot produktivno privzemanje hipotez, metod in odkritij drugih disciplin, toda nova odkritja in metode so bile največkrat ljubosumno pripisane le tej zadnji, ker je takšno ljubosumno varovanje teritorija posamezne znanstvene discipline zago-

tavljalo teoretsko ekskluzivnost in utrjevalo vtis, da gre prav v tej znanosti za apriorni, fundamentalni in sintetični način raziskovanja.

Ekologijo kot interdisciplinarno raziskovanje v prvi vrsti onemogoča statusno rangiranje raziskovanja v posameznih disciplinah, ki daje prednost preiskovanju določene hipoteze ali skupine hipotez v izolaciji od konsekvenc, ki jih ima za druge znanstvene discipline in konec koncev za življenjske cikle na zemeljski krogli. Največkrat pa je to omejevanje raziskovalnega interesa na pogoje, ki jih lahko kontrolira in verificira posamezen raziskovalec le s sredstvi in pojmi svoje discipline, le rezultat nemoči bolj kompleksnega raziskovanja več oz. vseh znanstvenih disciplin hkrati.

Izhod iz te metodološke nemoči posameznih znanstvenih disciplin, da bi raziskovale kompleksne implikacije svojih hipotez, je samo v stimuliranju takšnega raziskovanja in takšnega pojmovanja znanosti sploh, ki bo sicer iskalo najenostavnejše teoretske rešitve za posamezne probleme, toda njihovo verifikacijo potrdilo šele s preizkusom njihovega pomena in učinka v kompleksnem kontekstu ekosfere. To pa pomeni, da se mora znanstveno raziskovanje odpovedati zelo razširjenemu imperativu, da je stvar raziskovalca, da reši določen teoretski problem in da konsekvence njegovega odkritja niso njegova zadeva in da zaradi njih nikakor ne more in ne sme omejevati svojega raziskovanja. Ta raziskovalni imperativ, ki se je posebej uveljavil v zadnjih dvesto letih, sloni na domnevi, da je teren znanstvenega preizkusa brezmejen in da ne more imeti nobene omejitve oz. horizonta, niti ne more postavljati kakršnihkoli etičnih kriterijev za sam preizkus. Z globalizacijo omejenosti naravnih resursov in z ekološko krizo se je izkazala ta paradigma znanstvenega raziskovanja kot izčrpana. Predvsem se znanstveno raziskovanje etičnih imperativov nikoli v resnici ni moglo povsem otresti, temveč jih je samo implicitno omejilo na tako imenovano duhovne, družbene in etične zadeve.

Narava, naravni viri in okolje je bilo izključeno iz tega etičnega in humanističnega nivoja. Ta izključitev je z globalno degradacijo okolja postala vprašljiva. Problematični seveda niso nasledki in učinki znanstvenih konceptov in njihovih tehnoloških konkretizacij, temveč same njihovi osti. Te se lahko spremenijo samo s prevrednotenjem narave, telesnosti, stvari, iz zgolj pasivnih predmetov v predmete z etičnim statusom. Obstojijo etični kriteriji pri raziskovanju človekove filozofije, sociologije, prava, politike in psihologije, ki ne legitimirajo poljubnih intervencij in eksperimentov v raziskovalne namene. Danes je samoumevno, da psihološka raziskava, v kateri bi eksperimentalno ustvarili ekstremno stresno situacijo, da bi analizirali reakcije posameznih ljudi zaradi zdravstvene škode, ki bi jo tak stres lahko povzročil, ne bi bila etično dopustna in bi štela za znanstveni šarlatanizem.

Prav isto velja za fizikalne, kemične, medicinske in biološke raziskave, ki bi jih z možnostjo škode izvajali na ljudeh. Zato poskusi na živalih, tkivih, kemičnih substancah itn.. Svoboda znanstvenega raziskovanja vključuje omejitev eksperimentiranja na ljudeh, če obstaja možnost zdravstvene ali drugačne škode. Na osnovi znanstvenih eksperimentov pa so nastali mnogi tehnološki

postopki, ki imajo nedvomno škodljiv vpliv na človekovo zdravje in naravno ravnotežje med živalskimi in rastlinskimi vrstami. Neogiben korak v razumevanju in prakticiranju znanstvenega raziskovanja bo moral biti storjen v predvidenosti tega raziskovanja tako, da bo eksperimentiranje in koncipiranje novih raziskovalnih in tehnoloških postopkov vključevalo nemoralnost in nelegalnost ekološko škodljivega znanstvenega poskusa in njegovega prevajanja v tehnološki postopek.

Ločevanje med znanstvenimi eksperimenti, ki so etično problematični, ker zadevajo neposredno ljudi oz. njihovo zdravje, in eksperimenti, ki se opravljajo na drugih živih substancah ali bitjih in se zato ne zdijo vprašljivi, je razumljivo in sprejemljivo na nivoju Newtonove fizike, se pravi na nivoju znanosti 17. ali 19. stoletja. Na nivoju jedrske fizike in celularne biologije oz. genetike pa ta razlika izginja. Genetski kod živih bitij je zelo podoben pri rastlinah, recimo drevesih, in ljudeh. Genetske poškodbe so torej skupne vsem živim vrstam, zato ni mogoče opravičiti tistih, ki so storjene na rastlinskih in živalskih vrstah, diskreditirati pa tiste pri ljudeh.

V tej perspektivi je vprašljiv genetski inženiring na rastlinah in živalih prav tako kot pri ljudeh. Vprašljivo pa je tudi dokumentiranje nastanka "ekoloških bolezni", ne le tistih, ki so rezultat intenzivirane industrijske polucije, ampak tudi tistih, ki so posledica nepreglednega in polutivnega znanstvenega raziskovanja in eksperimentiranja. V zvezi s tem se postavlja vprašanje nove bolezni, kakršna je aids. Ali je njen pojav res rezultat njene davne pritajenosti, ko je obstajala kot prikrit fenomen in ko se zaradi naravnih in socialnih značilnosti ni mogla razširiti? Zdaj pa so z intenzivnimi komunikacijami, seksualno svobodo in intenzivnim zdravstvenim varstvom nenadoma v svetu nastale možnosti za uničujoči prodor te bolezni v svet. Ali pa je aids vendarle stranski rezultat nekega genetskega eksperimentiranja, ki je ušlo izpod nadzora raziskovalcev. In je podoben grožnji jedrskega sevanja po eventualni jedrski vojni, ali po nekontrolirani eksploziji jedrske elektrarne, kakršna se je zgodila v Černobilu, grožnji, o kateri raziskovalci, ki so iz delali prvo atomsko bombo, še slutili niso.

Fizikalno, kemično, biološko in tehnično raziskovanja se bo moralo odpovedati nevtralnosti in etični nevprašljivosti svojega eksperimentiranja, ki je zasedrano v znanstveni paradigmi 17. stoletja in ki zahaja v izrecno nasprotje s sodobno paradigmo naravoslovja, utemeljenega na Einsteinovi teoriji relativnosti.

(se nadaljuje)

Utopija ničelne opcije modernosti in modernizacija kontormativno-politični kriterij

Sociološke znanosti so se zadnjih 25 let ukvarjale s temo "modernost" v dveh različnih kontekstih. Ta konteksta sta med seboj ostro ločena, vendar se zdi, če se ozremo v preteklost, da sta hkrati na nek ironičen način povezana. Na eni strani imamo raziskave, ki se ukvarjajo z *modernizacijo* z zgodovinsko-sociološkega vidika. Ta raziskovanja se ukvarjajo s splošnimi, opisnimi in razlagalnimi izsledki o pogojih in motivacijskih silah modernizacije. Analizirajo razvojne poti, ki so jih prehodile predmoderne ali tradicionalne družbe, da bi se otresle (ali pa tudi danes mogle premagati) značilnih potez togosti, stagnacije in trmoglavosti ter se tako približale demokratično-kapitalističnim industrijskim družbam, ki jih modernizacijska teorija vsaj implicitno opisuje kot normativno zaželene. Navkljub vsej empirični natančnosti in metodološki prefinjenosti pa bi bilo pri analizi raziskav, ki so bile izvedene v šestdesetih letih, pošteno do njihovih avtorjev, tesno sodelujočih zgodovinarjev in sociologov, Američanov in zahodnih Evropejcev, vsekakor ugotoviti, da so se osredotočili na eno samo vprašanje, namreč: "V čem so pogoji možnosti, da smo "mi" postali to, kar smo danes in da bi tudi drugi lahko sledili to pot zahodnjaštva?". V času, ko je bila raziskava o modernizaciji v šestdesetih letih v polnem razcvetu, so brez vsakršnih zadržkov enačili koncepta "modernizacije" in "pozahodnjačenja". "Državam v razvoju je bilo priporočeno, da posnemajo dosežke Zahodnega sveta. Modernizacijo so razlagali kot napredek." (1) V tem pogledu, v kritični obravnavi raziskovanja modernizacije, ki v celoti ovrednoti možnosti in perspektive takega tipa raziskav v pozitivnih terminih, Hans Ulrich Wehler svari, da je teorija modernizacije pretesno spojena s povsem določenimi cilji in vrednostnimi podmenami, da se s svojo navezanostjo na zahodni model opravičuje tudi morebitne napačne razlage ali pa celo absolutizira obstoječe razmere s ponosnim: "dosegli smo". (2)

Kontekst, v katerega je umeščen koncept *modernosti* v družboslovno-znanstvenem izgrajevanju teorije v drugi polovici sedemdesetih let, je od prvega povsem različen. V njem perspektive ne oblikuje več samozavestna skrb zahodnih družboslovnih znanosti za "druge", na katere se gladko obrača kot na "zamudnike" (dejansko pa jih poskuša ideološko "vključiti"). Nasprotno, te dejavnosti potekajo v skeptičnem ozračju skrbi "modernih" družb *zase*; pozornost namenjajo predvsem natančni samoraziskavi struktur in normativnih premis stabilnosti ter bodočemu razvoju že obstoječih "modernih" družb. Ta perspektiva prihodnosti v družboslovnih znanostih sovpada s celo vrsto zgodovinskih in notranjih discipliniranih okoliščin, med katerimi bom tukaj opozoril samo na nekatere: izkušnje politične in ekonomske krize v sedemdesetih letih; rapiden upad intelektualnega soočenja s pomembnimi tezami klasičnega marksizma; obnovljeno sprejemanje "Dialektike razsvetljenstva" kot tudi veberjan-

ske teorije "zahodnega racionalizma" skupaj z estetskimi družbeno-filozofskimi in sociološkimi simptomi, konjunkturami in prognozami prehoda v "postmoderno stopnjo razvoja zahodne kulture in družbe. V tem premiku perspektiv in kontekstov se mi ne zdi tako zelo ironično to, da so odvrnili pogled od "drugih" oz. od zgodovine k lastnim sodobnim kulturnim in strukturalnim pogojem, ampak prej to, da se situacija "modernih" družb s prav enakimi značilnostmi, za katere je modernizacijska teorija trdila, da so značilnosti "predmodernih" družb, izkaže kot blokirana, prav tako obremenjena z miti, togostmi in razvojnimi omejitvami. Vsekakor pa "modernost ni več ekskluzivni cilj, ki naj bi ga želeli posredovati s svojim razvojem drugim, ampak prej negotovo izhodišče za nadaljnji razvoj lastne ("zahodne") družbe. V tem pogledu se zdi, da poskušajo postmodernisti in neokonservativci tekmovati v točnosti svojih obojestranskih kritik glavnega koncepta modernizacije, se pravi razuma oz. racionalnosti.

V nadaljevanju bi želel skicirati posredniški položaj med modernostno evforijo in sodobnim skepticizmom. Želel bi proučiti, kako in zakaj se razlikujejo politično-moralne institucije - ki so se razvile v zahodnih družbah in ki jih motivirajo modernizacijski procesi - od struktur modernosti in zakaj se strukturam modernosti ne odzivajo (I). Proučiti, zakaj v tem doživetju nezadovoljstva, ki je sedaj osnova skoraj vseh relevantnih razprav, ne moremo najti razloga za to, da bi popolnoma odpravili fundamentalna spoznanja ali njihovo pozivanje k večji veljavnosti antimodernih moralnih principov (II). In, končno, proučiti, zakaj obstaja - v nasprotju s tem - ustrezna svoboda za nadaljnjo modernizacijo sodobnih struktur - to je za aplikacijo temeljnih načel modernizacije lastnih struktur. Upam, da bom na koncu pokazal, da daje proučevanje in uporaba teh možnosti vpogled v ozadje številnih sodobnih političnih sporov in njihovih posledic (III).

I

Kot veliko drugih fundamentalnih konceptov v družboslovnih znanostih ima tudi pojem modernosti dvojni status, namreč analitični in normativno politični. Opisuje značilnosti in hkrati vpeljuje dimenzijo vrednotenja, na osnovi katere je moč kritizirati pre- ali anti-moderne ideje ali družbene odnose kot nepopolne, zaostale, nazadnjaške itd. To sočasno empirično in normativno dvojno aplikacijo pojma "modernosti" opravičuje dejstvo, da lahko strukture, ki se razvijajo v modernih družbah, pojmujejo kot realizacijo (čeprav omejeno) normativnih ciljev in revolucionarnih projektov, ki so jih gojile modernizirajoče elite in ideologije v preteklosti. Te snovateljske ideje moderne družbe so se v zahodnem svetu izoblikovale konec osemnajstega stoletja in so praktično dozorele v obdobju britanske industrializacije in klasične politične ekonomije, v francoski revoluciji in (kot pravi Marx) v klasični nemški filozofiji.

Navadno se domneva, da je bila normativna ideja, dominantni filozofski motiv evropskih modernizacijskih procesov (in tistih, ki so izhajali iz Evrope), osvobajanje /*Freisetzung*/ razuma in subjektivnosti. Od osemnajstega stoletja dalje

se je razvojni proces, ki se je družbeno in intelektualno oplajal z renesanso, reformacijo in razsvetljenstvom, konkretno politično institucionaliziral, kar bi shematično lahko prikazali v zaporedju: nacionalna država - ustavna država - demokratična država - država blaginje. Vsako od teh razvojnih stopenj lahko označimo kot napredno gibanje, glede na že prej omenjeno normativno razsežnost. Večno vprašanje o širjenju in krčenju meja, ki omejujejo svobodo odločanja in akcijo družbenih akterjev, se postopno "transformira v smeri ekspanzije možnosti in avtonomije". (3) Nove razsežnosti so očiščene za uporabo subjektivnega razuma akterjev, njihove opcije so narasle in večajo se možnosti tega, kar je moč doseči v akciji. Temu ustreza tudi osvoboditev na tehničnem in ekonomskem področju in povečanje možnosti prostorskih dimenzij (transport in komunikacije), časovnih dimenzij (bančništvo) in napredka v energetski sferi (fizikalno in kemijsko izkoriščanje novih energijskih virov in hitro zmanjšanje deleža človeške in živalske sile v skupni porabi energije). Iz komplementarnega zornega kota bi to lahko opisali kot proces kumulativne deinstitucionalizacije, kot napredno nevtralizacijo fizičnih danosti in tradicionalnih privilegijev, ki so postali politično in filozofsko nevzdržni, kot dejansko metodično diskontinuiteto s preteklostjo. V socioloških pojmih sta to dva procesa, ki drug drugega krepita in katerih sečišče je v modernizaciji.

En proces predstavlja osamosvajanje akterjev, organizacij in družbenih podsistemov v odnosu do drugih sistemov: proces, ki je v teoretični literaturi enotno dokumentiran s takšnimi koncepti kot so individualizacija, emancipacija, ločitev, avtonomizacija, samouprava, pretrganje itd. (5) Drugi proces predstavlja usihanje tradicionalnih dolžnosti, rutin, resnic in pričakovanj. Avtonomizirana akcija postaja neovirana, neomejena, "nenasitna" (kot pravi Marx za kapital) v iskanju in širjenju njej lastnih vrednot. Prav tako značilna kot ta dvojni proces ekspanzije možnosti in pojemanje tradicije so tudi področja akcije, ki se soočajo z razkrojem konvencionalnega. Ta področja vključujejo štiri sfere in sicer materialno produkcijo kulturno reprodukcijo, politično participacijo in birokratsko dominacijo.

a) MATERIALNA PRODUKCIJA

Z velikanskim porastom opcij, do katerih prihaja na tem področju aktivnosti, prihaja tudi do soodvisnosti med prodorom ali ekspanzijo tržnega načela (najprej na blagovni trg, nato na trg delovne sile in kapitala), načelom racionalne organizacije in načeli racionalnih metod dela, povezanih z znanstvenim raziskovanjem in izobraževanjem. Uveljavljanje teh treh načel omogoča vsem družbenim akterjem, ki so vključeni v materialno produkcijo, stalno možnost odločanja, kjer se bo kaj kupovalo ali prodajalo in kaj bo kako proizvedeno. Kajti dolgoročno si nihče v zvezi s tem vprašanjem ne more dovoliti, da bi preprosto izhajal iz konvencionalnega in običajnega.

b) KULTURNA REPRODUKCIJA

Sfera kulturnih norm in vrednot kot tudi veljavnost estetskih kriterijev je enako predmet prodornega nagnjenja k prehodnosti in inovacijam. V modernizacijskem procesu postanejo povsem neuporabne tradicionalne monopolne interpretacije ter zahteve po absolutnosti in doktrinarnem nasilju. Podobno postanejo sprejemljive tudi usmeritvene norme v znanosti, poklicih, prostočasovnih dejavnostih, umetnosti, družini, spolnosti, religiji, izobrazbi itd. ter s tem predmet izbora in časovno nestabilne/premakljive.

c) POLITIKA

Totalnost tega, "kar se lahko zgodi", s čimer moramo računati in za kar pretekle izkušnje ne zagotavljajo zanesljivih pravil, se prav tako stopnjuje na področju političnih konfliktov. Če v liberalno-demokratskih političnih sistemih zavzemamo neko stališče ne glede na obliko, vsebino in interese, je to v večji meri stvar izbire in je podvrženo hitrejšim spremembam kot kjerkoli drugje.

d) JAVNA UPRAVA

Normativno pravo - ki je formalno definirano in ločeno od njegovih izvorov v običajnem pravu - in birokracija omogočata v modernih družbah državni eksekutivi, da posega z množico prepovedi in zapovedi na področje delovanja visoko specifičnih skupin, kar bi si bilo težko zamisliti le stoletje pred tem. Eksplozivno rast možnih področij delovanja državne eksekutive tukaj vzpodbuja, kot v primerih od a) do c), sistematična aplikacija in selektivna uporaba formaliziranega znanja in informacijske tehnologije, saj omogočata takojšen dostop do podatkov znotraj celotnega sistema.

Ne glede na to, kako same po sebi umevno lahko zvenijo te trditve o naraščanju izbire med različnimi družbenimi konteksti, pa so ne samo groba, marveč tudi odkrito zavajajoča in enostranska podoba realnosti modernih družbenih struktur. Te trditve bom uporabil zgolj kot kontrastno ozadje, ki mi bo omogočilo izpostaviti povsem nasprotno ugotovitev: namreč, da so prav moderne družbe tiste, za katere je najbolj značilna visoka stopnja *togosti in nefleksibilnosti*. Zato, da bi postala ta togost, ki izhaja iz možnosti, in se z njimi povečuje, čim bolj razvidna, bi predvsem opozoril na specializacijo in funkcionalno diferenciacijo. S *specializacijo* razumem v tem primeru razvoj institucij in sredstev komunikacije, ki so prirejeni nalogi ustvarjanja opcij za vsako sfero posebej in ki hkrati posredujejo družbenim akterjem kriterije za razločevanja med novo nastalimi opcijami. Vzemimo za primer samo proces ločitve "gospodinjstva" od "podjetja" in temu ustrezno tehniko "racionalnega knjigovodstva". Šele ko je ta metoda dostopna, je mogoče v ekonomskem smislu razumeti in aktivno razširiti meje takšnih možnosti in med njimi racionalno izbirati v jeziku donosnosti kapitala. Znanstveno raziskovanje, birokratska dominacija in poli-

tični, moralni in estetski diskurzi so naslednji primeri specializiranega procesa nenehnega preiskovanja novih področij. Potrebni so posebni mediji in institucije, če naj se osredotočimo na še neodkrite možnosti in če hočemo usmeriti izbor med njimi glede na kriterije, ki jih zagovarjamo. Nasploh bi lahko rekli, da nenehno širjenje opcij na prej omenjenih področjih akcije poteka hkrati, - v resnici je posredovano - z izostrovanjem selektivnih filtrov, skozi katere akcija poteka. Zato, da bi lahko izkoristili nove opcije, moramo ne samo dodatno spoznavati področja, marveč biti tudi sposobni za to, da zanemarimo "irelevantne" kriterije presoje. Nasprotna stran te ostrejšje, bolj precizno prečiščene selektivnosti, so tiste značilnosti akcije, ki jih pogosto opredeljujemo kot apatijo, ozkosrčnost, neskrupuloznost itd. Dejstvo, da se posameznik odreče "interpretaciji" /"Ausdeutung"/, ozkomiselnost, monomanija in silovita domišljavost, je po Maxu Webru Janusov obraz dlakocepske selektivnosti, k čemur pristavlja z brezupnim patosom: "Specialisti brez duha, senzualisti brez srca: Ta ničnost predstavlja raven civilizacije,(5) kakršna še nikoli doslej ni bila dosežena!". Toda očitati družbenim akterjem, da so patološko enostranski in domišljavi, pomeni samo *eno* od dveh možnih kritik modernizacije; druga se nanaša na *posledice* akcije in na družbene *razmere*, ki so rezultat takega enostranskega tipa akcije. Pomanjkanje razmišljanja o posledicah vodi k problemom reda in koordinacije in ima v glavnem za posledico porajanje anarhije, vzpodbujanje krize, ki spodkopavajo "družbeno toleranco", ki je nujna za proces modernizacije.

Drugi pomembni faktor je *funkcionalna* diferenciacija. Ta povzroča zahtevo (v nasprotju s "segmentno diferenciacijo") načelnega sodelovanja vseh akterjev ali vsaj možnosti sodelovanja vseh s specializiranimi sredstvi komunikacije njihovih podsistemov. Potemtakem ni nobene sfere družbeno ekskluzivnih funkcij (Junkerjev - za kariere oficirjev, revežev - za socialne usluge države blaginje, izobražene buržoazije, ki plačuje davke - za politične volitve in obiskovanje opernih premier), namesto tega namreč obstaja tendenca, da bi bil vsak posameznik povezan in bi imel dostop do vseh funkcionalnih sfer, pod pogojem, da se ustrezno podredi visoki selektivni shemi institucij, kriterijem in specialnim komunikacijam.

Če sedaj kombiniramo zgoraj opisane značilnosti akcije modernosti (namreč ekspanzijo opcij, specializacijo in funkcionalno diferenciacijo), je rezultat skupek koordinacij in kompatibilnosti. Šele tedaj, ko se sprostijo tradicionalni pritiski na horizont opcij, s katerimi bi lahko dejansko širili te horizonte in ko razvoj in vrednotenje teh opcij ni več privilegij ali ekskluzivna odgovornost sektorskih skupnosti specialistov, ker takšno sektorsko širjenje opcij tendenciozno vključuje "vse" - takrat se poveča razlika med tistimi zahtevami in opcijami, ki so v "lokalni" perspektivi "možne" in tistimi, ki so iz "globalne" perspektive (vseh tistih, ki ne sodelujejo, ampak ki so nazadnje prizadeti) take, da jih je moč tolerirati, asimilirati in sprejemati. Ni vse, kar je "možno", tudi "branljivo". Nekdo mora na primer opustiti kratkoročni maksimalni profit ali nekdanjo puritanskost moralne pozicije, ki jo diktira etika prepričanja, ker so

take opcije postale neasimilativne /**unzumutbar**/ za druge sfere akcije in nesprejemljive glede na nujne, vnaprej vidne posledice za samo/ega akterko/ja. Čim večji kot postane horizont "dejanskih" opcij, tem težje je ugotoviti re-fleksivne protitendence, ki bi zagotovile razumno varnost, da ostaja nikogaršnje lastno dejanje kompatibilno z "bistvenimi" premisami drugih sfer ki jih ta akcija prizadeva.

To nikakor ne pomeni, da je nujnost take koordinacije enaka za vse strateške akterje vseh podsistemov. Ravno nasprotno: družbeni odnosi sil so v asimetriji s stopnjo, do katere so akterji v različnih podsistemih prisiljeni razmišljati o kompatibilnosti in upoštevati druge. Bilo bi prav gotovo preveč drzno trditi glede na številne dane politično-ekonomske faktorje in razvojne trende, da v liberalno-demokratskih državah blaginje zahodnih industrijskih družb takšna asimetrija med investitorji ali zaposlovalci na eni strani in državno eksekutivo na drugi ni obstajala. Ta asimetrija bi se gotovo morala povečati do take stopnje, da bi politični sistemi, o katerih govorimo, dejansko postali države blaginje. Vendar pa morajo biti ne glede na tako asimetrijo vse "moderne" družbe takšne vrste, da so vsi podsistemi pod enakim pritiskom konstantnega vstopanja v odnose z drugimi sferami akcije kot tudi žrtvovanja eksploatacije deleža opcij na njihovih lastnih področjih akcij zato, da bi stabilizirali svoj odnos. Z drugimi besedami: v "modernih" družbah si noben podsistem ne more privoščiti doslednega "lahkomiselnega" obnašanja in v principu proglasiti superiorno avtoritativnost vis-a-vis vsem drugim poljem akcije. Problem je prav v tem, da so rešitve takšnih koordinacijskih problemov samo (**ex post**) dane kot sistemski *pogoji kontinuirane eksistence* in ne kot (**ex ante**) *motivi za akcijo*. To pomeni, da dejansko ni institucije, ki bi lahko proizvajala potrebne motive za koordinacijsko akcijo na oba, zakonit in zanesljiv način ali drugače, ki bi prevzela odgovornost za rešitev te naloge.

Če naivno vztrajamo na ideji, da je "modernizacija" ekvivalent samo "naraščanju opcij" in hkrati ne upoštevamo nasprotne ideje, da bi dosegli koordinacijo in kompatibilnost problemov in si tako zagotovili nadaljnji obstoj sistema, se lahko pojavi popačena slika. Nasprotna ideja je, da je neustrezne in nekompatibilne opcije potrebno s prefiltriranjem nenehno izločati (njihovo število namreč narašča hkrati s številom opcij samih). Še več: koordinacija problemov kompatibilnosti narašča z našim znanjem o oddaljenih efekti in interferencah, ki jih delne akcije lahko izzovejo pod pogoji druge, kasnejše akcije. Več kot je takšnega znanja na razpolago in bolj kot je jasno, da je pomanjkljivo znanje moč pridobiti s (čeprav zamudnim) raziskovalnim delom, tem težje se je izgovarjati na neznanje. Progresivno opravljanje tradicionalnih "*prisil*" na akcijo, ki se odvija v modernizacijskem procesu, omogoča potrebo po *omejevanju* (vendar pa si ga institucije ne morejo privoščiti), s pomočjo katerih je lahko zagotovljena kompatibilnost subjektivno izbranih akcij, ki bi sicer vodile v nestalnost in "anarhijo".

Danes so osnova, konstrukcija in upoštevanje takšnih "omejitev", ki bi lahko odigrale funkcijo združevanja in asimiliranja cele vrste vzajemno možnih opcij,

osrednje teme politične filozofije, ustavnih in politično uporabnih doktrin, prav tako kot empirične politološke znanosti. Presek relevantnih premišljanj, ki se jih bom v nadaljevanju dotaknil, je temu primerno skromen.

Predstaviti želim naslednje teze:

1. Osrednji problem modernih družb ni njihova nadaljnja modernizacija, kar pomeni nadaljnje naraščanje opcij, izbiro in možnosti akcije, marveč invencija in zagotavljanje tistih sekundarnih pravil selekcije, ki kot sintetski princip lahko varujejo koeksistenco in vzdržujejo kompatibilnost različnih horizontov opcij.

2. Takšni modeli "moderne" sinteze so podvrženi dvojnemu kriterijem adekvatnosti. Po eni strani morajo biti "moderni" v smislu, da morajo upoštevati emancipacijske možnosti racionalne subjektivnosti, po drugi strani pa morajo biti sintetični v smislu, da se izkažejo kotučinkoviti regulatorji koordinacije in kompatibilnosti. Osrednji poudarek je na kritiki takšnih koncepcij reda, ki dovolijo napako kršenja *obeh*, prvega in drugega kriterija adekvatnosti.

Provizoričen rezultat teh razmišljanj je, da karakteristike in odločilni kriteriji modernosti ne sestojijo samo iz narasta v akciji razpoložljivih opcij, ampak enako in v nasprotju z razumom, v obstoju regulativnih mehanizmov, ki uravnavajo selekcijo opcij, ki se dejansko pojavljajo na ta način, da pripeljejo te opcije v odnos harmonije, vzajemnega prilagojevanja in da druga druge ne uničujejo kot opcijo. Družbeni sistemi bi bili toliko "moderni", kolikor bi privedli do kontroliranih deintegrativnih posledic specializiranih ekspanzij kapacitet na tak način, ki sam ni regresiven in antimoderen, to je, usmerjen proti načelom ekspanzije samih kapacitet. Prav to je tisti problem, ki ga pogosteje zakrijejo kot razložijo take nedoločene formule kot je npr. formula o "liberalni ureditvi" družbe.

Obstajajo tri klasične rešitve tega problema reda, ki so povezane s ključnimi besedami "država", "trg" in "skupnost" (ali alternativno s političnimi filozofijami Hobbsa, Locka in Rousseauja). Ta stališča so "klasična" ne samo v smislu, da predstavljajo predvsem čisto neoporečne in konsistentne elaborate tistih odgovarjajočih fundamentalni idej, ampak tudi v tem smislu, da danes ne morejo odigrati praktične vloge, ampak so relevantne samo zato, da osvetlijo primere, zakajni tako.

V vseh stališčih države obstaja mnenje, da bi lahko potrebi po regulaciji in mehanizmih, ki bi zagotavljali kompatibilnost in ki so povezani z modernizacijo, to je, potrebi po redu, lahko zadostili s podelitvijo neomejene družbene moči eni družbeni agenciji, katere odločitve bi bile povezujoče in bi ohranjale mir. Vendar se ta ideja izkaže za zastarelo, če ne iz nobenega drugega razloga, potem preprosto zato, ker je red, ki naj bi ga vzpostavila država, predpostavljen v krožni obliki, kot nekaj, kar je bilo na voljo že pred oblikovanjem države /*vorstaatlich*/. Na čem drugem, razen takšni predpostavki, je lahko osnovana možnost vzdrževanja državne moči za ohranjanje miru? Res je, da trditev, da je problem moč obvladati po poti striktno delitve sfer med državo in civilno družbo, med ekonomijo in političnimi institucijami, še vedno inspirira *liberalno* misel. Toda njena moč, da prepriča tiste, ki se bojijo plašnic, s katerimi se ta

vrsta misli zavaruje tako pred konstitutivno funkcijo politične dominacije, kot tudi fenomenom družbene moči družbenih razredov in političnih konfliktov, ki nastanejo iz ekonomskih procesov, pada. Misel, da je red moč doseči preko ločitve ekonomske in politične sfere (ali skozi spontano koordinacijo znotraj sfer in med njimi, ki je pričakovana od te ločitve) sodi danes v normativnih in (predvsem) deskriptivnih izrazih na pozabljeno območje utopičnih ali ideoloških zablod. Recept "poenostavitev skozi ločitev", če naj bi šlo za ločitev med "ekonomsko" in "politično" sfero, odpove na dveh točkah.

1. Trg ni "osvobojen politike", marveč ga politika zagotavlja in regulira in je sposoben reprodukcije samo na osnovi tega politično posredovanega reda.

2. Niti ni politika "osvobojena trga", ampak se prej podreja ekonomskim predpisom, ki ga ekonomski sistem družbe predpisuje sodobni državi blaginje s sistemom taks (da ne omenjam privilegiranega vpliva ekonomskih interesnih skupin ali fenomena korupcije). Kar zadeva idejo, da lahko enotnost družbenega življenja temelji na "skupnosti" ali "solidarnosti", je res, da je ta ideja prisotna tako v *populističnih* in fundamentalističnih protestnih gibanjih, vendar se navadno razvija v brezmočni politični anti-modernizem, če ne celo "prisilno podružbljanje" /*Zwangsvergemeinschaftung*/, ki ga vsili državni teror.

Zdi se, da te negativne ugotovitve priporočajo, da bi se manj ukvarjali s "klasičnimi" rešitvami in več z naravo samih problemov, ki jih poraja dosežena raven sektorske modernizacije, ki vključuje tudi probleme tistih rešitev, ki so se v družbah našega časa skozi razvoj družbe sami predstavili. Adekvatno osnovno izkušnjo intelektualnih in političnih elit v modernih družbah lahko, čeprav abstraktno, sumiramo s sledečim načelom: po eni strani so skoraj vsi faktorji družbenega, ekonomskega in političnega življenja naključni, izbirni in podvrženi spreminjanju, medtem ko so po drugi strani institucionalne in strukturalne premise, po katerih ta naključnost poteka, simultano odmaknjene iz horizonta politične (dejansko intelektualne) izbire. Sposobnost podsistemov za vedno nove opcije za akcijo lahko pripišemo samo njihovi nesposobnosti, da kontrolirajo ali odgovorno modificirajo usodne odnose, ki jih nenehno ustvarjajo na makro-nivoju. Ta koncepcija je prisotna tudi, ko govori Gehlen o "post-zgodovini" in postane otipljiva, ko Horkheimer in Adorno v **Dialektiki razsvetljenstva** pišeta o "svobodi /izbirati/ vedno isto". (6) Samo enostavne družbe, še ne modernizirane in notranje še ne zelo "bogate z opcijami" - in to bi lahko rekli na prvi pogled za politične revolucije, ki so se odvijale v dvajsetem stoletju - lahko postanejo revolucionarne iz notranjosti. Nasprotno so kompleksne družbe postale rigidne do take mere, da je že sam poskus normativno odražati ali obnoviti svoj "red", to je naravo koordinacije procesov, ki se v teh družbah odvijajo, dejansko nemogoč zaradi njihove praktične brezplodnosti in s tem njihove metodične neprimernosti. Teža ugotovljenih dejstev v skladu z doktrino resignacije pretehta ves razum. Še več, trdi se, da naj bi bila ideja hotene in načrtovane nove konstrukcije družbenega reda ali celo samo njegovega predrugačenja napačna, ker nenamerne posledice ovirajo voljo po spreminjanju in ji, ker so kot take predvidljive, jemljejo njeno nedolžnost.

Ne smemo prezreti ideje o načelu konstantnih vsot: čim več možnosti si odpremo, tem manj je pristopen kot opcija institucionalni okvir, s pomočjo katerega te opcije razkrivamo. Ta princip konstantne vsote lahko ilustriramo s primerom cest ali transportnega sistema, ki temelji na avtomobilih. V pogoju izredno velike (in v primerjavi z železniško povezanim transportnim sistemom, z njegovo komparativno togo prostorsko-časovno omejeno shematizacijo železniških postaj, voznih redov itd., ki so znatno narasli) svobode izbora lahko v takem sistemu vsak sodelujoči vstopi kadarkoli na katerikoli točki v uličnem ali cestnem sistemu, vendar pa hkrati sistem, ki dovoljuje to likvidnost gibanja, ostaja v čistih fizikalnih (in seveda političnih in ekonomskih) izrazih nepremakljivo dejstvo, kar bi lahko rekli tudi za njegove notranje in družbene efekte. Preprosto se zaradi velikosti pravkar opravljenih investicij, ki naj bi se sedaj povrnilo, v takih primerih kaže vgrajen silovit odpor do revizije. Ti sistemi odprejo vse možne opcije, vendar jim onemogočajo, da bi lahko katerakoli v kateremkoli relevantnem časovnem obdobju shajala brez njih.

Vse to bi bilo brez problemov, če bi se lahko zanesli na rigidnosti in na njihovo totaliteto zaradi posedovanja značilnosti "modernega reda". To je, da bi po eni strani zagotovile svobodo izbora in bi bile po drugi strani sposobne rešiti probleme reda in koordinacije s pomočjo ustvarjene svobode. Vendar pa v obeh pogledih obstajajo danes dobro znani dvomi. Kar zadeva prvi kriterij, nas uči teorija razpoložljivih dobrin in vsakodnevna izkušnja, da lahko uporabna vrednost opcij hitro upade ali pa dejansko postane negativna z naraščanjem števila akterjev, ki izkoristijo to svobodo. Če vsi stojijo na prstih, ne more nihče videti bolje, glede na dobro znano formulacijo problema po Fredu Hirschju. Še enkrat ilustrirajmo realno vsebino te formulacije s primerom avtomobilskega transporta: več kot je ljudi hkrati za krmilom, manj hitro lahko vozijo na svoji poti. Lahko bi proučevali tudi mehanizme "endogene izgube relevance", če ne samo-likvidacije svobode izbire, s primerom institucionalizirane politične participacije, kot je pred kratkim prepričljivo pokazal Norberto Bobbio (Bobbio 1984). V svoji analizi Bobbio potrjuje tendenco liberalno-demokratskih sistemov (ki jo je opazil že Max Weber), da omogočajo formalnim pravicam demokratične participacije individualnih državljanov, da bi postale materialno prazne s tem, da skoraj avtonomnim "organom posredništva" dovolijo, da vladajo z "voljo ljudstva" namesto njih (v obliki birokratskih partij, interesnih skupin, političnih voditeljev in parlamentov). Poleg tega zaradi lastnih interesov v vzdrževanju njenih organizacijskih sposobnosti birokracija državne eksekutive v modernih demokracijah povečuje ovire, ki onemogočajo vpliv posameznika ali neorganizirane politične javnosti. Več kot uživa individualni državljan političnih pravic in bolj kot so državljani vključeni v uživanje teh pravic, bolj je posredno stimulirana rast števila organizacij in prerogativ, zaradi katerih te pravice (vsaj kadar so povezane s povprečnim informacijskim materialom in viri) potencialno izgubljajo na vplivu.

Bobbio ugotavlja, da sta s formalnimi organizacijskimi strukturami uničena in zadušena materialni pomen in politična uporaba vrednost teh pravic.

Državna oblast ne kaznuje poškodb, ki ji grozijo s strani demokratične participacije, z ukinitvijo teh pravic, ampak z razvojem imunizirajočih protitendenc, ki nevtralizirajo njihovo pravo učinkovitost in cilj. Horkheimerjeva in Adorno-va teorija "kulture industrije" je model za analogno dinamiko v odnosih, med estetsko kulturo in valorizacijo kapitala: kulturna avtonomija ni več branik individualnosti in svobode, ampak dobrodošla in tako manj transparentna pretveza za njeno uničenje. Če bi morali to idejo radikalizirati in posplošiti, bi se spopadli z ne povsem zgrešenim dvomom, da ostaja celotni vrsti modernizacijskih procesov pridobitev v avtonomiji in subjektivnosti fiktivna in nominalna, če jo nevtralizirajo "protitendence administracije". Prav tako po tej poti, ki jo je prelomilo razsvetljenstvo, se mit ohranja sam. V številnih permutacijah, od marksistične kritike odtujitve in reifikacije družbene teorije dalje, so identificirali in elaborirali tiste mehanizme, skozi katere modernost uničuje svoje lastne osvobajajoče temelje, načela in dosežke. V imenu napredka regresira v "železno kletko" (M.Weber) in organizira "kolonizacijo življenjskega sveta" (J.Habermas).

Upravičeni dvomi obstajajo tudi v zvezi z drugim kriterijem. *Neučinkovitost* ureditve in usmeritvenih mehanizmov je za *izgubami svobode* drugo frustrirajoče izkustvo, ki je tipično za moderne družbe. Upravljanje postane nezadostno, ko v modernih družbah sovpadajo trije faktorji. Prvi je faktor rastoče diferenciacije, ki povečuje odvisnost in ranljivost vsakega družbenega področja v odnosu do skoraj vseh drugih in tako raste globalna *potreba* po koordinaciji. Drugi je neprimernost razpoložljivih sredstev in mehanizmov za koordinacijo. In tretji je *nefleksibilnost*, okornost in upornost reviziji, ki skozi institucionalne inovacije zoperstavlja razpoložljive (vendar neustrezne) koordinacijske mehanizme vsakemu poskusu zožanja razkoraka med usmeritvenimi potrebami in usmeritvenimi kapacitetami, med "načrtno kompleksnostjo" (design complexity) in "kontrolno kompleksnostjo" (control complexity). Celo politične usmeritvene naloge zmernejših proporcev - recimo davčna ali pokojninska reforma, ki upoštevata vsa znana dejstva, predviden razvoj in prizivne zahteve - so tako brezupno težak in časovno zahteven proces, da moramo zahtevo po koordinaciji zožiti na krajše obdobje, na manjše kroge interesnih skupin in na osrednje probleme, medtem ko moramo vse drugo izgnati preko horizonta pozornosti in premisleka to je preložiti na kasnejšo obravnavo, ki je zaradi tega težja. Načelo, ki ga uporabljamo tukaj, je načelo "delne koordinacije s pomočjo oklepajev", kar pomeni koordinacijo na račun tretje skupine ali prihodnosti. Koordinacija izredno obsežnih usmeritvenih problemov, ki jih ustrezno z naravo njihovih ciljev ne moremo rešiti v okviru nacionalne države - to je vojaškostrateških vprašanj ohranitve miru, upravljanje problemov revščine v tretjem svetu, vzdrževanje minimalnega ekološkega ravnovesja - se tako zdi povsem brezplodna. Takšni problemi kompatibilnosti izostrujejo kriterij zaradi velikosti, če ne ustvarjamo samo funkcioniranja sistemov ampak tudi njihovo popuščanje obstoječim normam. Tako torej živimo danes v državah zahodnega zavezništva v pogojih, ki vključujejo organizacijo vojaške pripravljenosti - pri

belem dnevu z demokratično oblikovano vlado in v imenu nas vseh - ki v določenih možnih primerih predvideva dejanja, ki bi jih najboljše označil izraz "nuklearni holokavst". Hkrati je pripravljenost na takšno akcijo (posebno zato, ker gre za *empirično* vprašanje ali se bodo ustrezne kavzalne razlega pojavile ali ne) sama po sebi dejanje, ki ga je težko uskladiti z etničnimi standardi in zahtevami, ki danes veljajo na krščanskem zahodu.

Organizacije in državne elite povsod razpravljajo o bližajoči se nevarnosti ali že doseženimi pogoji njihove "neobvladljivosti". Vpričo takšnih omejitev kolektivne zmožnosti za akcijo se nam vsiljuje vprašanje, ali govor o "modernej" družbi ni prej legitimen evfemizem in ali ne bi bilo bolje namesto tega govoriti o družbi, ki je prešla raznovrstne procese sektorskega narasta opcij in ki ima zato v resnici na razpolago moderno administracijo in umetnost, moderno industrijo in komunikacijsko mrežo, moderno vojsko in pedagogiko, ki pa kot moderna družba ne razpolaga z opcijami, kot razpolaga s tem zbirom delnih modernizmov in odnosi med njimi. Zdi se, da "deficit modernosti" /**Modernitaetsrueckstand**/ družbe postaja večji v smislu, da podsistemi postanejo bolj moderni in da je na tej makro ravni brezupno izkustvo stihije pravilo, ker se podsistemi racionalno povečujejo. Kaže, da prihaja do modernizacije delov na račun modernizacije celote. Prav zaradi "odprtosti v prihodnost" podsistemov in njihovih intenzivirajočih-inovacijskih sektorskih racionalitet se zdi, da je družba sama postala nesposobna zamisliti si lastno prihodnost kot projekt ali jo obvladati v skladu z elementarnimi parametri. Kot druga stran modernizacijskega procesa nastaja navidez paradoksalno zapletanje v status quo in nefleksibilnost celotne družbe, ki nima ničesar več skupnega z osnovnim motivom modernosti, to je sposobnostjo razpolaganja z opcijami in izbiranja.

II

Dejstvo, da smo dobili večjo svobodo razširjenih opcij, je fiktivno in pridobitev v usmerjanju globalnega družbenega sistema je pomanjkljiva. Ti dve razočaranji sta temelj tako teoretične kot politično-moralne kritike modernosti neokonzervativne desnice, kot tudi intelektualnega tabora, ki bi ga imenoval "postindustrijsko" levico. Kritika *neokonzervativne desnice* je znana. Prvič, osvobajajoče vrednostne konstelacije modernosti so ovržene in omalovaževane kot notranje kotradiktorne. Ostro se zavrača "hedonizem", teženje k napredku, "utopično širjenje horizontov", egalitarni motivi za "srečo človeštva" itd. Ta osnovni motiv modernosti, ki ni več v skladu z lastnimi moralnimi imperativi, je prevladoval v inavguralnem predavanju 31 let starega Maxa Webra v 1895: "Vsako upanje opustite, vi, ki boste vstopali: te besede so napisane nad vhodnimi vrati neznane prihodnosti človeške zgodovine" (7). Vendar pa je Weber v nasprotju z današnjimi neokonzervativci dopustil možnost *pozitivnih* referenc glede na njegovo koncepcijo integracije (vsaj notranje) buržoazne družbe. Takšen model družbene sinteze je pri Webru ideja kulturne /**Kultur**-/ in nacionalne države, ki mu omogoča govoriti o "veličastnosti nacionalnega sen-

timana" (8). K tej ideji sodi po drugi strani slavni formalni princip "etike odgovornosti", ki naj bi omogočil herojskim posameznikom na čelu ekonomskega in političnega aparata zgraditi tako sintezo (ki pa sama po sebi ni racionalno rekonstruktivna) divergentnih zahtev in vrednostnih premis dejavnosti različnih družbenih sfer. Onstran teh dveh principov je samo konfliktna dinamika, ki ne more regulirati kulturnega in družbenega, ekonomskega in vojaškega boja. V primerjavi s to koncepcijo "liberalca v obupu" (Mommsen) je sodobni neokonzervativizem bolj skromen, vendar manj dosleden. Po eni strani je pisan zbir tradicionalnih "povezujočih vrednot" (družina, narod, uspeh, privatna lastnina, religija) ponovno oživiljen in mora služiti zahtevam po disciplini, ne da bi pri tem bil sposoben imenovati skupni imenovalec vrednostnega ekvivalenta h konceptu **Kulturnation**. Ker niso uspeli pokazati samoumevnosti takšnega globalnega izhodišča, se morajo zagovorniki teh spisov vrlin soočiti s težavo, da je možno dvomiti glede vzorcev odkritosti in iskrenosti, s katero poskušajo zagovarjati veljavnosti modernizacijskih in povezujočih vrednot: kako nas lahko prepričajo v to, da se za te vrline zavzemajo iskreno, iz čistega etičnega prepričanja in ne želijo, da bi si dejansko okrepili privilegije in intervenirali v bojih za distribucijo na regresiven način.

Po drugi strani so zahteve po takšnih pridobitvah reda, če sploh so možne, zmanjšane do take mere, da sta kompatibilnost in zagotavljanje nadaljnega obstoja dejansko interpretirana kot možna samo kot rezultat prisilnih sektorskih modernizacijskih procesov - bodisi v tehnološkem in ekonomskem tekmovanju na svetovnem trgu ali v oboroževalni tekmi: z drugimi besedami, kot stranski produkt zadovoljevanja "možnosti prevlade", ki si jo prizadevajo doseči z etiko prepričanja. Če upoštevamo oboje, nas to pripelje k znani dilemi neokonzervativizma, ki jo kritiki neokonzervativizma vidijo v dejstvu, da želi biti neokonzervativna politika hkrati reakcionarna v kulturni in družbeni politiki in neomejeno moderna v ekonomskih, tehnoloških in vojaških vprašanjih, medtem ko naj bi modernizem sam po sebi spodkopaval pogoje veljavnosti tega vzdrževanega tradicionalizma. Medtem ko /severno/ ameriška realnost v prvi polovici osemdesetih let kaže, da primerjava tradicionalizma in modernizma (koeksistenca smrtne kazni, obvezne šolske molitve, nezakonitega abortusa, "znanosti ustvarjanja" in ostale skrbi Moralne Veličine povezane z mistifikacijo "visoke tehnologije", genetske tehnologije in obroževalno-tehnološkega gigantizma) lahko dejansko doseže določeno stabilnost in postane zavajajoč model političnim silam v zahodni Evropi. Še pred petimi leti bi si težko predstavljali mejo, do katere si lahko očitno in vsaj začasno privoščimo oboje: sprostimo logiko modernizma in vanjo vgrajeno dinamiko širjenja možnosti in hkrati učinkovito omejimo moderne ideje enakosti in osvoboditve.

Razen problemov *iskrenosti* svojih normativnih premis (vprašanje je, če te seveda temeljijo na moralnih argumentih ali prej na interesih) se mora neokonzervativna misel ukvarjati še s problemom "*vsebovanja resnice*" v svojih moralnih načelih, to je s problemom njihove racionalne prepričljivosti in tako z možnostjo njihovega posploševanja. Kako je mogoče demonstrirati resničnost

takih moralnih argumentov? Odgovor bo verjetno *ali* v zadržanem diskurzivnem stališču tistega, za katerega je sprejemljivo edino stališče soglasje brez pritiska, *ali* pa sklicevanje na samoumevnost moralnih resnic in substantivnih imperativov. Če se odločimo za prvo in se resno lotimo diskurza, bomo tako zadeli ob ogrodje neokonzervativne kritike modernosti: kritika vrednot subjektivnosti in razuma bi morala upoštevati samo tiste medije in premise, katerih ekskluzivno veljavnost želimo označiti kot dvomljive in se s tem postavljamo v protislovje s samimi seboj kot tisti, ki s pisano besedo zahteva od drugih, da nehajo brati. Vendar nihče ne sprejme ne-diskurzivne alternative, ki bi vodila kamorkoli. Proglašanje eksplicitno "neosnovanih" /grundlos/ moralnih resnic ne more zagotoviti gotovosti lastne možnosti posploševanja. V tem primeru bi se lahko zadovoljivi z uporabo posameznikovih odgovarjajočih moralnih maksim; toda s funkcionalnih perpektiv je omejevanje tega stališča neustrezno prav tedaj, ko se zahteva zvestoba načelom - kot je to v primeru norm modernizacije, odpovedovanja, samo-omejevanja in obveznosti /*Bindung*/ - smisel, katerega smoter je izpolnjen le takrat, kadar lahko pričakujemo, da bodo vsi zvesti tem načelom. Sposobni moramo biti vsaj računati na "difuzni efekt" dobrih zgledov in človekovo sposobnost, da aktivira latentne norme recipročnosti v drugih, kajti zaradi družbeno-etničnih norm, o katerih govorimo tukaj, ni samo nekoristno, marveč celo samodestruktivno, če se jim (v ekstremnih primerih) podreja nekdo sam. Tako razmišljanje, ki bi ga lahko osvetlili s številnimi primeri (kot npr. z upoštevanjem omejitev hitrosti), predstavlja meta-etični zaključek, da je probleme mogoče tem manj uspešno "moralizirati", čim bolj dogmatiziramo odgovarjajoče moralne principe in jih obremenjujemo s "substantivnimi imperativi", namesto da bi jih pustili odprte na diskurzivni ravni.

Zrcalno podobo spornega mešanja motivov modernizma in reakcije je moč najti v političnih silah in motivih "*postindustrijske levece*". Neoromantični protest novih družbenih gibanj je toliko radikalno "moderen", kolikor ga vodijo vrednote avtonomije, emancipacije in identitete. Istočasno se ta protest usmerja proti tistim razvojnim rezultatom modernizacije (zaradi nereguliranega širjenja) tehnično-ekonomskega in politično-vojaškega sistema, ki povzroča tveganje za avtonomijo in identiteto kot tudi fizično integriteto in obstoj. Družba ima izkušnje in je teoretično torej "družba-tveganja" (9), v kateri nova politika proizvodnje in produciranja postaja osrednja os konflikta. (10) Nova družbena gibanja, ki predstavljajo protest nasproti posledicam modernizacije, ki so popolnoma "moderna" v normativnem smislu, lahko označimo kot fenomen, ki na novi ravni nadaljuje osvobodilna buržoazna gibanja osemnajstega in zgodnjega devetnajstega stoletja, prav tako kot delavska gibanja devetnajstega in zgodnjega dvajsetega stoletja. Osrednji cilj, za katerega so si prizadevala družbena in politična gibanja *buržoazije*, je bil usmerjen proti privilegijem odločanja in *svojevoljnosti* predburžoanih političnih elit. Nasprotno je bil cilj prizadevanja pri *delavskem gibanju* usmerjen proti *revščini* in družbeni neenakosti kot spremljevalcema buržoazno-kapitalistične industrializacije. Demokratska pravna država je bila evolucijski dosežek, ki je izšel iz družbenega

gibanja buržoazije delno v povezavi z rastočim delavskim gibanjem in kejnjesijansko državo blaginje, kakršno poznamo iz povojnega obdobja zahodnoevropskih industrijskih družb. V toliko je bila ekonomsko-politična struktura rezultat (čeprav ne nujen dosežek) nekomunističnih delavskih gibanj. *Nova družbena gibanja*, ki so bila zgrajena na teh gibanjih in iz njih izšla, so se osredotočila na tematiko *trpljenja in strahu*, ki so rezultat kršenj ali groženj fizični (ali v najširšem smislu "estetski") integriteti telesa, življenja ali načina življenja. Nosilci te protestne teme tako nadaljujejo motive in dosežke buržoazno-demokratskih in proletarskosocialističnih gibanj. *Brez* njihovih akumuliranih dosežkov ne bi bilo niti prilike niti možnosti boriti se proti poškodbam, kršitvam in trpljenju ali za zaščito življenja in za način življenja in boj proti kršitvam oblikovati v uspešno mobilizacijsko temo. Mednarodne organizacije kot so Amnesty International ali Greenpeace izražajo v zahodnih državah - dosti bolj kot "zelene" in "alternativne" politične iniciative in poizkusi - nujnost teh tem in izkušenj.

Po drugi strani ta kontinuiteta starih in novih družbenopolitičnih gibanj ni nepretrgana. Najdemo tri diskontuitete. Prvič, vsaj do sedaj ekološka, pacifistična, feministična, regionalistična in lokalistična avtonomistična gibanja še zdaleč niso uspela razviti okvirnega programa družbene transformacije, ki bi ga lahko primerjali s stopnjo konsistentnosti in razsežnosti, ki je značilna za zgodnja družbeno-politična gibanja. Drugo prekinitiv vidim v tem, da v svoji kritiki modernizacije - ki ima popolnoma emancipacijski cilj - ta nova družbena gibanja niso povsem imuna pred skušnjavo, da bi se vrnila k nezmotljivim *predmodernim* idealom in osnovala svojo kritiko na partikularističnih, komunitarističnih, liberalističnih, anarhističnih, ekološko-biologističnih ali podobnih fundamentalizmih. Seveda bi lahko videli v teh simptomih normativne regresije *splošne* karakteristike družbeno-političnih gibanj s paralelami v zgodnji buržoazni romantiki in v "cehovski" koncepciji zgodnjega delavskega gibanja, posebno v Južnoameriških državah. Tretjo in najpomembnejšo diskontinuiteto vidim v dejstvu, da so nova družbena gibanja vzela kot objekt svoje kritike prav tiste institucionalne dogovore političnih pravil, materialne produkcije in znanstveno-tehnične inovacije, s pomočjo katerih bi lahko bile zahteve starejših gibanj že zadovoljene, če bi z njimi začela. Kritika je namreč usmerjena proti dinamiki industrijske *rasti* in znanstveno-tehničnih spremembam, ki so postale avtonomne in so pobegnile vsem učinkovitim družbenim vezem odgovornosti in proti funkcioniranju "države blaginje in militarizma", ki ji (družbena in vojaška) *vamost* poveri osrednjo vrednoto. (11) Ta diskontinuiteta poraja posebno težavo intelektualnih in političnih nalog, ki naj bi spravile delne racionalnosti tehnično-ekonomske učinkovitosti in državno-birokratskih varnostnih ukrepov z novo nastalo senzitivnostjo za trpljenje in zahteve po nekršenju pravic, seveda pa pri tem ne sme negirati njihove relativne pomembnosti in njihove praktične potrebe. Kar naj bo "družbeno sprejemljivo" in v skladu z življenjskimi pogoji, so glede na zahteve novih družbenih gibanj prav tiste politično-ekonomske strukture, ki so se zdele predhodnikom sodobnih družbenih gibanj kot garant in zaščitnik *njihovih* življenjskih pogojev. (12)

Dve notranje porojeni politično-teoretski stališči, ki zadevata negativne izkušnje in rezultate modernizacijskega procesa tako danes nasprotujeta ena drugi, medtem ko se zdi, da se vmesni prostor tistih, ki v *dobri veri* zagovarjajo nadaljnjo modernizacijo in se zavzemajo za nadaljevanje tehničnega in družbenega napredka na osnovah starega družbenega modela, vedno bolj prazni. Apologeti modernih struktur, ki s svojimi opravičili vzdržujejo nadaljnje sproščanje tehnološkega, ekonomskega, vojaškega in birokratskega razvoja kapacitet, se zatekajo k pred- in protimodernim katalogom vrlin in dolžnosti. Na drugi strani imamo iznajdljivo plejado intelektualnih formacij, široko pahljačo nasprotujočih si stališč, ki vse do zadnjega temeljijo na zviševanju osvobajajočih in avtonomijo porajajočih začetnih motivih modernosti, ki pa prav zaradi tega ostro kritizirajo že doseženo stopnjo modernizacije z znanimi argumenti kritike rasti in tehnologije, birokracije in profesionalizma. Zagovorniki tega stališča se izpostavljajo nevarnosti, da bodo zagrešili isto napako, kot jo brez premisleka delajo neokonzervativistični apologeti: doktrinarno absolutnost z vračanjem na načelih reda, ki izhajajo iz domnevnega "bistva" človeških bitij (ženskih ali moških), družbe, narave oziroma česarkoli, kar krepi kritiko preprostega življenja ali življenja pravega človeškega bistva kritika modernizacije ogroža impulze modernizacije. Shematična predstavitev te konstelacije sil bi lahko bila takšna:

STALIŠČA DO:		VREDNOTE MODERNOSTI	
		pozitivne	negativne
srestva	pozitivna	"Socialdemokratski glavni tok"	"Neokonzervativna desnica"
modernizacije	negativna	"Post-industrijska levica"	"post-modernistični regresivni potenciali"

III

Ob koncu bi rad odgovoril na bolj neskromno in tako nedodelano vprašanje: kako se lahko regresivni potenciali (ki ga navajajo desničarski apologeti modernosti z neobremenjeno vestjo, medtem ko ga levičarska kritika modernosti navaja z občutkom slabe vesti) - vsaj v primeru zadnjih - otresejo tega regresivnega potenciala. Tako se vračam k že dokazani tezi, da je samooznačitev naših družb kot "modernih" v resnici evfemizem. "Družba" ni "moderna" v tem smislu, da "omogoča možnosti"; prej se ta modernost nanaša samo na njene konstitutive podsisteme materialne produkcije, kulturne reprodukcije, politične javne sfere in državne dominacije. Način, kako se ti podsistemi povezujejo in kako učinkujejo drug na drugega, pa moramo razumeti kot nenavadno tog, fatalen in je hermetično zaprt in ne omogoča nobene svobodne izbire. Vendar ne samo

to; razen svoje togosti in pomanjkanja možnosti opcij pa te integrativne tokove koordinacije ozančuje njihova neustrezna učinkovitost, ki jo vsi kritizirajo. Kar pomeni, da so parcialni procesi vplivali na druge parcialne procese v substantivnih, temporalnih ali družbenih pogledih, ki so ali popolnoma neznani ali nepredvidljivi in jih ni moč nevtralizirati ali kontrolirati do take mere kot jo "resnično" zahtevajo normativni parametri in funkcionalni pogoji ravnotežja prizadetih (ali drugih) podsistemov. V tako zgrajenih sistemih je izredno tvegano sloneti na domnevi, da se bo tisto, kar je dodatno zahtevano, dejansko tudi zgodilo ter da torej ne bo potrebno upoštevati tistih učinkov akcije, ki poteka in jih ni mogoče asimilirati. Situacijo bi lahko primerjali s tisto, v kateri letala vzletajo kjerkoli, še preden so piste na letališčih, kamor so namenjena, pripravljene - analogije za teriranje z brezskrbno uporabo "modernih" energetskih tehnologij dosti preden najdemo rešitev za shranjevanje in odstranjevanje radioaktivnih odpadkov, ne bi smeli gledati preveč dramatično. Na vseh področjih življenja je človek vedno bolj prisiljen zaupati (kar nikakor ne pomeni imunosti do razočaranja), da bo na nek način božja previdnost v svoji dobrohotnosti poskrbela, da bodo pravi akterji storili pravo stvar ob pravem času.

Take probleme prefinjene koordinacije in vodenja bi opisal kot problem modernizacije drugega reda. Niso stranski v odnosu do problemov modernizacija prvega reda kot je to v primeru, ko kateregakoli zahodnoevropskega obiskovalca, ki obiše države v razvoju, presune, ko išče pitno vodo ali telefon, ki deluje. Modernizacijski problemi drugega reda, jedro, ki zadeva racionalizacijo, se pojavlja na vseh področjih družboslovnih znanosti (na primer v teoriji kolektivnih dobrin, v teoriji korporativizma, družboslovno znanstveni sistemski teoriji kakor tudi v "teoriji komunikativne akcije").

Max Weber je bil mnenja, da je mogoče divergentne delne racionalitete spojiti v sprejemljivo sintezo, ki jo je mogoče zagovarjati z etičnimi kategorijami in da je možno najti njeno rešitev v "etiki odgovornosti" političnega vodstva organizacij in držav, v katerih se naj "čut za proporce" in "strasti" podredi specifični kombinaciji. Rešitev tega "etičnega" tipa je danes postala problematična, ker je težko podpirati Webrovo premiso, da odgovornost kjerkoli dejansko obstoji zaradi karizmatične osebnosti, to je političnih voditeljev, ki imajo "v rokah" (ali jih vsaj vidijo) vse relenavne spremenljivke. Če tega ne moremo predvidevati, se ne moremo več nasloniti na etiko elite ali konsenz elite, in problem se spremeni v vprašanje, kako je mogoče "odgovornost" zagotoviti z ustreznim institucionalnim načrtom. (13)

Zato, da bi premagali modernostne pomanjkljivosti /*Modernitätsrüdckstände*/, ki izstopajo v (tako nepravilno imenovanih) "modernih" družbah, lahko uporabimo za postavitev ali izboljšanje takšnega našrta tri metodološke pristope. Njihovi skupni problem je, kot sem omenil, odpiranje novih in hkrati legitimnih možnosti akcije v urejevanju problemov reda in koordinacije. Vprašanje lahko v tem pogledu razvijamo z namenom, da poskusimo razširiti kapacitete že dostopnih medijev koordinacije, to je, na primer, s povečanjem učinkovitosti administracije, z manjšimi motnjami tržnih mehanizmov ali z

večjim širjenjem /durchdringend/ (14) komunikativnih procesov prosvetljevanja in izobraževanja /Bildung/ politične javne sfere. Druga možnost je preoblikovanje področja uporabe različnih mehanizmov vodenja, tako da dosežemo nove povezave med trgom, državo in konsenzom. Tretjič, lahko si zamislimo, da pristopimo k vprašanju glede na povpraševanje in tako zmanjšamo potrebno stopnjo sposobnosti za koordinacijo in zagotavljanje kompatibilnosti na tak način, da dejansko upravljamo z razpoložljivimi kapacitetami vodenja. Razpoložljive alternative so potem: razširjenje, preoblikovanje in razbremenitev družbenih mehanizmov vodenja.

Prvič, kolikor zadeva strategijo razširjanja, je problem v poskusu rekonstrukcije funkcionalnega primata družbenega podsistema, pa naj je to trg, država ali skupnost in ga povzdigniti na nivo globalnega čuvaja reda. Prav tiste družbe s podsistemi, ki so že visoko modernizirani, imajo posebno slabe izkušnje s takšnimi enostanskimi pristopi k problemom družbeno-političnega reda. To velja predvsem, kadar gre za obvarovanje zgradbe družbenega življenja s sredstvi državne administracije in zakonske regulacije. Velja pa tudi pri primerih, kadar poskušamo zavarovati samo-regulativno logiko trga z makro družbenimi nalogami vodenja. Vendar pa je zaključek, do katerega pridemo, ko se soočimo z doktrinarno enostranskostjo /Vereinseitigung/ takšnih purističnih prepovedi politične ureditve, da z že razširjenimi regulacijami potreba za regulacijo, ki ostaja, prej raste kot upada. Bolj kot so regulacije birokratske, tem bolj se akcija razlikuje od tega, kar motivirajo takšna pravila in tem večji je razkorak, ki ga je potrebno premostiti z nadaljnjimi posebnimi regulacijami. Teoretično lahko predvidimo podobne pojave nenehnega samo-obdavčevanja, kadar gre za primere upravljanja trga ali čiste koordinacije v določeni skupnosti.

Druga alternativa za povečanje globalnih družbenih sistemov za "odgovorno" akcijo zahteva drugačne pristope. V primeru kombinacije različnih mehanizmov vodenja se poskuša preoblikovati njihove respektivne "jurisdikcije" v skladu z različnimi substantivnimi, družbenimi in (poslovno) cikličnimi parametri na takšen način, da njihova interpretacija in povezava med trgom, državo in konsenzom vodi k stopnji stabilnosti in "normalnosti", ki jo je še možno tolerirati. Vendar pa v trenutku, ko poskušamo najti za to kombinacijo recept kot "toliko trga, kot je mogoče, toliko države, kot je potrebno", ali še slabše, če želimo vključiti delček "zdrave pameti" v kompleks načrta vodenja, se soočimo s pomembnimi vzajemnimi netolerancami in tekmovalnostjo med mediji, če ne celo imperialističnimi zahtevami po ekskluzivni avtoriteti. Rog izobilja sodobnega ekonomskega, družbenega trga delovne sile in pedagoška protislovja so odličen primer za to, kako težko je premakniti meje avtoritete v eni ali drugi smeri - recimo med zaposlitvene prerogative zaposlovalcev in avtoriteto države blaginje ali med pravicami staršev in zahteve po enotnosti na področju izobraževalne politike. Sfera tržno-reguliranih družbenih procesov dokazuje posebno občutljivost do takšnih postopnih slabšanj in minimalna slabitev sfere avtoritete lahko vodi v rušenje ravnotežja, ki se pogloblja in vodi k neinvestir-

anju. S tem smo se dotaknili (očintega) protislovja v tem dejstvu, da najbolj goreči zagovorniki tržne tekmovalnosti izkazujejo največjo averzijo v trenutku, ko se ta tekmovalnost prenese s trga na rivalne pristope vodenja trga, državne avtoritete in solidarnostne (na primer kooperativne) produkcije ter delovne procese. Jasno je, da je formule kot "toliko x, y, z kot je potrebno/možno" težko uresničiti zaradi tega, ker je težko opredeliti operativne kriterije in kriterije konsenza za tisto, kar bi bilo "potrebno" ali "možno" v danem primeru.

Zaradi teh negativnih ugotovitev bi bilo po mojem mnenju koristno bolj natančno upoštevati tretjo alternativo "razbremenitve" in si natančneje ogledati merilo in strategije, ki lahko problem koordinacije in kompatibilnosti napravijo obvladljiv ne le z razširjanjem kapacitet vodenja, marveč tudi z zmanjševanjem potreb po vodenju. Kot smo videli, slonijo sektorski modernizacijski procesi in substancialne pridobitve v ekonomskih, političnih, estetskih, birokratskih in vojaških možnostih na družbenem načelu diferenciacije in specializacije. Rezultat je ustrezno narasla vzajemna "brezbrižnost", če sfere akcije nasprotujejo druga drugi. Njihova notranja racionalnost pridobi in njihova povečana svoboda izbire povzroča dilemo, da se medsebojno obremenjujejo z zunanjimi racionalnostmi in vsemi vrstami "družbenih stroškov". Razen tega narašča njihova medsebojna odvisnost; podsistemi akcije izgublajo svojo samoupravo, ker morajo temeljiti na pripravljalnih in komeplementarnih dosežkih medsebojnih odnosov. Iz tega konteksta izhaja znani problem vodenja, ki nam ga v mnogih sferah politike (od geo-strateške do bančne regulacije) pogosto predstavljajo z metaforo "verige domin". Zdi se, da je rešitev teh problemov v zagotavljanju medsebojne neodvisnosti teh elementov in - da ostanemo pri metafori - povečanju razlike med skupinami domin. Če rešitev tega (sistemske-teoretično preoblikovanega) problema odgovornosti odpove, to poškoduje uporabno vrednost in vrednost blaginje opcij v individualnih podsistemih. Jasno je, da lahko vsak sledi naši poti modernizacije in sektorskega povečanja kapacitet, toda če zgoraj omenjene funkcije vodenja niso v skladu s kapacitetami za izvajanje, nastopi suboptimalna situacija, ki smo jo v drugem kontekstu označili kot "kolektivno samooškodovanje" in ki jo teorija iger predstavlja kot zapornikovo dilemo.

Racionalni izračun nam pokaže, da nikakor ne smemo omejiti pridobitve sektorske modernizacije kot take, ampak jih moramo uravnovesiti z izgubami blaginje, ki se izraža v obliki deficitov vodenja in ne ker prizadeva družbo kot celoto, ampak tudi vsakega posameznika v njej. Vendar pa pri tem nimamo enote izračunavanja ali računskega okvira za izračunavanje, s pomočjo katerega bi lahko to izračunali. Predvsem nam manjka praktična možnost resnične izbire tistih "ničelnih-opcij", ki bi varovale pred nadaljnjim stopnjevanjem neobvladljivih problemov vodenja, posebno v tistih primerih, kjer čista intuicija kaže, da bi bila pridobitev in koristnost, ki bi nam ga dalo nadaljnje izkoriščanje nadaljnjih opcij, negativna. Kajti večina državljanov dejansko nima možnosti, da bi odločali *samo zase* v nasprotju in proti nadaljnjemu povečanju svojih opcij. To pomeni, da se ne morejo ločiti od dejansko objektivnih procesov nadaljnje rasti

avtomobilskega transporta, uporabe kemikalij v poljedelstvu, kabelskih medijev, oboroževalne tekme, mednarodnega tehnološkega tekmovanja itd. - tudi če so prepričani, da gre za predpogoj "odgovorne akcije". Prava utopija je v izračunavanju ničelneopcije, racionalne samo-omejitve vpricho eksponencialnega naraščanja tveganja medsebojne odvisnosti.

Obstaja dvom, da se v veliko področjih življenja in akcije nadaljnja modernizacija ne bi "izplačala" zaradi tveganih problemov vodenja, ki bi dolgoročno uničili ustrezne prodobitve v blaginji. Ta sum zaznavamo pod površjem mnogih družbenopolitičnih diskurzov. Kar ohranja ta dvom *pod* površjem, je v večini primerov verjetno skrb, da obstoječe tehnične, ekonomske in vojaške medsebojne odvisnosti obremenjujejo vsako ničeno opcijo z resničnimi izgubami blaginje.

Zaradi visoke medsebojne odvisnosti navadno povsem upravičen strah je predvsem v tem, da bi se morali odreči *marginalnim* prednostim, kar bi lahko imelo za posledico nepreračunljive neugodnosti. Če se (kot je v vojni in darvinizmu) druga najboljša rešitev ne razlikuje več od najslabše, postane ničelnaopcija nevzdržna. Narava obstoječih medsebojnih odvisnosti nas v tem modelu sili k dviganju vedno večjih medsebojnih odvisnosti, predvsem odgovornosti, in modernizacija potem ni, da parafraziram Maxa Webra, "konjska vprega, iz katere lahko izkočiš, kadar hočeš".

Mogoče lahko zamenjamo vozilo ali ga preuredimo na tak način, da je globa, ki je do sedaj preprečevala odločitev za ničelno opcijo, zmanjšana na znosen nivo. Mislim, da bi postopno zrahljanje odnosov medsebojne odvisnosti resnično lahko bil način za odpravo ogromnega deficita modernosti celotne družbe in povečal našo možnost, da bi se ukvarjali s problemi, ki so rezultat posameznih sektorskih modernizacij. Ne poznam nobenega argumenta, ki bi navajal, da stopnja medsebojne odvisnosti, ki sama postja stimulus za nove, tvegane medsebojne odvisnosti, načeloma ne bi mogla postati objekt strateškega vplivanja družbe same nase in s tem objekt postopne transformacije. Naj navedem primer, ko bi lahko našli povezavo med komparativno povsem ugodno situacijo na trgu delovne sile, kakršna je sedaj vidna v štirih zahodnoevropskih industrijskih državah: Norveški, Švedski, Avstriji in Švici ter med dejstvom, da samo te države - v nasprotju z državami EGS (Common Market) - ne pripadajo *nobenemu* nadnacionalnemu politično-ekonomskemu zavezništvu. Pridobivanje opcij, ki je posledica odpiranja ničelnih-opcij, ki jih je možno asimilirati in tolerirati (na primer medsebojna odvisnost dežel EGS kot posledica članstva v skupnosti), je očitno: obstaja v povečanju možnosti, da odgovorno reagiramo na posledice lastnih akcij. Seveda so ničelne-opcije racionalne samo takrat, kadar odpovedovanje opcijam pomeni vsaj enako veliko pridobitev v globalni kontroli ali da se spremeni struktura, ki omogoča večjo odgovornost. Zato, da bi realizirali povečane možnosti kontrole, bi bilo potrebno postaviti med družbene podsisteme "pregradne stene", ki bi bile po eni strani relativno nepropustne za negativne zunanje učinke in bi po drugi strani tudi zmanjšale odvisnost teh podsistemov od zahtevanih vlaganj in uslug

drugih akcijskih sistemov. Seveda to ne more privedi do razdelitve funkcionalno diferenciranih družbenih kompleksov v strukturo samo-zadostnih monad, marveč naj vsebuje previdno zmanjševanje substantivnih družbenih in časovnih distanc med akcijami in njihovimi posledicami do tak stopnje, ki bi čimprej omogočila kognitivno razumeti in nekako politično-moralno presoditi kvaliteto tega kompleksa. Družbeni, politični in ekonomski akcijski sistemi so lahko dejansko tako preoblikovani, da sta refleksija kasnejših njihovih akcij in njihova možnost obrambe pojasnjena akterjem. Tako so vice versa osvobojeni neposredne odvisnosti zaradi omejitev drugih akcijskih sistemov.

Takšno zmanjševanje zunanjih vplivov in odvisnosti je predmet konceptualizacij znanstvenih razprav, ki temeljijo na takih konceptih "opiranja na lastne moči" ali "vase osredotočenemu razvoju" (v razvojni sociologiji), "ohlapnemu povezovanju" (v sociologiji organizacij), decentralizaciji ali "devoluciji" (v politični sociologiji). Skupna osnovna ideja je preoblikovanje družbenih sistemov na tak način, da manj obremenjujejo svoje okolje z ekonomskimi in političnimi zunanjimi vplivi in hkrati postajajo bolj avtonomni v odnosu do njihovega okolja, od katerega je v celoti moč pričakovati postopno moderacijo problemov koordinacije in potreb usmerjanja. Ta sugestija se nedvomno razlikuje od liberalnih ali romantičnih koncepcij, ker tukaj ni glavne problem prositi za "naravno pravo" aku esencialno prioriteto individuumov ali "majhnih" enot, ampak prej uporaba specifičnih kapacitet akcijskih sistemov, ki so se znebili duševnih odnosov medsebojnih odvisnosti in ki tako razvijajo možnosti za "odgovorno" akcijo, za makro-družbene procese usmerjanja.

Problem samo-omejitev akcijskih učinkov in odločitev v časovni dimenziji se mi zdi posebno pereč. Upoštevanje te perspektive bi povzročilo, da so prednosti metodološko vračunane v odločitve za tiste potencialno problematične alternative, katerih posledice ne sežejo daleč v prihodnost. Če poudarjamo kratkoročne verižne učinke in reverzibilnost, lahko preprečimo sedanjim pridobitvam v opcijah, da bi se v prihodnosti spremenile v ozka grla pri usmerjanju posledic opcij. To stališče je relevantno v območju ob-novljivih virov energije in tudi na drugih področjih, kot so urbanistični razvoj in socialno varstvena reforma. Ta pristop bi bil v skladu s takšnim kriterijem racionalne odločitve, urejenim po časovni dimenziji, če odločitve ne bi bile pod časovnim pritiskom, ki ga izvajajo tisti, ki sprejemajo odločitve. Združljive s tem kriterijem bi bile odločitve, ki bi bile vzpostavljene - na primer skozi vpeljavo moratorija (15) ali skozi ponavljajoče se odločitvene procedure - v času, ki je potreben za omogočanje razširitve možnih subsekventnih učinkov odločitev in za obvarovanje pred nepremišljenostjo. V družbenem smislu bi imela ista osnovna ideja "racionalnosti skrajšanih verižnih učinkov" za posledico zmanjšanje družbenih razvejanih birokratskih in upravljalških odločitev s pomočjo povečane zaščite ustavnih pravic ali z zavarovanjem pred odlaganjem le-teh ali s pomočjo uvajanja lokalne avtonomije in pravic veta, kar bi preprečilo razkroj subsekventnih učinkov in njihovo nenadzirljivost.

Ni mogoče oporekati, da vsaj v večini primerov substantivna, časovna in

družbena samo-omejitev akterjev vodi k določenim izgubam blaginje in odpovedi na njihov račun. Z odpovedjo nadaljnji modernizaciji njihovega področja akcije podpirajo modernost in z usmeritvenimi možnostmi celotno družbo. Prav tako je slabo razvidno, zakaj takšna odrekanja ne bi mogla postati sprejemljiva ali pravzaprav celo privlačna, če bi jim kot "protiutez" dodelili subvencije ali garancijo nadaljnjega obstoja in zaščite. Če je modernizacija podsistema, še posebno produktivnost blagovne produkcije, že tako razvita, kot je to v zahodnoevropskih industrijskih družbah, ni jasno, zakaj naj bi v principu primanjkovalo tistih virov, s katerimi lahko družba kompenzira svoje člane, če se *odrečejo* nadaljnjemu povečanju določenih opcij in s tem dosežejo modernizacijo makro-ravni makro-družbenega upravljanja kot celote. Primer te povezave, ki je pogosta v današnjih razpravah o politiki družbe in politiki trga delovne sile, je sugestija, da bi udeležba na trgu delovne sile in distribucija prihodka bili razvezani. To pa na takšen način, da ljudje, ki so se odločili za ničelno-opcijo glede na participacijo k delovni sili, ne bi bili kaznovani z različnimi izgubami prihodka, marveč bi lahko zahtevali "osnovni prihodek". Na ta način bi lahko bile ekonomske, tehnične, demografske (upoštevajoč starostno zavarovanje) diskontinuitete zaščitene pred eksternaliziranjem in bi bile nekako neposredne in odločujoče za prikrajšanje tistih, ki bi izgubili svoje delo ali zahtevo po prenosu plačila. Z drugimi besedami: iz substancialnih ekonomskih in družbeno-političnih problemov usmerjanja lahko izvira olajšanje.

Če postavimo problem v tej obliki kot problem optimizacije rešitve, ki ima za posledico zamenjavo marginalnih odpovedi za povečanje možnosti z dosežkom v možnostih usmerjanja (ali natančneje za marginalno reševanje problemov vodenja, ki jih povzročajo nepredvidljive kasnejše posledice in rezultati akcije), tedaj odpadejo pri ložnosti in skušnjave za anti-moderno povečevanje ničelnih-opcij. Majhnost, približevanje naravi, preprostost, skromnost, samovlada, ležernost, solidarno samousmerjanje itd. nikakor niso samorazvidne moralne ali estetske vrline; prej imajo vse te vrline ceno, ki jo je racionalno opravičljivo plačati. Ta pa je tolikšna, da se lahko s plačilom izognemo tveganju nadaljnjega povečanja kompleksnosti in problemom usmerjanja, ki so povezani s to kompleksnostjo in ki jih je prav zaradi tega težje obvladati. "Majhno" nikakor ni nujno "lepo", občasno je celo "modro". Če naj bi taki izračuni postali relevantni za akcijo (onkraj kroga ideoloških zagovornikov ničelnih-opcij), bi bilo potrebno predvideti politično organiziranje uravnavanja stroškov na tak način, da stroškov za *kolektivno* dobro tistih, ki so se odrekli in se tako racionalno samo-omejili, ne bi *individualno* plačevali tisti, ki ustvarjajo predpogoje za te koristi. Racionalnost "etike odgovornosti" samoomejitve bo refleksen korak, ki ga bo priznala realizacija do tiste mere, do katere je mogoče ničelne-opcije asimilirati in tolerirati v nadaljnji stopnji politične modernizacije. Posledica tega bi bila, da se družbe, ki so dosegle pogoje svoje modernizacije, podredijo "moderni" reviziji in se institucionalno postavijo na stališče, da se bodo bolj selektivno odločale za nadaljnje modern-

izacijske procese.

Ta razmišljanja o modelih in primeri njihove uporabe naj pokažejo, da obstoji v "modernih" družbah *fundamentalen* paradoksalen odnos med sektor-skim povečanjem kapacitet in opcijami na eni strani in globalno rigidnostjo in negibljivostjo na drugi. Bolj občutljivi kot postajajo podsistemi, tem bolj usoden postaja problem njihove življenja sposobne koherence. V tem smislu ne smemo prezreti pesimističnih perspektiv, da lahko zaradi posledic hitrih modernizacijskih procesov družba nazaduje v pogoje neme obsojenosti na usodo, in postane nefleksibilna. Prav premagovanje tega je bil osnovni motiv modernizacijskih procesov. Toda enako bi morali biti jasno, da med ekstremoma moderniziranih (čeprav rigidibilnih) in ("primitivnih", vendar revolucije zmožnih) družb leži splet posrednih kombinacij, v odnosu do katerih so omejene prednosti razširjenih opcij za akcijo in povečane usmeritvene zmožnosti ločene druge od druge in medsebojno uskladjive.

O P O M B E

1. W. Zapf, 1975, str. 217
2. Ibid., str. 44
3. Ibid., str. 212
4. J. Berger, 1985, str. 488
5. M. Weber, 1965, str. 188
6. M. Horkheimer, T.W. Adorno, 1947, str. 198
7. M. Weber, 1958, str. 12
8. Ibid., str. 25
9. Cf. U. Beck, 1986
10. Cf. H. Kitchelt, 1985
11. Cf. C. Offe, 1985
12. Cf. J. Habermas, 1985, str. 156
13. Cf. U. K. Preuss, 1984, str. 145
14. Cf. C. E. Lindblom, 1977
15. V mnogih državah so vrata bank opremljena z mehanizmi, ki zadržijo vrata zaprta še nekaj sekund po tem, ko ste pritisnili na kljuko. Očitno je, da se izgube svobode, ki so s tem moratorijem vsiljene strankam, nahajajo v povsem sprejemljivem odnosu do povečane varnosti nasproti bančnim ropom.

iz angleščine prevedla: A. Dvoržak

REFERENCE

- Beck, U., *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt: Suhrkamp 1986.
- Berger, J., "Der Kapitalismus: Ein unvollendbares Projekt?" v B. Lutz, ed., *Verhandlungen des 22. Deutschen Soziologentages*, Frankfurt: Campus 1985.
- Berger, P., *Facing up to Modernity* (New York, 1977).
- Bobbio, N., "The Future of Democracy", *Telos* 61 (jesen 1984), strani 3-16.
- Habermas, J., *Theorie des Kommunikativen Handelns* 2 vols. (Frankfurt 1981).
- Habermas, J., *Die neue Unübersichtlichkeit: Kleine politische Schriften V* (Frankfurt 1985).
- Hirsch, F., *Social Limits to Growth* (London 1976).
- Horkheimer, M. in T.W.Adorno, *Dialektik der Aufklärung* (Amsterdam 1947).
- Kitschelt, H., "Materielle Politisierung der Produktion: Gesellschaftliche Herausforderung und Institutionelle Innovationen in fortgeschrittenen kapitalistischen Demokratien", *Zeitschrift fuer Soziologie* (1985).
- Lindblom, C.E., *Politics and Markets* (New York, 1977).
- Luhmann, N., *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeinen Theorie* (Frankfurt, 1984).
- Offe, C., "New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics", *Social Research* (1985), No.4, 817-868.
- Preuss, U.K., *Politische Verantwortung und Buergerloyalitaet* (Frankfurt, 1984).
- Weber, M., "Der Nationalstaat und die Volkswirtschaftspolitik", v Weber, *Gesammelte politische Schriften* (Tuebingen, 1958) strani 1-25.
- Weber, M., *Die Protestantische Ethik* ed. J.Winckelmann (Munich 1965).
- Wehler, H.U., *Modernisierungstheorie und Geschichte* (Goettingen, 1977).
- Zapf, W., *Theorien des sozialen Wandels*, Cologne (Berlin 1911).

Klemenc Andrej

POLITIKA JEDRSKE ENERGIJE

Korenine "nuklearnega booma"

Običajno stališče je, če pustimo ob strani vulgarne teorije, da je pojav novih tehnologij neposreden rezultat znanstvenih "odkritij", da je komercialna uporaba jedrske energije v proizvodnji električne energije predvsem rezultat t.i. "naftne krize" v začetku sedemdesetih let. To stališče na videz podpirajo številke o gradnji jedrskih elektrarn po obdobju "naftnega šoka". Spomniti se je treba, da je v letih 1981 do 1975 nuklearna industrija na svetovni ravni zgradila v povprečju 34 reaktorjev na leto - povprečje, ki do sedaj ni bilo nikoli več preseženo¹.

Čeprav je bila naftna kriza pomemben pospeševalni faktor v širjenju in komercializaciji jedrske energije, pa je vendarle že na zdravorazumski ravni jasno, da naftna kriza ne more biti vzrok za "boom" neke tehnologije, ki potrebuje več kot desetletje za prehod od eksperimentalnih h komercialno konkurenčnim napravam. Korenine nuklearnega "booma" so v 60-ih letih, ko v najrazvitejših kapitalističnih deželah, predvsem v ZDA, Franciji, Kanadi, Nemčiji, Švedski in Japonski zgradijo obsežne nacionalne nuklearne industrije tako iz ekonomskih kot iz vojaških razlogov. Pri tem so jedrske elektrarne paradna izvozna tehnologija na svetovni trg, ki bi oblikovala celoten gospodarski "imidž" neke nacionalne ekonomije. S tem bi bistveno prispevala h konkurenčnosti na tem trgu. Po drugi strani pa naj bi s poceni energijo substituirala uvoz energetskih surovin, povečevala težnjo k nacionalni neodvisnosti ali celo k energetski avtarkiji, ob hkratni centralizaciji in monopolizaciji energetske ponudbe na domačem trgu. V začetku 70-ih so bile kapacitete nacionalnih jedrskih industrij². Te industrije so težile k zaposlitvi svojih kapacitet na domačem trgu in v izvozu v t.i. novoindustrializirane države tretjega sveta (predvsem v Argentino, Brazilijo, J. Korejo, Tajvan in tudi v Jugoslavijo). Nuklearni "boom" gre torej razumeti kot kompleksno in zavestno izbrano strateško opcijo s strani najbolj razvitih zahodnih držav, pri čemer imajo odločitve za jedrsko tehnologijo s strani državnih aparatov v različnih deželah različno težo in pomen. Tu velja omeniti, da kljub "zavestnosti" te odločitve, zaradi katere v nasprotju z npr. avtomobilizacijo družbe, ki jo je še vedno mogoče razložiti s procesno totalnostjo kapitalističnih družb, oziroma, slepim in brez zavestnim procesom podružbljanja z blagovno menjavo za katero ne bi mogli najti empiričnih nosilcev odgovornosti. V slučaju jedrske energije lahko najdemo konkretna imena in institucije, odgovorne za njen razvoj (o tej razliki glej Offejev "Predgovor" v Kitscheltovo "Kernehenrgiepolitik"). Vsi odgovorni

¹ Primerjaj: Porter, Spence, Thompson; 1986, 4.

² Opozoriti je treba, da je termin "nacionalne jedrske industrije" nekoliko zavajajoč, ker gre pravzaprav za industrije, ki so v osnovi sprejele enega izmed ameriških lahkovodnih reaktorjev.

ostanejo, zaradi borniranosti svojih pozicij zaslepljeni za dolgoročno kompleksnost posledic "lastnih" odločitev in s teh za njihovo "nepreklicnost" v okviru obstoječega družbenega sistema.

Pa vendar segajo politične korenine jedrske energije še dlje v preteklost. Njenega razvoja ni mogoče razumeti brez razumevanja posledic druge svetovne vojne na "prestrukturiranje" politične slike sveta, predvsem njegovega zahodnega dela. ZDA so si kot edini gospodarski zmagovalec v tej vojni že med vojno preko največjih ameriških naftnih družb zagotovile nadzor nad največjimi naftnimi področji na Bližnjem Vzhodu (Saudska Arabija, Kuvajt) na račun Velike Britanije. Svojo premoč pa so kronale s pridobitvijo večinskega deleža v proizvodnji nafte v Iranu po padcu Moshadekovega režima leta 1953, ki je z nacionalizacijo naftne industrije zadal težak udarec strateškim britanskim energetske pozicijam. Kot je znano, je bila cena ameriške pomoči pri operaciji, ki je odstranila Moshadeka in ustoličila šaha, prav v 60% ameriškem deležu pri proizvodnji iranske nafte (obširneje o tem: Porter, Spence, Thompson; 1986, 16).

Skupaj s svojimi enormnimi naftnimi polji v Združenih državah, so ZDA popolnoma obvladale situacijo na področju oskrbe z nafto vse do formiranja OPEC. Tu je treba še dodati, da strategija hitrega dviga cen nafte, ki jo je ta mednarodni kartel izvoznikov nafte izvedel leta 1973, in je imela tiho odobravanje tako velikih naftnih družb (ki so imele od splošnega dviga cen nafte samo dobiček) kot ameriških bank (ki so računale na petrodolarje) ni bila nikoli naperjena proti ZDA, sicer relativno majhnemu uvozniku nafte, temveč predvsem proti Zahodni Evropi in Japonski. Ti sta najbolj odvisni prav od bližnjevzhodne nafte.

Kot dolgoročni instrument reintegracije zahodnega sveta pod ameriško dominacijo je služil predvsem Marshallov plan - prosvetljena ameriška interesna politika pomoči pri obnovi Z. Evrope, ki naj bi pomagala prosperiteti Evrope. Preprečila naj bi novo ekonomsko depresijo in zadržala Zahodno Evropo v ameriški orbiti.

"Struktura evropske energetske ponudbe je bila ključna komponenta v tej strategiji. V poznih 40-ih iz zgodnjih 50-ih letih je bila večina evropskih energetske potreb pokrita z domačo proizvodnjo premoga. Mnogi evropski rudarski sindikati so bili pod močnim vplivom komunistov. V imenu svobodnega podjetništva, kapitalizma in protikomunizma je Marshallov načrt ustvaril pogoje na nadomeščanje politično ranljivega zahodnoevropskega premoga z uvoženo nafto. Od 13 milijard USA \$ pomoči v okviru načrta, sta bili 2 milijardi \$ namenjeni posebej za financiranje uvoza nafte." (Porter, Spence, Thompson: 1986, 20). Kot posledica prostovoljno prisilne preorientacije na nafto kot osnovni energetske vir. Prostovoljno v tem smislu, da ni bila izsiljena z neposrednim političnim pritiskom.

Leta 1974 je padla proizvodnja premoga v petih največjih proizvajalkah na 43% ravni iz leta 1948. V s premogom bogati Veliki Britaniji je premog v poznih 40-ih letih predstavljal 90% energetske porabe (Glej: Porter, Spence, Thom-

pson: 1986, 5) v zgodnjih 70-ih letih pa le še 35%. Torijevska energetska politika, ki ji je bilo uničenje moči rudarskih sindikatov kot simbola sindikalnega gibanja, eden glavnih političnih ciljev, pa je ta delež v začetku 80-ih let zmanjšala.

JEDRSKA TEHNOLOGIJA KOT OPCIJA AMERIŠKE EKONOMSKE IN VOJAŠKE HEGEMONIJE

Marshallov načrt je obsegal tudi pomoč pri osvajanju jedrske tehnologije v "miroljubne namene" z intenco odpiranja trga za ameriške investicije in izvoz, ustvarjanja dolgoročne odvisnosti od ZDA, glede tehnologije, goriva, vzdrževanja in ekspertize. Tehnološka uporabnost jedrske energije izvira iz projekta "Manhattan", v okviru katerega so z združenimi silami vrhunskih ekspertov s področja jedrske fizike iz Kanade, ZDA in Velike Britanije v letih 1942 do 1945 razvili atomsko bombo, ki je bila kasneje uporabljen kot sredstvo za hitro končanje vojne z Japonci in zmanjšanje ameriških vojaških izgub ter kot sredstvo demonstracije ameriške vojaške premoči predvsem nasproti Sovjetski zvezi. Danes je znano, da so Američani vedeli za odhod japonske mirovne delegacije tik pred usodno operacijo.

Znanstveno in tehnološko skupno delo treh držav na razvoju jedrske energije pa je bilo takoj po koncu II. svetovne vojne prekinjeno. Vendar vključitve jedrske energije v Marshallov načrt ne smemo videti izključno kot rezultat strateških zunanjepolitičnih interesov državnega aparata, pač pa kot komplementarno dopolnjevanje kvazi samoraslih trendov k ekspanziji uporabe jedrske energije, katere nosilci so posamični kapitali, in je značilen za vse dežele, v katerih je bilo atomsko raziskovanje osnovano na vojaški podlagi z interesi države, kot tiste sile, ki je v nasprotju s kratkoročnimi, borniranimi interesi posamičnih kapitalov kot "idealni kapitalist" (Engels) šele sposobna izoblikovati razredni interes kapitala. "Še posebej ameriška industrija, ki je po koncu 40-ih let težila k udeležbi v jedrskem raziskovanju (primerjaj Müllensbach 1963, 4 ff.) je poganjala naprej takšen razvoj tudi v mednarodnih okvirih s pomočjo ameriške zunanje politike. Ta industrija je spričo nizke ravni cen energije v ZDA poizkušala iskati začetne izvozne možnosti za predhodno drago tehnologijo v deželah z visoko ravnijo energetskih cen. Evropa in še posebej ZRN so predstavljale neko naravno eksperimentalno področje za ameriško industrijo." Razen tega je poizkušala ameriška zunanja politika s kontrolo programa miroljubne mednarodne uporabe jedrske tehnologije, prikriti svojo kontrolo nad širjenjem mednarodne uporabe jedrske energije v vojaške namene. (Hall: 1965, 603 f, Kitschelt: 1980, 36).

Vendar se je tudi ameriška politika zapletala v protislovne cilje. Na eni stani naj bi jedrska tehnologija služila kot sredstvo močne politične evropske integracije pod hegemonijo ZDA. Po drugi strani pa naj bi preprečila nastanek ameriški industriji konkurenčnega evropskega jedrskega industrijskega bloka. Za njega se je prizadevala Francija, ki je v EURATOMU, novo nastalem

evropskem združenju, videla predvsem orodje za vzpostavitev ravnotežja v ZDA. Želela je doseči surovinsko neodvisnost (program obogatitve urana) in možnost za doseganje ekstraprofitov s prodajo obogatene urana v druge dežele EGS (glej Kitschelt: 1980, 53/55; Porter, Spence, Thompson: 1986, 26/27). Močna nacionalna evropska uprava, v kateri bi imeli Francozi, ki so se istočasno zavzemali za neodvisno evropsko jedrsko oborožitveno politiko, vodilno vlogo, bi zagotavljala monopol pri nakupu in prodaji tehnologije. Prizadevali so se tudi za lastninske pravice pri vseh jedrskih gorivih, hkrati pa bi služila tudi kot sredstvo strogega nadzora nad jedrskim raziskovanjem. Za Francoze bi to zadnje določilo, v njihovem osnutku ustanovitelske pogodbe, pomenilo predvsem kontrolo nad nemškim jedrskim raziskovanjem. Takšni dirigistični pogodbi pa so se šibkejši partnerji, predvsem ZRN, uprli in zavrnilo tesno povezano industrijsko sodelovanje, ki bi stabiliziralo francosko premoč, v korist načelnega in v temeljne raziskave usmerjenega sodelovanja.

Toda Francija ni bila edina evropska sila, ki je težila k lastnemu jedrskemu programu. Že leta 1945 je laburistična vlada sprejela odločitev o razvoju britanske atomske bombe, ki naj bi simbolizirala nadaljevanje mentalitete veselice in distanco ter neodvisnost od ZDA. Sredi petdesetih let je Velika Britanija proglasila ambiciozen program uporabe jedrske energije v miroljubne namene. Ta je temeljil na reaktorjih tipa Magnox, ki so bili prvotno konstruirani kot vojaška tovarna plutonija in je v začetku veliko obetal. Več o programu Magnox: ("Porter, Spence, Thompson: 1986, 7").

Za razliko od ZDA in ZRN, kjer so k "miroljubni uporabi" močno pritiskali veliki industrijski koncerni (General Electric in Westinghouse v ZDA, Siemens in AEG v ZRN), je tako v Britaniji kot v Franciji že v začetku igrala država. Privatne ambicije britanske industrije so bile omejene in podkrepjene hkrati z ustanovitvijo United Kingdom Atomic Energy Authority (UKAEA) leta 1954. Dve leti kasneje je kraljica odprla prvo komercialno jedrsko elektrarno v Calder Hallu v Cumbriji, ki pa je bila pravzaprav prikrita tovarna plutonija (Porter, Spence, Thompson: 1986, 27).

Združena miroljubna in militaristična uporaba in razvoj jedrske energije naj bi ekonomizirali stroške, proizvodnja elektrike iz atoma pa legitimirala nadaljnje (predvsem vojaške) raziskave na tem področju in olajšala vest na nuklearnem področju delujočim znanstvenikom, ki so vedno glasneje nasprotovali atomskemu oboroževanju. Spomniti se namreč moramo, da je v petdesetih letih na Zahodu delovalo močno mirovno gibanje proti "atomski smrti" in da so nekateri najbolj ugledni znanstveniki z jedrskega področja odkrito in vztrajno nasprotovali atomski oboroževalni tekmi. To gibanje je iniciirala in podpirala nemška socialmokracija, ki je dilemo miroljubna vs. vojaška uporaba jedrske energije vnesla v znameniti Bad Godesberški program kot ključno dilemo časa in nadaljnega razvoja človeštva. To pa seveda ni motilo socialdemokratov, da ne bi poizkušali instrumentalizirati gibanja v sredstvo za doseg svojih taktičnih ciljev, kar se je navsezadnje tudi zgodilo.

S pravno formalno segmentalizacijo in regulacijo znanstvenega dela na tem področju, oziroma ločitvijo pristojnosti za odločane od raziskovalne dejavnosti in njenim prenosom na hierarhično birokratsko upravo mrežo, pod krinko pravne urejenosti in varovanja tehničnih skrivnosti, je uspelo zvitosti birokratskega razuma lep čas instrumentalizirati iskreno naivna prizadevanja znanstvenikov, po grožnji atomske smrti, za katero so se čutili soodgovorni, izkoristiti atom v dobro vsega človeštva - v sredstvo vojaških in ekonomsko-tehnoških, strateških imperativov državne politike.

Kljub političnim nasprotjem med ZDA in Francijo, ki so se očitno kazali tudi v pogajanjih v EURATOMU ob koncu 50-ih let, pa so ZDA zaradi strahu pred konkurenčnostjo relativno razvite britanske jedrske industrije podprle dirigistično verhijo sporazuma na škodo liberalnejšega predloga "Organizacije za evropsko ekonomsko sodelovanje" (OEEC), ki so mu botrovali Britanci (glej Kitschelt, 1980, 54).

Računali so na močan odpor proti takšnemu sporazumu v nemški jedrski industriji, ki se je temu sporazumu uprala in začela z ustanavljanjem ministrstva za atomsko energijo. Čeprav so vlada in CDU iz zunanjepolitičnih teženj po integraciji, sindikati in SPD pa zaradi računice o kontroli privatne atomske industrije, podpirali sporazum, do njegovega podpisa ni prišlo. Toda s ponudbo bilateralnega sporazuma o sodelovanju na jedrskem področju in dolgoročni dobavi goriva, so Združene države ZRN pokazale na njeno lojalnost (kar se še danes v Nemčiji uradno imenuje "partnerstvo") kot najmočnejši adut povojne nemške obnove in restavracije ortodoksnó liberalne političe in ekonomske ureditve. Tako EURATOM nikoli ni imel resnejšega vpliva na raziskovalno politiko. Njegova pristojnost in naloge so v resnici ostale na ravni temeljnih raziskav, čeprav se je ustanovni sporazum formalno-pravno naslanjal na francoski predlog (isto, 53-56).

V letih 1958/59 pa so ZDA sklenile sporazum z EURATOM, po katerem so pripravljene nuditi vladno pomoč vsaki deželi, ki bo naročila ameriške lahkovodne (LWR) reaktorje. Glede na takratni ameriški monopol nad obogatnim uranom, ameriško finančno premoč, zdraha med evropskimi vladami ter vladami in privatno jedrsko industrijo, vključno z prvimi razočaranji glede takojšnje konkurenčne sposobnosti jedrske energije, je bila ameriška pobuda za večino vlad z jedrskimi ambicijami najugodnejša rešitev iz jedrskih zagat. "Točka preobrata za v korist ZDA je bilo leto 1958, ko je Italija, ne glede na predhodno naročilo britanskega reaktorja tipa Magnox, izbrala ameriški lahkovogni (LWR) reaktor v zameno za dolgoročna posojila kapitala za kritje konstrukcijskih stroškov. Velika Britanija se ni mogla meriti z ameriško tržno strategijo in naslednja naročila za lahkovodne (LWR) reaktorje so kmalu sledila iz Fancije, Belgije in Zahodne Nemčije" (Porter, Spence, Thompson: 1986, 27).

Velika Britanija je v šestdesetih letih kljub ameriški dominaciji nadaljevala z razvojem lastne jedrske tehnologije ne glede na to, da sta na britanski trg preko svojih podružnic, English Electric in Nuclear Power Group, že prodrla

oba največja proizvajalca, Westinghouse s svojim parotlačnim reaktorjem (PWR) in General Electric z vrelnim reaktorjem (BWR). To lahko razložimo s tem, da je vlada kljub propadu treh izmed petih jedrskih konzorcijev, ki jih je financirala v 50-ih letih, obdržala odločilno vlogo pri oblikovanju splošnih usmeritev v jedrski energetiki. Z vladno podporo je leta 1965 angleško podjetje Atomic Power Construction zmagalo s svojim izključno angleškim "izpopolnjenim plinsko hlajenim reaktorjem" (AGR) na natečaju za nov, 5000 MW program, čeprav je bil General Electricov reaktor cenejši. Edini, do tedaj razviti AGR, je bil le majhen prototip (O tem Porter, Spence, Thompson: 1986, 32).

Kljub Sueški krizi, ki je še pospešila ta program pa so zaradi pomanjkanja izkušenj in težav, ki so nastajale z "napihovanjem" prototipa na komercialno rentabilno velikost, ogromne zamude pomenile njegov propad. Leta 1969 je Atomic Power Group doživela popoln kolaps. A tudi to še ni pomkenilo konec neodvisnega angleškega jedrskega programa, h katerem se boš še vrnil, ko bom prikazal vpliv "naftne krize" na razvoj jedrske industrije v 70-ih letih.

SAMORASLOST IZBORA TIPA JEDRSKE TEHNOLOGIJE

Vse države, ki so oblikovale nacionalne raziskovalne ter eksperimentalne programe razvoja jedrskih tehnologij ali pa so se v večji ali manjši meri želele vključiti bodisi v te programe bodisi v gradnjo jedrskih elektrarn, so ustanovile posebne atomske komisije, ki naj bi po ekonomskih in varnostno tehnoloških kriterijih ocenjevale primernost teh tehnologij za množično, oz. komercialno izkoriščanje. Te bi po črki atomskih zakonov morale imeti odločilno vlogo pri izboru tehnologije, vendar je določitev o tipu prve generacije reaktorjev padla, preden se je jedrsko raziskovanje v začetku 60-ih let sploh razživelo. In to tudi tam, kjer militaristični interesi in neposredni državni intervencionizem niso bili v ospredju, kot je to v primeru ZRN, kjer so k odločitvi za prvi eksperimentalno program v letih 1955-62, ki je obsegal pet različnih tipov reaktorjev po 100 MW, prispevali predvsem:

- a) občutljivost nemške industrije na inovacijska gibanja na svetovnem trgu oz. potreba po jedrski industriji kot "admiralski ladji" nemške izvozne flote;
- b) pomanjkanje premoga v letu 1955 in v nekaj naslednjih letih ter z njim povezan nakup dragega premoga iz uvoza;
- c) kratkoročno, tudi optimistične prognoze o takojšnji rentabilnosti jedrske energije, ki so jih sprožili entuziastični glasovi na 1. ženevski konferenci o miroljubni uporabi jedrske energije;
- d) argument ekonomske avtarkije, ki ga je podkrepila Sueška kriza;
- e) zunanjepolitična navezava na ZDA in ekonomska integracija v EGS (Primerjaj Kitschelt: 1980, 36-38).

Ta program naj bi s tretjinskim deležem krila nemška elektrogospodarstva, ostali pa bi prispevali ugodni kreditni in državni prispevki. Moral bi biti končan do leta 1965, ko bi njegove rezultate tehnološko in ekonomsko ovrednotili (isto, 68).

Zaradi organizacijskih in finančnih težav (ki jih je v veliki meri pogojevala na eni stani sama razdrobljenost industrije, na drugi stani pa ortodoksna liberalne ideologija ekonomske politike oz. strah pred "državnim intervencionizmom") in vpliva spreminjajočih se mednarodnih okoliščin, pa ta program ni bil nikoli v celoti realiziran. V tem času je postalo jasno, da bodo jedrske elektrarne lahko rentabilno poslovale le kot velike enote in s tem bodo predstavljale energetske gigante z obsežnimi socialnimi in ekološkimi posledicami za okolje. Znanstveniki so začeli v začetku 60-ih let opozarjati na velike količine radioaktivnih odpadkov, ki bodo neizogibna posledica veleindustrijske uporabe jedrske energije.

Toda elektrarni, ki sta odločilno vplivali na usmeritev nadaljnjih nemških atomskih programov (VAK in Gundremmingen) sta bili inicirani izven prvega atomskega programa. Biti sta financirani privatno oz. iz skupnega programa v ZDA - EURATOM. Odločilni obrat je prišel za tem, ko je Siemens (potem, ko je AEG, ki je sodeloval z General Electricom, sklenil pogodbo za gradnjo JE GUNDREMMINGEN) prekinil sodelovanje z English Electric, s katerim je skupaj razvijal do takrat favorizirani plinsko grafitni reaktor na naravni uran in sklenil pogodbo za razvoj lahkovodnega reaktorja z Westinghousom. Povedati je treba, da je vse do takrat raziskovalni oddelek pri Siemensu opozarjal na lahkovodne reaktorje kot na najmanj razvit in najnevarnejši tip (isto, 74).

Poleg tega so lahkovodni reaktorji za ZRN predstavljali popolno odvisnost glede obogatitve urana. Tej je bilo zaradi vojaško-zunanjepolitičnih razlogov prepovedano graditi obogatitvene kapacitete. (V tujini so takoj, ko so leta 1960 izvedeli za nemške raziskave na tem področju, ostro protestirali). Takrat nedosegljiva prednost obeh ameriških gigantov, ki sta že med vojno sodelovala v razvoju jedrskega orožja, kasneje pa reaktorjev za pogon podmornic, in na teh z državnim proračunom pokritih področij nabrale organizacijske in tehnološke izkušnje in sta poleg tega uživali še aktivno podporo ameriške zunanje politike, je determinirala razvoj jedrske tehnologije v svetu tudi v smislu izbora in nadaljnjega razvoja tehnologij. "Še preden je sistematično jedrsko raziskovanje v sredini 60-ih let doživelo svoj razmah, celo kot predpostavka neke takšne politike, je že padla odločitev v prvi generaciji reaktorjev.

"Niti tekmujoči tržni procesi (tako proti temu Burn 1967 in 1978) niti neka tehnična-ekološko-socialna racionalnost ne moreta razložiti tega procesa odločanja. Prevlada monokapitalistične gospodarske strukture v razvoju reaktorjev je v ZRN vodila k ratifikaciji v ZDA že v petdesetih letih osnovanih tendenc k lahkovodnim reaktorjem." (Kitschelt: 1980, 78; podčrtal A.K.).

IZGUBA AURE KOT CENA REALNE PODREDITVE ZNANOSTI POD KAPITAL

Toda, da bi bil ta samorasli izbor politično legitimen oz. da ne bi ogrožal socialne in politične stabilnosti, ga je potrebno opremiti z auro znanstvenih argumentov. Iz teh razlogov in iz spoznanja o nujni racionalizaciji in

pospeševanju znanstvenih postopkov na tem področju se je politika lotila reforme organizacije planiranja, s ciljem razširiti svoje upravne kapacitete na področju znanstveno tehnološke in infrastrukturne politike, pod parolo oblikovanja pogojev za "sprememb polno družbeno okostje prihodnosti". V začetku sedemdesetih let je bila prav "liberalna" jedrska politika v šestdesetih kritizirana kot primer konzervativne politike, ki je vodila v slepo ulico. Cilj te kritike je bil močnejši prodor državne uprave in privatnega kapitala v raziskovalno sfero. Hkrati so neodvisna posvetovalna telesa, ki kljub pritiskom vlade nikakor niso mogla razsoditi o prednosti enega ali drugega tipa reaktorske tehnologije, kritizirali kot neučinkovita, češ da zaradi dolge personalne kontinuitete težijo h konzervativizmu in okamenelosti in da pri poznavanju številnih pomembnih detajlov nimajo zadostne strokovne podlage. Pod krinko, da nesposobnost teh institucij ovira proces planiranja, so jih nadomestile različne delovne skupine, ki se ukvarjajo predvsem s posamičnimi vprašanji znanstvene, tehnične in upravne narave ali pa z ad hoc sestavljenimi problemskimi komiteji, oboje pod okriljem "Zveznega ministrstva ta tehnologijo". Struktura referatov, ki so jih pripravili ti organi, kaže na to, da so bile odrezane vse zaznave problema, ki se niso mogle predstaviti kot problem znanosti in tehnologije. To seveda ni nič čudnega ob tem, da so to ministrstvo v celoti zasedli naravoslovci in juristi, katerim so se vsi problemi prikazovali le kot posledica vrzeli v sicer dobro zamišljenem procesu planiranja¹ (Izraz "avra" povzemam po Benjaminu, ki definira "auro" kot dejstvo "Jedinstvenog pojava daljine, ma koliko bila bliska". Po njem je to glavno obeležje kulturne slike, toda ta nedostopna bližina je po mojem mnenju svojska tudi pristopom znanstvene nevtralnno približati pozitivna dejstva laikom z namenom, da jih v nekaj pepričamo. Bolj, ko jih namreč "približujemo", bolj ko so sama po sebi "razumljiva", bolj je oddaljena totaliteta, tako nam kljub "bližini" delujejo kot nedostopna daljina).

Značilen primer teh strategij, s katerimi poizkuša državni aparat hkrati reševati tako težave, ki izvirajo iz njegove navezave na legitimacijo kot tudi težave, ki izvirajo iz njegove navezave na akumulacijo (Metodološka slabost vseh polarnih razdelitev, kakršna je tudi razdelitev akumulacije: legitimacija, je v tem, da spregledajo enotno podlago, na katero je polarizacija sploh možna in povezave med enim in drugim polom. Velikokrat je en pol samo nedoločena negacija prvega. Tako npr. v sociologiji družbenih gibanj večkrat uporabljen termin "način življenja" največkrat nastopa kot polarno nasprotje "produkcijskega načina", ne da bi bil sam po sebi teoretično utemeljen. Glede odnosa akumulacija: legitimacija se često spregleda, da je njegova enotnost v ločitvi med produkcijsko in politično sfero, ki je implicirana že v blagu. Forma denarja, v kateri se izraža akumulacija je hkrati "materialni input" za produkcijo legitimacije, ki je vezana na določen kulturnozgodovinski okvir norm) je rapustitev Nemske atomske komisije (Deutsche Atomkommission). (V glavnem so jo sestavljali renomirani znanstveniki) s Strokovnim odborom za jedrsko raziskovanje in jedrsko tehniko. Od 15-ih članov tega odbora je bilo 8 zastopnikov kapitala, 4 zatopniki veleraziskovanja (Grossforschung), 2 zastopnika univerz

in 1 zastopnik zvezne vlade. O zastopstvu različnih družbenih skupin ali o zastopstvu predstavnikov parlamenta ni bilo govora (Kitschelt: 1980, 220).

V nobenem od teh odborov ni nikoli sedel nek javno priznani strokovnjak - nasprotnik jedrske energije, čeprav je leta 1976 "Notranje ministrstvo", na katerega so prenesli odgovornost za jedrsko varnost, Zvezi občanskih iniciativ za zaščito okolja (BBU) obljubilo, da bo v komisijah za "Rektorsko varnost" in "Varstvo pred sevanjem" ter "odboru za jedrsko tehniko" prostor tudi za kritične znanstvenike. Neposredno prizadeti se lahko v proces odločanja o jedrski energiji vključujejo le kot posamezniki ali pripadniki občanskih združenj. Zaradi razlogov, ki jih bomo še obravnavali je parlament popolnoma odpovedal kot instrument ljudske volje in je služil zgolj za legitimiranje financiranja jedrskih programov. Na tak način se prizadeti vključujejo lahko na ravni posvetovalnih in planskih procesov, v katerih pa lahko samo neposredno vključeni spregledajo dejanske odnose.

S segmentalizacijo pristojnosti in vdorom urejanja z birokratsko normo s ciljem "učinkovitosti" in "discipliniranja" in preko vključitve znanstvene proizvodnje v kriterije, ki veljajo za blagovno tržno racionalnost, je prišlo do procesa, ki ga lahko na eni strani označimo kot proces desakralizacije znanosti, po drugi strani pa kot proces realne subsumpcije znanosti pod kapital. Proces, ki je tem močnejši, čim bolj kapital v neposredni proizvodnji substituirata živo delo in se s tem povečuje njegova odvisnost od znanstvene proizvodnje kot splošnega družbenega dela, sistemsko ločenega od dela rok in v glavi znanstvenika opravljenega enkrat za vso družbo.

Toda, ker je ta realna subsumpcija hkrati tudi izguba aure, spodkopavanje temeljev mita znanosti, gre za globoko protisloven proces, ki spodkopava, za legitimacijo strategij kapitalistične države nujno vero v "znanstveno resnico". Tako ima pragmatična, neposredno k uporabni vrednosti kot pogoju menjalne vrednosti usmerjena reorganizacija znanstvene proizvodnje za posledico tudi depersonalizacijo znanstvene avtoritete preko segmentalizacije legitimacijske pristojnosti in s tem erozijo legitimacijske moči znanosti, ki si te moči ne more lastiti izključno iz naslova institucije. Povratni učinek na tovrstne oblastne strategije krepí nezaupanje v uradne znanstvene institucije kar vodi v primeru jedrskega konflikta do formiranja neodvisnih ekoloških institutov. Kot pogoj svojega obstoja morajo ti nujno reflektirati lastno vpetost v družbo in niso le goli delni nadomestek za nekoč vsega zaupanja vredne državne znanstvene institucije, ki so preko ločenosti od namenov raziskovanja še lahko gojile iluzije o svoji neodvisnosti od družbe kapitala²¹ (Ilustrativna je razvojna pot ekološkega inštituta v Freiburgu. Ta se je v prvi polovici 70-tih let ukvarjal z naravoslovno tehničnimi aspekti varnosti obratovanja JE in skladiščenja radioaktivnih odpadkov, kasneje prešel na analizo energetske politike in politične ekonomije elektrogospodarstev v ZRN, v osemdesetih letih pa na izdelavo alternativne, komunalne upravljane preskrbe z energijo in analizo njenih političnoekonomskih predpostavk).

(se nadaljuje)

Adam in Eva sta bila v raju vedno zdrava. Niti bolezen niti smrt ju nista mogla prizadeti, bila sta neranljiva in nesmrtna. To rajsko stanje poznamo vsi, v nezavednem je vsakdo prepričan v svojo nesmrtnost. Freud (1915) je opisoval, kako smo šele z boleznijo in izgubo ljubega človeka pretreseni v naši predstavi o neranljivosti in nesmrtnosti. Podoba Adama in Eve v raju uteleša našo željo po magični vsemoči nad življenjem in smrtjo.

V religioznem svetu predstav pa je še bog, ki jima je podaril nesmrtnost. V krščanski tradiciji so bili zdravje, bolezen, smrt postavljeni v višji božji red. Pogosto je bil ta red sveta metaforično označen kot zdrav in posameznik je bil zdrav takrat, ko je bil vanj integriran. V tem religioznem pogledu na svet telesno zdravje ni imelo centralnega pomena. Odrešenje človeka je obsegalo njegovo življenje v tostranstvu in v onostranstvu. Smrt ni veljala za absolutni konec, temveč za prehod v drugo življenje. Šele v 18. st. pride do radikalne spremembe tega pogleda na svet. Rajsko upanje se je preselilo v tostranstvo. Zdravje je postalo centralna tema; bolezen je bila odvzeta religiozni sferi.

1715. je človek lahko še bral: "Gotovo je, da sta bolezen in zgodnja smrt naložena grešnikom kot božja kazen." To ni verjel skoraj noben razsvetljeni meščan več. Nekaj stoletij kasneje je med. prof. Rickmann sporočil javnosti: "Božji stvarnik narave je naravi določil tok, človeka je preskrbel s svobodo, umom, predpisi in človek torej ne sme od boga pričakovati nobenih čudežev več." Človek je v prihodnosti pričakoval čudeže vedno bolj od samega sebe. Postal je odgovoren za svoje zdravje in s tem povezoval upanje na dolgo in koristno življenje. Medicina mu je dala v ta namen nova (posvetna) življenska pravila. Rousseaujev hišni zdravnik je to formuliral 1766. tako: "Mi ne poskušamo nič drugega kot narediti ljudi modre, pametne, trezne, zmerne, krepostne, čile, živahne in jih dolgo časa ohranjati v stanju popolnega zdravlja, ki je za natančno nadziranje njihovih dolžnosti nujno" (cit. po Gockenjanu).

Najvišja dolžnost meščana je kmalu postala njegova *dolžnost biti zdrav*. Odkril je, da sta popolnost in blaženost, za kateri si je prizadeval, tesno povezani z zemeljskim zdravjem in dolgim življenjem. Zdravje je postalo pogoj za možnost njegove zemeljske utopije. V tem času je dobil zdravniški stan velikanski ugled in moč. Res pa je, da je več nadaljnjih desetletij komaj lahko pomagal in zdravil. Zdravstveno stanje prebivalstva, predvsem novega industrijskega proletariata, se je prej poslabšalo. Šele napredek v higieni, prehrani in življenskih razmerah je vodil v izboljšanje. Zdravniki so postali pomembni predvsem kot ideologi novega časa, kot *pridigarji tostranstva* (Gockenjan). Do danes utelešajo upanje na zdravje in življenje. Njihov status polbogov v belem nima opraviti samo z njihovim položajem v družbi in medicinskem podjetju,

¹ Herbert Will, rojen 1951, je zdravnik na nevrološki kliniki. Ima psihoanalitsko izobrazbo. Doslej je izdal delo "Georg Groddeck. Der Geburt des Psychosomatik (1984/1987).

temveč je povezan z željami, upanji in bojznimi, ki so se nanje pripeli, obračujoč se od onostranstva religije na tostranstvo zemeljskega življenja. Naše posvetno samorazumevanje vodi k močnejšemu osvajanju tostranskega življenja, k višjemu vrednotenju naše storitvene in uživalske moči in k okrepljenemu pričakovanju v medicini. To kulminira v sveti besedi: *zdravje* (podoba sveta za nas kot *ljubezen* ali *denar*). Zdravja nikakor ni moč jasno definirati, ni brezčasna, kvazinaravna potreba človeka. Šele za nas se je utrdilo kot centralna vrednota. Sveta je zato, ker nihče ne sme podvomiti v njeno posebno vrednost, ker je nanjo usmerjeno obilje želja in upanj, ker so ji podvržene raznovrstne praktike, ki se jih lahko označi samo kot kultne ali magične in ker številni interesi uporabljajo zdravje za množenje kapitala, za zagotavljanje delavnih mest, za služenje institucijam, za uveljavljanje in stabiliziranje družbenih vrednot. Tako danes zdravje in zdravstvo nosita v sebi proces lastnega vzpostavljanja v religijo časa, vladanje kot cerkev nad življenjem in pristavljanje pisikerčka mnogih v imenu te religije.

Vse to je možno zato, ker se nam zdi zdravje čisto preprosto in nekomplificirano. Je - dokler ga človek ima - najbolj samoumevno na svetu. To samoumevno je navidezno. Spregleda temeljno protislovje: zdravje je po eni strani samonikla subjektivna želja, ki se izmika vsakemu družbenemu prijemu, na drugi strani pa ni neodvisno od svojih vsakokratnih konkretnih družbenih določenosti. Življenje in telesna nedotakljivost sta zavisela od Homo heidelbergensis gotovo prav tako kot od nas, "zdravje" pa je imelo zanj komaj te konotacije in pogojenosti kot za nas. Navidezna jasnost zdravja polaga tančico čez našo dejanskost in človeku sugerira, da mu pripada nekaj povsem osebnega, enkratnega, individualnega. Poleg tega ima posamezniškost (das Einzelmenschliche) manjši pomen v ekonomskih in družbenih gibanjih. Naš zdravstveni sistem je usmerjen v glavnem na zamenljivost svojega objekta, v tehnično-racionalen potek, v abstraktno organizacijo in obračanje kapitala. Sigusch je pokazal za seksualnost, na kakšen specifičen način je v našem svetu mistificirana v ljubezen ali zadovoljevanje nagona, katera protislovja so skozi to zamegljena in katera družbena gibanja se za tem skrivajo. Enako je z zdravjem. Vsi delajo tako, kot da bi šlo za neko zdravje, o katerem obstaja soglasje. "Zdravje je *najvišje dobro* človeka. Je najboljša predpostavka za veselje pri delu in v življenju. Splača se ga varovati ali pri poškodbi hitro in na najbolj možen naravni način ponovno vzpostaviti. Altalex kapljice so naravna celostna terapija..."

Ta navidezni konsenz dela zdravje za *fetiš*. Fetiš je reč s čarobno močjo, v kateri je utelešena nadnaravna sila, ki ji zato pripada posebna moč in ki jo lahko človek s posebnimi ravnanji in predstavami naredi sebi naklonjeno. Fetiš zdravje ni noben predmet, temveč mogočna predstava. Podarja nam naše tostrano življenje; služimo mu, medtem koga slavimo in ko poskušamo z najrazličnejšimi predstavami in ravnanji ohraniti ali vzpostaviti zdravje. Bolnišnice so naše cerkve, zdravniki duhovniki, psihoterapevti dušebrižniki, mi vsi njihovi verniki. Seveda fetiš zdravju služijo tudi zdravstveni pošli, povnovredna prehrana, naravne in celostne terapije. Vsaka predstava, ki preprosto

izhaja od tod, da je zdravje naše najvišje dobro in z njo povezano sveto pričakovanje (in to delamo mi vsi v različnem obsegu), je v tem pomenu fetiška. Zdravje se zdi tedaj (po Marxovi analizi blaga) kot samoumevna trivialna reč. Pri tem je nespoznano, da je , kot vsako blago, "zelo zapletena reč, polna metafizične premetenosti in teoloških muh" (Marx).

Zakaj je zdravje tako pomembno?

Danes je mogoče manj enoznačno določiti, kaj naj bi bila meščanska sreča, kot v času razsvetljenstva. Toda eno je jasno: pomen zdravja se je še povečal. Nepretrgoma naraščajo zahteve po večji delvni storilnosti, predvsem postajajo te zahteve vse kompleksnejše in abstraktnejše. Tehnično-racionalni svet si želi zdravja in delovne sposobnosti, ki sta zamenljiva in abstraktno postavljena. Talcott Parsons je formuliral sodobno definicijo: zdravje je stanje optimalne delavne sposobnosti individuumu za učinkovito uresničevanje njegovih vlog in nalog. Bolezen je tedaj generalizirana motnja te delavne sposobnosti. Pri tem je pomembno, da stopijo v ozadje vsi subjektivni in individualni momenti zdravja in bolezn; da postane centralni razgaljeni problem delovne sposobnosti. To zadeva ob svetu dela tudi sfere prostega časa, potrošnje, kulture, privatnega življenja. Biti moramo čimbolj sposobni za delo, da bi bili kos vedno hitrejšim socialnim spremembam, tehničnemu napredku, spreminjajočim se modam, da bi budili v nas vedno nove potrebe, da bi hoteli in želeli vedno nekaj drugega. Zdravje torej pomeni: neomejena prilagodljivost in spremenljivost naših želja.

Poleg svoje družbeno-ekonomske koristi zdravje demonstrira življenje in oddaljenost smrti. Predstava o tem se odvezuje od realnega zdravstvenega stanja in postaja pomembnejše kot ono samo.

Videz zdravja postaja centralna vrednota, zdrav izgled (porjavel, šprten, mladosten itd.) in njegovo vzpostavljanje postajata družbena dolžnost. To vodi v tragikomično ravnanje: Jimmy Carter je javno politično učinkovito demonstriral svojo mladostno prožnost z joggingom. Pri tem je padel; od tega trenutka je bilo z njim konec. Willy Brandt se je podvrgel liftingu obraza, Ronald Reagan poskuša s pobarvanimi lasmi prekriti svoja stara leta. Taki primeri kažejo, da zdravje ni le zadnja opora za nas same, temveč istočasno sporočilo navzven, ki ustreza estetiki blaga: jaz sem zdrav, sem sposoben za delo, lahko delam in uživam. Za tem tiči strah, "da bo staro blago potegnjeno iz uporabe" (Kracauer), takoj ko se zdravje in delovna sposobnost izgubita. Torej zdravje zvišuje našo menjalno vrednost. Postalo je stvar družbenega prometa, relativno odtrgano od našega individualnega življenja.

To objektivno in abstraktno razumevanje zdravja je ena stran naše predstave. Druga stran je subjektivnost zdravja in bolezn. Bolj ko postaja abstrakten obdajajoči nas svet in bolj ko je nepomemben in zamenjliv posameznik v njem, bolj postajata naše čustvo in naše telo zadnje pribežališče subjektivnosti in nezamenljive posebnosti. Bolezen se zdi tedaj kot področje, na katerem je

človek še pomemben, na katerem se individua z njegovim doživljanjem in z njegovo posebnostjo še resno jemlje. Upajoč na pozornost in osebni kontakt se usmerjamo k zdravstvenemu sistemu, ki naj odvrne mrzost tehnično - racionalnega sveta. *Pride do umika v bolezen*. Trpljenje na svetu se spreminja v trpljenje zaradi duševno telesnih tegob. Pri tem je psihosomatični simptom še en tvoren akt, sicer obupan, pa vendarle individualen protest proti restriktivnim družbenim pogojem. S to ponudbo "trpečega človeka" prihajajo v zdravniško prakso predvsem ženske. Pri moških prevladuje psihosomatična koluzija (Golling), še fatalnejša skupna igra individualne psihe in družbenega stanja. Ti pacienti se predstavljajo s potrebo po reparaturi njihove bolezni kot motnje, ki jo je treba odpraviti. Zdi se brez afektov in osebnega doživljanja in odbijajo intimnejši kontakt. Njihova prilagoditev na postvarjeni delovni interakcijski proces je popolna; individualna obramba in družbena zatajitev protislovij in konfliktov se srečata v novih socialnih krepostih: v mehanicističnem mišljenju in ravnanju, ki je sprejeto s površinsko nasladnim veseljem ob funkcionalni anhedoniji (kdor naj bi bil srečen, naj bi bil, kot je znano, brez želja: slab odjemalec), učinkovitem pojmovanju sveta in človeka z najsplošnejšo sposobnostjo za prilagajanje in preobražanje ter emocionalni pustoti (Alexithymia), ki se z usmerjeno sentimentalnostjo in narcistično afektivnimi zlomi samo zastira. Subjektivistično pojmovanje bolezni (umik iz neznosnega sveta) in tehnično-racionalno, objektivistično razumevanje stojita drug ob drugem. Obema je skupno, da bolezen pomeni grozečo socialno smrt in nevarnost izbrisanja individualne eksistence (realna smrt). Oba oblikujeta specifičen aranžma s svetom, ki nas obdaja. V nobenem primeru torej ne izhajata samo iz individualne patologije. In oba je najti v različnem obsegu pri vsakem od nas, oba sta prisotna v željah in strahovih, ki so povezani z zdravjem in boleznijo.

Tak abstrakten preudarek najde seveda svoje meje takrat, ko je nekdo resnično bolan. Na srečo nikoli ne uspe, da bi bilo osebno doživljanje bolezni odgnano z občim. "Menim, da si noben zdrav ne more predstavljati, kaj sproži v nas zbolevanje. Menim, da mi bolezen pripada, je nek notranji monolog, zato ne potrebuje nobenega prišepetovalca. Menim, da si moram včasih vtakniti prste v ušesa, da ne bi slišal mnogo kričanja." (Karasek).

Konstrukcija zdravja

Zdravje in bolezen se konstruirata skozi naš zdravstveni sistem, ki ga tvori obilica institucij, ideologij, tehnik ravnanja in družbenih pričakovanj. Sistemsko racionalno gledano je prilično anarhično utemeljen: zapravljen, nizko produktiven, komajda smotrno naravnano na vzpostavljanje zdravja, neurejen v zgozlj površni izravnavi razhajajočih se, večinoma ekonomskih interesov, pri tem pa eden centralnih družbenih sektorjev, ki pogoltne skoraj desetino našega družbenega bruto proizvoda. Po njegovem samorazumevanju je ta anarhični sistem določen z etosom *racionalnosti* (Russler). Ta je trojno utemeljena: v objektivirajočem naravoslovnem samorazumevanju naše medicine, v (vsaj v

predstavi) učinkovitem ravnanju birokratskih organizacij in v logiki obračanja kapitala.

Nova medicina 19.stoletja se je razvila kot reprezentant naravoslovno-tehničnega mišljenja ter obvladovanja sveta in mišljenja. Bolezen se je objektivizirala in se ločila od obolelega individua. Ne bolnik, temveč bolezen je bila predmet diagnostike in terapije. Bolezen je bila razumljena kot patološko in se je definirala kot odklon od zdravja. S tem pomeni subjektivno deficit in objektivno defekt, ki ga je treba odstraniti s pomočjo medicine. Medicina je pripravljena postaviti tehnično-racionalni know-how za doseg tega cilja. Naredljivost (die Machbarkeit) zdravja postaja zgled ideologije obvladljivosti sveta. Eden najbolj običajnih medicinskih izrazov je, dobiti bolezen "v precep". Prav fascinacija velezmožne medicine je občutnejši izraz te ideologije, zlasti ker so zdravniki in sestre na intenzivnem oddelku dejansko postali gospodarji nad življenjem in smrtjo.

Zbirokratizirana medicina podpira tudi brezsubjektno razumevanje zdravja in bolezni. Potrebuje oprijemljive diagnoze in formalno nedvoumno razločevanje med zdravim in bolnim. Vstop v zdravstveni sistem zahteva nabavo bolezenske diagnoze: socialno zavarovanje plača, delodajalec akceptira delovno nesposobnost, socialno sodišče potrdi plačilo zavarovalnine šele, ko se diagnoza, t.j. bolezenska etiketa, postavi. Bolezen postaja upravno tehnični akt, ki vara nerealno eksaktnost in objektivnost medicinskega ravnanja. Vsako subjektivno trpljenje, vsaka težko določljiva bolečina, pri tem ohranja funkcijo motečega dejavnika. Ker zdravniki in vsi ostali sodelavci zdravstvenega sistema preživijo velik del svojega delovnega časa z upravnotehničnimi deli, svojo tehnično-racionalno psevdologijo nanašajo na svoje samorazumevanje prav tako kot na svoje ravnanje s pacienti. Do konca je ta princip prigan v upravljenju (Verrechtlichung) medicine. Enega večjih sektorjev našega zdravstvenega sistema tvorijo pravni spori, v katerih predvsem različni "nosilci stroškov" (zdravstveno, pokojninsko, nezgodno, avtomobilsko zavarovanje itd.) drug drugega preobremenjujejo s sodnimi postopki, da bi preložili stroške, ali v katerih se bolniki ali (redko) pseudo-bolniki borijo za pridobivanje svoje zavarovalnine. Celota se imenuje socialna medicina. Njen material so medicinske ekspertize, ki, opredeljene v procentnih podatkih, obvezujejo k psevdoeksaktnim izjavam, npr. kako je poklicno nesposoben bolnik razvrščen ali kolikšna je cena njegove bolezni. S sodnim postopkom se oblikujeta zdravje in delovna zmožnost kot pravno dobro, ohranjata tako definirano 100-procentno-željeno vrednost. Vsak odklon od nje se lahko dojame kot škoda, ki se jo da izraziti v denarju. Pravni sistem določa npr. v kazenskih procesih s pomočjo zdravniškega izvedenstva ceno zdravju in bolezni. Prihaja do abstrahiranja zdravja, ko to ni več zamišljivo: vsesplošna zamenljivost zdravja z denarjem.

Ta razvoj stoji v direktni povezavi z ekonomsko strukturo našega zdravstvenega sistema. V ZDA, kjer "svobodne igre moči" še ne zavirajo in o njej hkrati pogosto diskutirajo, je bil zato skovan termin *monetarizacija* zdravja in medicine. Tej splošni monetarizaciji ustreza organizacija nadaljnjih delov

našega zdravstvenega sistema kot *medicinsko-industrijskega kompleksa*. V ta kompleks investira kapital, s tem se, kar je njegovo bistvo, pomnožuje, kot bi imel "ljubezen v telesu" (Marx). Zdravstveni sistem ohranja s tem enak status kot produkcija orožja ali živilska industrija. Da gre pri njem ravno za zdravje, je za služenje denarja v osnovi vseeno, praktično pa vendar veliko ugodnejše. Kajti tema zdravje, uporabljena kot fetiš, kot neomejena, samoumevna potreba in najvišje dobro, vselej naleti na odprte duše in odprt mošnjiček. V medicinsko-industrijskem kompleksu se producirajo tehnične aparature, zdravniške prakse (ki večinoma vežejo 300 000 - 500 000 DM kapitala, pogosto milione), medikamenti in medicinski know-how, s katerimi se - tako se vsaj glasi obljuba - proizvaja zdravje. Ta kompleks tudi ne cilja na osebno potrebo bolnikov, temveč na abstraktno predstavo zdravja in simptome bolezni, ki se jih da objektivirati.

Tančica in videz

Na temo zdravja se usmerja množica želja in interesov, ki stojijo v nekem temeljnem protislovju: po eni strani predstavljajo okrepljena subjektivna upanja in strahove. Medicina naj bi nam ohranjala naše tostrano življenje in ko zbolimo naj bi nam nudila pozornost in subjektivno pomoč. Temu nasproti stoji mnogoobrazna tendenca po abstrahiranju in objektiviranju. Kako bo medicina opravila s temi protislovnimi pričakovanji? Kako reagira na upanja, ki so usmerjena k njej? Na pozornost zbudajoč način se komaj ukvarja s temi vprašanji. Dela tako, kot da bi bilo zdravje nekaj najbolj samoumevnega na svetu in kot da bi glede njenega ravnanja obstajalo široko soglasje. V svojem samorazumevanju se ima medicina za realistično in skromno, v svojih ravnanjih pa vendarle reagira na upanja, ki so usmerjena nanjo, in jih še krepi, ne da bi to opazila ali hotela. V tem pogledu izvršuje to, kar psihoanaliza imenuje "delovanje" (Agieren) in "obramba". Pride do (deloma gotovo nehote) kompanije s tistimi silami, ki uporabljajo fetiš zdravje za uveljavljanje svojih ekonomskih in družbenih interesov. Kako bi medicina tudi lahko zaznavala to protislovje, ko je sama v tako veliki meri konstruirana po prevladujočih idealih objektivnosti, racionalnosti, naravoslovno znanstvenih metod in vse, kar se tiče subjekta in njegovega socialnega položaja, metodološko izključiti.

Celotna medicina je zatorej prepredena z mnogoterimi ravnmi videza. Ne obstoji noben sektor medicine, zdravstvenega sistema, diskusije o zdravju, ki v sebi ne bi bil protisloven in razklan in v katerem ne bi bila hkrati pristna tendenca po zamegljevanju njegovih protislovij, konfliktov, nespravljalnosti in po hlinjenju enostavnosti, dozdevnega soglasja. Okoli fetiša zdravje se pri tem grupira množica manjših fetišev. Vsako temo, ki se veže na zdravje, bi lahko opisovali na ravni videza, ki naj bi odpravil disonanco med predstavami (upanja, želje, pričakovanja, predstave vrednot) in realnim ravnanjem ter doživljanjem - namesto da bi protislovjem dali lasten prostor. To je tančica, ki jo vsi vneto tkejo, pacienti, zdravniki, upravni organi, investitorji kapitala - eni, ker

imajo besedo, drugi, ker se zdijo nemočni in odvisni. Izločil bom nekatere momente:

1. *Preventivna medicina*. Preventivna medicina vsekakor smiselno trdi, da se deloma lahko prepreči natanjanje bolezni. V zadnjih dveh stoletjih so bili pri nas doseženi celo največji napredki realnega zdravja s splošnimi preventivnimi ukrepi, kot je izboljšana prehrana, izboljšanje higienskih razmer, delovnih pogojev itd. Pa vendarle je tudi druga vrsta preventivne medicine, ki ima ideološke poteze. Trdi: vsak posameznik je odgovoren za svoje zdravje. Vsakdo naj bi tako zdravo živel, da pravzaprav sploh ne bi mogel zboleti. Ko zbolí, bi to lahko pomenilo, da je za bolezen kriv sam. Zato se tudi ne da opravičevati, da samo drugi (t.j. solidarna skupnost) plačujejo za njegovo bolezen. Vpadljivo pri tem je, da se zelo veliko govori in piše o tej individualni prevenciji, da pa ima to majhne praktične učinke. Način življenja večine ljudi ostaja "nezdrav". Razlogi so znani: zdravstvene norme, ki jih prevladujoča medicina zastopa so naletele na nedeljeno odobravanje, pri obrobni skupinah kot nešolanih in pri tujih delavcih pa na čisto ravnodušnost (Labisch); in ker je večina ljudi očitno raje obrnjena v daljavo, svoje življenje naravnava na abstrakten cilj zdravja.

Posledica tega je, da so se velikanska pričakovanja, ki se vežejo na zdravje, odtegnila zdravstvenemu sistemu in se naprtila individuu. Biti zdrav ali ponovno ozdraveti je naloga posameznika in terja njegov napor. Moč definirati, kaj je imeti za zdravo in nezdravo, ostaja pri tem zdravstvenemu sistemu. To gospostvo hipostaziranega življenskega cilja zdravja je, dasiravno v lastni uporabi, tudi na alternativni sceni široko razširjeno. Tu morda velja zdrava in naravna prehrana za zakon, ki se mu človek podredi, da bi vsaj v lastni predstavi premagal zdravje in življenje. Adam in Eva v rajú, to je cilj take "naravne" predstave o zdravju.

2. *Samopomoč in subsidiarnost*. Alf Trojan je razlikoval tri skupine samopomoči: psihološko-terapevtske pogovorne skupine, alternativne projekte in skupine samopomoči, ki se oblikujejo zaradi določenega bolezenskega ali življenskega problema. Samopomoč v zdravstvenem sistemu je imela najprej pozitivno konotacijo samoodločanja, lastne iniciative, kritike absolutnega gospostva ekspertov in institucij. V tem oziru ima danes eminenten pomen. Vendar je sumljivo, da je našel princip samopomoči doslej dva nepričakovana prijatelja: enkrat konservativno socialno politiko, ki pod motom "manj države, več sočloveškosti" in po principu subsidiarnosti (pomoč za samopomoč) uporablja rastoče gibanje samopomoči kot instrument državne politike za revne (Pflutze). In drugič eksperte naravoslovno-objektivirajoče medicine, ki so jim bile skupine samopomoči sprva tuje, vendarle tem bolj spoznavajo njihovo vrednost, čim bolj je zanje postal nezavrnjiv pomen psihosomatskega in psihosocialnega faktorja za potek kroničnih bolezni, ki stoje v ospredju bolezenskih skupin samopomoči. Vrednost samopomoči za naravoslovno-objektivirajočo medicino leži v tem, da z njo prevleče svojo nemoč in terapevtsko omejenost. Vedno pogosteje se dogaja, da so pacienti, ki imajo ali delajo "probleme", pregnani v skupine samopomoči. S tem se ti problemi oddaljijo od medicine,

ne da bi se dotaknili metodično pogojene samoomejitve in nehumanosti. V vsakem primeru pa vendarle ostaja samopomoč povezana s pozitivnimi konotacijami vzajemne pomoči in podpore, močjo skupnega dela, zdravje vzpostavljaajočo solidarnostjo in se s tem utrjuje kot zamegljitev tistih nasprotovanj in neznosnosti, ki so ravno vodile k nastajanju gibanja samopomoči.

3. *Odnos zdravnik-pacient.* V 19.st. je zdravnik pridobil status polboga v belem. Povzdignjen je bil v vsemogočnega gospodarja nad zdravjem in boleznijo. Danes je človek postal skromnejši, zdravniki poskušajo delovati realistično in bolniku ne obljublajo nobenega čudeža. S to sliko zdravnika kot poštenega rokodelca z znanstvenim ozadjem, pričakovanja, ki se usedajo na medicino, nikakor niso izčrpana. Zato nastaja v zadnjih desetletjih ideologija odnosa zdravnik-pacient. Ta ideologija je izraz nezadovoljstva mnogih zdravnikov in pacientov z njihovo situacijo. Ideologijo ga imenujem zaradi tega, ker kot pri debati o preventivi pade v oči: ogromno se govori in piše o odnosu med zdravnikom in pacientom, pa vendar se v praktičnih odnosih med zdravnikom in pacientom ni dosti spremenilo.

Tri-minutna medicina vlada v praksi in na kliniki še naprej. Zakaj ni obsežne literature o odnosu rokodelec-veščina, o odnosu odvetnik-naročnik ali o odnosu mlekar-gospodinja? Ti odnosi niso obloženi s takimi upanji. Pričakovanja, ki se vežejo na medicino, ostajajo zaradi mnogoterih vzrokov nezadovoljena, zato se prestavijo v predstavo in vodijo k oblikovanju ideologije odnosa zdravnik-pacient. Ob njegovi omembi postane vsakomur toplo pri srcu; strukture medicine ostajajo nedotaknjene.

4. *Čudežna medicina.* Premišljanje odnosa zdravni-pacient naleti na odmev predvsem pri pripadnikih srednjega sloja, ki jim "odnos" enak do enakega zelo veliko pomeni. Pacienti iz spodnjih socialnih slojev s tem nimajo kaj dosti početi, saj veliko bolj verjamejo v avtoriteto zdravnika. Od medicine pričakujejo čudež, to pomeni ozdravljenje, ki pride preko nje od zunaj. Objektivirajoča tendenca naše medicine počne vse, da bi podprla njihova pričakovanja. Kot pacienti so zato zelo primerni, tako dolgo, dokler traja avtoriteta zdravnika, to je tako dolgo, dokler jih ta lahko zdravi. Ko pa se šolska medicina izjalovi, tedaj poskušajo poiskati pomoč pri paramedicinskih postopkih, morda pri padarjih, katerim ravno tako pripisujejo čudodelno delovanje. Šolska medicina sicer stalno očita tem zunanjim, da poslujejo z iracionalnimi pričakovanji pacientov. Sama pa komaj postavlja vprašanje lastnih struktur, ki obljublajo čudež, kot npr. razširjeno ravnanje z medikamenti (Basaglia). Ti zdravilni pripomočki, ki prihajajo od zunaj, naj bi kot tuja obvladujoča moč ozdravili bolezen. "Lexotanil" odpravi strah, "Adalat" normalizira krvni tlak, "Saroten" ozdravi depresijo. Terapevtska učinkovitost medikamentov se vrednoti ravno po njihovem zamenjlivem in subjektu tujem načinu učinkovanja. Medicini se je s tem obesila moč, ki se je doslej pripisovala le bogu ali skrivnim silam.

5. *Obolevanje in terapevtski postopek.* Več in več je ljudi, ki se čedalje pogosteje označujejo za bolne in se čutijo bolne in kot nasledek tega jih bo vedno več potrebovalo terapijo. Obolevanje in terapevtiziranje naše družbe

(Hellerich) se nanaša tako na telesne kot na psihične motnje. Prisotna je tendenca, da bi bil človek kar naprej bolan; zdravega se lahko počuti le tisti, ki ni dovolj natančno pregledan. Možnosti terapije se na veliko ponujajo za vsako telesno in psihično stanje. Razlogi za tak razvoj so skrajno kompleksni; medicina živi od njih in teži k njihovemu ideologiziranju, med drugim v okviru psihosomatične medicine. Nič nimamo proti psihosomatiiki, saj je eno manjših upanj naše medicine. Vendar je tu spet nenavadno, da obstaja obsežna diskusija in literatura o vprašanju psihosomatike, da pa psihosomatiiki že stoletja stereotipno in tudi upravičeno tožijo, kako majhni so učinki njihovega mišljenja na medicinsko obratovanje. Psihosomatika je v glavnem postavljena v geto in zastarel predmet nedeljskih pogovorov. Kot taka pomeni predvsem stopnjevanje pričakovanj, ki so vezana na zdravje in terapevtsko podporo in prestrezanje slabe vesti zdravnikov. Popularna literatura o vprašanih psihosomatike govori o tem, kako zelo psihosomatika uteleša upanje na obsežno, človeško, ljubečo, celovito medicino, ki kontrakarira hladu tehnično-racionalnega sveta. Najmočnejši izraz najde to upanje v psihoterapevtiziranju našega čustvenega življenja, kot se je to realiziralo v terapevtski sceni srednjega sloja. Tam se življenske krize in problemi spremenijo v terapevtske naloge (glej *Kursbuch 82: Die Therapie-Gesellschaft*). Humanistična psihologija in zasnove humane medicine so nezaželjene pri privržencih po tendenci slehernih nečloveških življenskih okoliščin, ko so njihovo kritiko enkrat osnovali: s tem ko izgrajujejo družbeni podsistem (z napisom: človeškost, naravnost na subjekt) pomagajo stabilizirati celokupen sistem.

6. *Obsodba na uspeh*. Objektivirano ravnanje naše medicine in njena omejitev na medicinsko organske aspekte vodi k jasni ločitvi terapevtskega uspeha od neuspeha: uspeh je ponovna vzpostavitev zdravja, neuspeh je vse drugo. Za zdravniško ravnanje velja princip uspeha (Rossler). Če se vendarle izjalovi, ni pravzaprav nihče osebno odgovoren. Neuspeh pri ravnanju z bolniki in pri ponovnem vzpostavljanju njihovega zdravja definirata meje medicine. Predvsem pacienti s kroničnimi boleznimi, s telesnimi motnjami, ki se jih ne da pozdraviti in tisti pacienti, katerih umiranje se ne da preprečiti, so žrtve te obsodbe na uspeh. Psihoanaliza zdravnikov še ni napisana. Lahko pa domnevamo, da se spajajo podzavestne mnogopotenčne želje in vsemogočne fantazije zdravnikov s podobnimi predstavami in upanji pacientov, kar oboje brani pred vsemi grozečimi občutki nebogljenosti in nemoči. Ti psihični mehanizmi se najbolj uglašajo s tendenco naše medicine po naredljivosti vsega in obvladljivosti vakega nad vsakim. Ta predstava uspeha in medicinske storilnosti (to delamo, to bomo še popravili, to bomo uspeli) določa samorazumevanje mnogih zdravnikov in postaja s tem ideologija, ki ji podlegajo kot žrtve oni sami. Podvrženi so močnim pritiskom in istočasno v sebi nenehno prenašajo občutek nezadostnosti. Obsodba na uspeh in iz tega sledeča nebogljenost vodita v najbolj nenavadna dejanja npr. v močno razširjena diagnostična in "terapevtska" ravnanja, t.j. v zdravniške ukrepe, ki objektivno niso smiselni in zdravilni. Posebno obupane akcije te vrste se imenujejo "herojski" terapevtski postopek, kot da bi

bil zdravnik pri tem junak. Mnogo pacientov ščiti in varuje zdravnika s tem, ko pripisujejo svojim zdravilom razlog za izboljšanje simptomov, čeravno so predpisane jim medikamente vrgli v straniščno školjko (okoli 30% vseh predpisanih medikamentov pristane tam), ali s tem, ko se ob rakavem obolenju odpovejo sleherni razjasnitvi svoje bolezni, ker bi to zdravniku povzročilo težave (okrog 90% nepoučenih pacientov pozna svojo diagnozo), potihem upajoč, da bi njihovo lastno vedenje lahko bilo napačno. Na kratko, možnost navideznih odnosov med zdravnikom in pacientom pod ščitom principa medicinskega uspeha nima nobenih meja.

Bolehnost in zdravost

Biti bolehen, biti nenehno malce nerazpoložen, sentimentalno trpeti, vedno izgledati bolno, to je človek zmožen že dolgo; biti zdrav je nova človeška posebnost. Kdor boleha, ta pleše okoli bolezni, kdor je zdrav, ta se vrti okoli zdravja - ali mnogo bolj okoli njegovega fetiša - in zanj živi. Biti zdrav je danes široko razširjen sindrom. Individualno gledano se ujame z našo nezavedno predstavo o neumrljivosti in neranljivosti, se poveže z upanjem, da bi zmogli vzpostaviti svoje zdravje sami in s tem postati gospodarji svoje fantazijske nesmrtnosti in sicer v tostranstvu našega zemeljskega življenja. Ta zahteva obupanih se mora nujno izjaloviti, ker ji realnost bolezni in smrti radikalno nasprotujeta. Kaj torej storiti (ali misliti ali verjeti) spričo gotovosti smrti, če ne bo prišlo na pomoč nobeno onostranstvo? Očitno se ponuja sprevernitev v tostranstvo naredi za onostranstvo in nenazadnje, naravnanje vsakršnega hrepenenja po transcendenci na zdravje. Tako nastaja fetiš zdravje z vsemi svojimi zastiranjmi in nepojmljivimi posebnostmi. Svoje historične korenine ima v dolgem razvoju družbene diferenciacije in integracije, v kateri je tema zdravja povečevala kompleksnost in hkrati krepila dolžnost za vse ljudi, ki so ga imeli, tako da je zdravje danes kategorija socialnega obnašanja, ki je skoraj ni mogoče kritizirati (Labisch): zdravje kot najvišje dobro. Končno fetiš zdravje izhaja iz najrazličnejših poslovnih in ekonomskih interesov, ki so se v njem skrili. V vsakem primeru je subjekt, zdravi ali bolni posameznik s svojim konkretnim življenjem, tembolj oddaljen od zdravja, čim bolj zdravje postaja fetiš.

V medicinski praksi vedno znova preseneča, kako iracionalni so ljudje. Živijo nezdravo, odklanjajo operacije, ne jemljejo medikamentov, zanemarjajo preventivne preglede, skratka: v praksi zmagoslavni sprevod tehnično-racionalne umnosti v njeni medicinski formi že dolgo ni tako samoumeven, kot bi naj bil. To je subverzija subjekta proti sistemu zdravja. Sam sistem to subverzijo sicer vse bolj obvlada, zato subjekt vse bolj niha med pokorivitvijo (fetišu zdravje) in odklonitvijo. Potrebujemo več: konkretno spreminjanje zdravstvenega sistema, ki mora biti strukturno spreminjanje v mnogih vsebinskih korakih, *odpiranje nasproti subjektu*. Interesi subjekta morajo biti spoznani kot interesi posameznika, posebnega, nezamenljivega v svojih (zavestnih in nezavednih) željah in življenjskih zvezah. Kdo je do sedaj zastopal subjekte, prizadete,

"prejemnike storitev" v zdravstvenem sistemu? Oni sami vsekakor ne, saj so v glavnem obravnavani kot mladoletni otroci, pogosto celo slabše. Indirektno jih zastopajo mnogi, ki vsi trdijo, da jim želijo najboljše, od zdravnikov do socialnih politikov. Vendar se to "najboljše" komaj da preveriti in koregirati, ker so v našem zdravstvenem sistemu vprašanja soglasja, subjektivnega zadovoljstva, tudi objektivne kvalitete, postranska stvar. Njegova reforma, kot je znano, je zaključena, nadaljne debate se sučejo le okoli stroškovnih vprašanj (ki pa jih nikakor ni povzročila eksplozija stroškov, temveč politično usmerjen premik od stroškov predvsem iz starostne oskrbe na zdravstveno področje), vsebinske diskusije pa so odslovili v imenu obrata (Cassebaum). Zakaj mora iti pri teh diskusijah, je odlično povzeto v "predstavah zdravstvene politike zelenih" (1986). Izboljšanja v zdravstvenem sistemu ne bodo mogoča brez obsežnih sprememb njegovih gospodarskih in družbenih pogojev; izbojevati jih je treba v boju zoper mnogotere interese.

Sploh pa, kaj pomeni moč zdravja ob drugih radostih in neprijetnostih življenja ali po Karlu Walentinu: "Iz zdravstvenih razlogov sem v starosti 12-tih let izkusil abnormalnost in po zrelejšem premisleku pokazal talent za branje časopisov."

prevedla: Marta Macedoni

Literatura:

F.O. Basaglia, Gesundheit, Krankheit. Das Elend der Medizin, Frankfurt a.M. 1985A. Cassebaum, "Crisis? What Crisis? Überlegungen zur Krise des Gesundheitswesens", v: Widersprüche, št.17, 1985, str.7-23

S.Freud, "Zeitgemässes über Krieg und Tod", 1915, GW X, str.323-355

G. Goeckenjan, Kurieren und Staat machen. Gesundheit und Medizin in der bürgerlichen Welt, Frankfurt a.M. 1985

H. Golling, "Das Kollusionskonzept - Ein Erklärungsmodell für psychosomatische Kommunikation?", Diss. med., München 1986

G. Hellerich, Homo therapeuticus. Der Mensch im Netz der Helfer, Bonn 1985

H. Karasek, Blutwaesche. Chronik eines eingeschränkte Lebens, Darmstadt u. Neuwied 1985, 1987

A. Labisch, "Die Wiederaneignung der Gesundheit. Zur sozialen Funktion des Gesundheitsbegriffs", v: Argument, Sonderband 113, 1984. str.13-32

R.J. Lifton, Der Verlust des Todes. Über die Sterblichkeit des Menschen und die Fortdauer des Lebens, München 1986

T. Parsons, "Definition von Gesundheit und Krankheit im Lichte der Wertbegriffe und der sozialen Struktur Amerikas" (1964), v: Der Kranke in der modernen Gesellschaft, Izd. A. Mitscherlich u.a., Frankfurt a.M. 1984. str. 57-87

H. Pfitze, "Ehrenamtlichkeit und Selbsthilfe im Dienst konservativer Sozialpolitik?", v: Widersprüche, št.17, 1985, str. 107-114

D. Roessler, "Theologische Fragen medizinischer Ethik", v: Pluralitaet in der Medizin? Frankfur a.M. 1980

V. Sigusch, Die Mystifikation des Sexuellen, Frankfurt a.M. 1984

A. Trojan, v: Wiedespruiche, št.17, 1985

VOLITVE KOT OBRED IN IGRA

Kdor je imel opravka s politiko ve, da se politika deli na tostransko vidno, javno sfero in onostransko, nevidno, tajno sfero. Ta problem je zavzel svoje mesto tudi v obravnavah v politični znanosti. Na tem mestu nas bo zanimala politika predvsem, v kolikor je obred in igra. V naši razpravi se bomo omejili na eno že tradicionalno osrednjih delov politike, na volitve. Na primeru volitev bomo preiskali odnos med demokratizacijo in teatralizacijo politike. Naša osnovna teza je, da teatralizacija ne pomeni že tudi demokratizacije politike, kot se to v sodobnih dogajanjih splošno razume.

OBRED-JE-POLITIKA

V fevdalni družbi se je politična skupnost konstituirala na osnovi dednih danosti. Kraljev prvi moški otrok je postal kralj, plemičev otrok je postal plemič in podedoval je imetje očeta, kmetov otrok je ostal kmet, meščanov otrok je ostal meščan. Možnosti prehoda iz stana v stan je bila skoraj nična. Na tej družbeni strukturi je rasla identična politična oblast. Z oblikovanjem predstavnštva stanov se je začela pot demokratizacije absolutne monarhove oblasti, ki jo je spremljala tudi druge vrste teatralizacija oblasti. S francosko revolucijo se je vzpostavila z lastnino (in spolom) omejena volilna pravica, ki je kot alternativa staremu režimu omogočala volilcem vzpostavljanje političnega predstavnštva. Volitve so pomenile negacijo naravno/dedno pridobljenih pravic na oblast in favorizacijo sposobnosti posameznikov. Ljudstvo naj bi izmed sebe izbralo najbolj sposobne in najbolj večče predstavnike, ki bodo delali politiko. To je bila seveda samo ideja, ki se v osnovi ni spremenila z razširitvijo volilne pravice na vse prebivalstvo (z izjemo nedoraslih). Celo v deželah, ki so ali pa še poskušajo uveljaviti socialistični program, volilci ne izbirajo najsposobnejših politikov. Torej lahko ugotovimo, da prihaja do kratkega stika med pričakovano racionalnostjo odločitve volilcev in iracionalno dejansko odločitvijo.

Vse, kar lahko doslej rečemo o demokratizirajoči uspešnosti volitev, je to, da so volitve zamenjale način legitimiranja oblasti. Namesto dedne oblasti, se sedaj oblast voli. Ljudje so naravi iztrgali privilegij postavljanja oblasti. Tu pa se zastavlja vprašanje, koliko je zvijačnost uma (Hegel) močnejša od zvijače narave (Vico), ali povedano drugače, koliko so ljudje uspeli realizirati lastno moč pri obvladovanju narave in družbe. Na tem mestu se bomo zatekli k znanosti o obredih, predvsem se bomo opirali na delo J. Cazeneuveja, Sociologija obreda.

Volitve so postale obred. Ponavljajo se vsaka štiri (dve, sedem ipd.) leta, poleg tega pa je njihova učinkovitost tudi zunaj empirična. Ti dve temeljni

lastnosti sta po Cazeneuve-ju ključni za opredelitev obreda. Volitve nosijo v sebi tudi nekaj skrivnostnega, neznanega, mističnega, nekaj, kar zagrabljivi ljudi, pa ni čista tehnika.

Volitev se ne da zreducirati na čisto tehnično opravilo. Nejasno pri volitvah je odgovor na vprašanje, zakaj se oblast legitimira ravno z volitvami, zakaj ljudje na to pristajajo?

Človek si mora sam delati svoja pravila. G. Davy je človeka celo poimenoval z živaljo, ki ima nagon po pravilih. Na drugi strani je možno pravila vedno prekršiti. Izkazuje se, da bi bila človekova dejavnost lahko absolutno urejena le v nekem trdnem svetu. Na tem svetu pa se dogaja, da celo pravila naravnega reda ne držijo vedno ali točneje ne držijo pravila, kot jih percipira človek na določeni stopnji razvoja. Mrk nasprotuje tisti percepciji pravil o gibanju sonca, po kateri mora sonce brez prekinitve sijati od svojega vzhoda do zahoda in zagotavljati neprekinjen potek dnevne svetlobe. Tema sredi dneva pomeni vdor neobvladljivih sil, ki kršijo pravila. Cazeneuve ugotavlja, da so primitivci poskušali reagirati na nenormalne pojave tako, da so s simbolnim aktom zavračali te simbole same. Z obredi so poskušali zavarovati ideal življenja, ki ga v celoti urejajo pravila, življenja brez presenečenj in brez tesnobe. Prav tesnoba je občutenje tistega, kar ogroža s pravili spravljenega človeštvo, k čemur se je prilepila še zaznava nečesa neznanega, ireduktibilnega. Šlo je za občutenje numinoznega, ki zajema sveto in mano, označuje nekaj skrivnostnega, se kaže kot mysterium. Nekateri obredi so nastali kot simbolna dejanja, ki omogočajo ljudem, da ujamejo in obvladajo numinozno silo, to je silo, ki ogroža norme in jih pretresa in je zato tudi od njih močnejša. Primitivec je zato občutil potrebo po rešitvi nasprotja med redom, svetom pravil, in močjo, silo numinoznega, s sintezo, ki se lahko uresniči le simbolno, z obredom.

Primitivec se izogiba vsemu, kar mu bleščeče razodeva ali simbolizira to, da ne more živeti v popolnoma urejenem svetu, da se ne more zapreti v človeško bivanje, kakršno bi rada družba, v kateri živi, zamrznila na varnem pred sleherno tesnobo. Vse, kar ogroža red in pravila, zbuja sovražno reakcijo.

Numinozno pa se lahko obvladuje tudi z magijo, ki si v nasprotju s prej obravnavanimi obredi prizadeva postaviti človeka ravno v svet, ki se izmika pravilom. Magični obredi morajo po svojem načelu pomeniti nekaj izjemnega, morajo biti delo posameznikov, ki uhajajo ali poskušajo ubežati človeškemu bivanju, ki je v njihovi družbi normalno. Za našo razpravo je zanimiva ugotovitev, da za prehod iz magičnega sveta v navadni svet obstajajo pravi vstopni in izstopni obredi. Njihova prepostavka je striktno ločevanje med dvema sistemoma, da se lahko prehaja iz enega v drug sistem, ne da bi se kaj iz prvega pomešalo s čim iz drugega.

Vračeva oseba je velikokrat glavni element obreda. Kdo je lahko vrač, oseba, ki je obdarjena z magičnimi močmi? V številnih plemenih in ljudstvih so vrachi predvsem osebe, ki jih simbolizira odstopanje od normalne fizične konstrukcije, npr. rdeče oči, prirasli prsti, otrok rojen z zobmi, dvojčki. Drugod pa je za pridobitev sposobnosti vrača potrebno opraviti obred iniciacije v magijo.

Iniciirančevo telo je podobno hiši, v kateri se zamenja stanovalec. Spremembo osebnosti večkrat izraža mit o smrti in vstajenju. Inicijacija označuje globoko spremembo, iztrganje iz minule preteklosti, vstop v novo kategorijo bivanja. Razen v nekaj izjemah se skuša čarovnik ločevati od skupnosti s čudnimi oblekami in okrasjem.

Cazeneuve (1986, 254) v sklepnih mislih ugotavlja, da obred omogoča človeku, da se postavi v pogojenost, a se zato ne loči od tega, kar ni pogojeno. V tem smislu obred posamezniku omogoča, da se nečesa oprime. Saint-Exupery piše, da so obredi v času to, kar je bivališče v prostoru.

Navedeni ekskurz v obrednost in magijo ima za našo temo številne implikacije.

Če drži naša utemeljitev, da so volitve obred, potem lahko iz nje izpeljemo, da volitve obvladujejo nekateri mehanizmi, ki postavljajo obred v primitivni družbi. Najprej je politika tisto področje človeške družbe, ki skrbi za red in vladanje pravil. Vendar ne pravil, kakor se oblikujejo pri ljudeh v družbenem življenju, temveč takšnih pravil, ki disciplinirajo prav vse ljudi kot posameznike ali nosilce nekih skupnostnih potreb. Po drugi strani pa je politika zaščita posameznika. Ščiti ga pred njegovo lastno naravo, pred drugimi ljudmi, v kolikor mu strežejo po življenju in njegovi lastnini. V nekem obdobju je bila v ospredju zaščitna vloga politike pred morebitnimi posegi na zemljo z drugih obljudenih planetov. V politiki je torej nekaj, kar je v primitivni družbi pripadalo vlogi šamana ali vrača. Politika ščiti pred vdorom numinoznih sil, hkrati pa jih sama kopiči in se celo postavlja kot prva numinozna sila. Politika je potemtakem tudi magična sila. A. Gramsci se je globoko zavedal takšne narave politike, ko je razmišljal o vlogi modernega kneza v moralni in intelektualni reformi. "V zavestih zavzame Knez mesto božanstva ali kategoričnega imperativa, postane temelj modernega laicizma in popolne laicizacije vsega življenja in vseh običajskih odnosov" (Gramsci, 134). Ljudje se ne bodo odpovedali mitom, zato je treba stare nadomestiti z modernimi miti, starega boga z novim bogom, ne pa mite in bogove odpraviti že na prvem koraku, kot si je za nalogo zastavilo razsvetljenstvo. Laicizacija politike je dolgotrajen proces, katerega končen izid je tvegano napovedovati, politiki pa neke vrste vrači.

Volitve so precej podobne inicijacijskemu obredu za pridobitev sposobnosti vrača. Izvoljeni zadobi neke posebne lastnosti, ki ga ločijo od sveta, ki mu je prej pripadal, čeprav še vedno ostaja v njem. Politika je predvsem nekaj, kar ni družbeno življenje in s čimer je najbolje imeti čim manj opravka. Volitve so obred vzpostavljanja politike, ne da bi vanjo posegli. Volilni obred ne združuje družbeno in politično, kot se navidez dozdeva, pač pa ju predvsem ločuje. Sinteza se dogodi le simbolno skozi obred in se z njegovim zaključkom ponovno razkroji. Ljudje obvladujejo numinozno tako, da delegirajo nekoga izmed sebe za to obvladovanje in mu s tem dajo moč. Kot v primitivni družbi tako tudi danes ljudje ne morejo prenašati na sebi nasprotja med numinoznim in jasnim, razumljivim, med iracionalnim in racionalnim.

Iz povedanega lahko izluščimo tezo, da je politika, in znotraj nje volitve, nekaj, kar je v veliki meri zavezano primitivni družbi, se pravi, da v osnovi funkcionira kot primitivna družba, le forma samorazumevanja se je spremenila. Zakaj je temu tako bomo morda najlažje ugotovili ob opori na Schumpetrove ugotovitve v zvezi s političnim obnašanjem ljudi.

Schumpeter (1960, 370) ugotavlja, da se ljudje spoznajo na določen krog reči, ki jim je v življenju in delu blizu. Na težave v zvezi s temi rečmi reagirajo hitro - kot kaže antično izkustvo tudi z glasovalnimi listki, z izvolitvijo drugega vodstva. Ko pa gre za nacionalne in mednarodne probleme, se individualno hotenje znajde v praznem in neobvladljivem prostoru. Občutek realnosti je povsem izgubljen. Velika politična vprašanja v zavesti in mislih ljudi nastopajo skupaj s tistimi stvarmi, ki ljudi zanimajo v prostem času in ki še niso dosegle stopnje strasti ter še niso postale hobby, in s stvarmi, o katerih se pogovarjajo v nevezanem pogovoru. Ta vprašanja so tako oddaljena, da človek dobi vtis, kot da se med njimi giblje v nekem nerealnem svetu. Ravno to gibanje v nerealnem svetu pa je temeljna značilnost igre.

Politična igra se razlikuje od drugih iger po tem, da je veliko bolj abstraktna. Posameznik je član nekega nerealizirajočega odbora nacije in to je razlog, da vlaga manj truda v rešitev nekega političnega problema kot v partijo bridža. Po Schumpetrovem mnenju se to dogaja zato, ker imajo posamezniki v partiji bridža določeno nalogo, določena so pravila, ki jih disciplinirajo. Vsaka napaka gre neposredno posamezniku v škodo. Vsega tega pa v politiki ni, ker mesto posameznika ni tako fiksno. Za politično igro volitev tudi velja, da je posameznik vanjo prisiljen in ne ve, zakaj pri vsej stvari gre. Prav zato mora volilna igra postati bolj prizemna igra, da ustreže pogoju prostovoljnosti. Zagrabitni mora slehernega posameznika ali vsaj večino, sicer igra propade ali se vsaj skazi. Volilna igra se mora razbiti na številne podigre, ki jih ljudje tudi sicer igrajo, in poznajo njihova pravila.

Schumpeter je pokazal, kako se advokat loteva priprav na sodno obravnavo in kako priprav na oblikovanje političnega stališča. V prvem primeru se potruzi pridobiti kvalifikacijo, vse potrebne podatke, nasvete in zbere argumente v prid in proti tezam, ki jih bo branil. Vsega tega v drugem primeru ne stori. Tako v politiki še naprej kraljuje neznanje. Tipični državljani pade na nižjo stopnjo mentalne zmožnosti, takoj ko vstopi na področje politike. Ponovno postane primitivec. Njegovo mišljenje postane asociativno in občutkovno (Schumpeter, 1969:371). Posledice tega so obsežne. Človek v političnih zadevah teži k podleganju izvenracionalnim in iracionalnim predsodkom in impulzom. Gre celo tako daleč, da se človeku mamejo moralna merila, kar je pravnja osnova za sledenje mračnim spodbudam. Poleg tega se na tej osnovi oblikujejo pogoji, v katerih male skupine lahko manipulirajo z ljudmi v političnih zadevah.

Schumpeter je dobro pokazal, kako socializacija ljudi na politično obnašanje nima neposrednega vpliva. Politične socializacije, ki bi edina lahko pripomogla k oblikovanju politične kulture do ravni, ki bi bila primerljiva s kulturo npr. advokata, je pri ljudstvu izostala. Če naše teze držijo, lahko sklepamo, da je

takšen potek zgodovinskega dogajanja povsem logičen, saj je politika kot sfera numinoznega po definiciji iracionalna sfera, ki se nanaša sama nase, se torej ne nadgrajuje in zato onemogoča osnovanje zgodovinskega spomina, s tem pa se izgublja nastavek za začetek procesa politične socializacije. V kolikor je politika obred, politična socializacija ni možna, prav zato pa politična kultura obredne politike ostaja na ravni primitivnih družb.

Naj tu postrežemo s primerom iz študentskih gibanj v ZDA (Vir: Rizman, 1974:27). SDS - študentje za demokratično družbo, ni uspela pritegniti študentov ob problemu vojne v Vietnamu in represivne vloge univerze v globalnem sistemu. Zato je ubrala povsem novo taktiko. Izobesila je plakat z naslovom: "Pridite. Sežigali bomo psa." Ob določeni uri se je zbralo veliko ljudi, ki so si želeli ogledati sežiganje psa. Predsednik SDS pa jim je namesto pričakovanega spektakla držal govor o vojni v Vietnamu in domačih problemih. Na koncu je obsodil prisotne, češ da so prišli gledat sežiganje psa, da pa jih prejšnja zborovanja na temo sežiganja ljudi v Vietnamu z napalmom niso zanimala. Takšna metoda je za daljši čas zbudila študente iz politične pasivnosti. Ta primer dobro pokaže, da je ljudi možno mobilizirati z dovolj prefinjenimi metodami, vendar to ni več od obreda, ki naj prežene zle duhove. Politična kultura udeležencev nadaljnjih zborovanj ni nič višja od politične kulture istih, prej pasivnih ljudi. Takšna aktivnost je le antipod pasivnosti, ne da bi staljšče pasivnosti sprevernila v aktivno samospreminjanje ob spreminjanju okoliščin.

POLITIKA - IGRA

Politika je tudi igra. Naj tu spomnimo na pojem "pravila igre", ki se je v politiki in politični znanosti že povsem udomačil v smislu iger nasploh. (Več o tem glej v Južnič, 1986:31). Še bolj pa to velja za volitve. Volilne igre morajo ljudi zbuditi in vpoklicati na volitve in hkrati zagotoviti, da se ohranja razcep na realno in politično. Volilci ne smejo dobiti občutka, da na volitvah kakorkoli odločajo tudi o lastni prihodnosti. Politika mora ostati igra izven realnosti. In tudi ostaja. Vsi dosedanji poizkusi povezovanja volitev z odločanjem o realnih problemih ljudi so se izjalovili. Poglejmo si to na primeru Leninove koncepcije volitev v VKP(b).

"Ker je politična arena vidna za vse", piše Lenin, "kot oder za gledalce, vsak ve na osnovi tiska in javnih zborov, če ta ali ona osebnost priznava partijo ali ne..." Lenin je bil prepričan, da bo vsak član partije lahko nadziral vsak korak drugih članov oziroma možnih kandidatov za vodilne vloge v partiji. S tem se ustvarja "mehanizem, ki deluje avtomatsko in zagotavlja izvajanje tistega, kar se v biologiji imenuje "zmaga najsposobnejšega". Zahvaljujoč tej "naravni selekciji", ki je posledica absolutne javnosti, izbornosti in splošne kontrole, lahko vsak aktivist prevzame dolžnosti ... samo pod temi pogoji lahko nosi vse posledice svojih napak in njihovega izmikanja" (Lenin, cit. po Djordjević, 1967:98).

Primerjava politične arene s teatrom in volilcev z gledalci gotovo ni slučajna. Pove nam, na kakšen način se dogaja politika: po eni strani se dogaja javno, kar je za gledalce vidno in vidljivo, po drugi strani pa kot prišepetovanje igralcem, nekaj tajnega, kar se dogaja v zakulisju.

Lenin je uporabil izraz "politična arena". Prav transparentnost, ki jo ponuja arena, naj bi zagotavljala vidnost razlik med kandidati. Vendar to drži le s stališča zora, navidez. Canetti piše, da morajo ljudje v areni dobro videti vsak s svojega mesta in da si ne smejo biti na poti. "V času njihovega bivanja v areni jih ne zanima nič, kar se dogaja v mestu. Za sabo puščajo življenje njihovih odnosov, pravil in navad. Njihovo skupništvo v velikem številu je za dobršen čas zagotovljeno, obljubljeno jim je vznemirjenje - vendar pod bistvenim pogojem: masa se mora razbremeniti navznoter... Vsakdo ima pred sabo tisoč ljudi in glav. Tako dolgo, dokler je tam posameznik, so tam tudi vsi drugi. Kar vznemirja njega, vznemirja tudi njih in on to vidi. Oni sedijo nekolikanj oddaljeni od njega; brišejo se posameznosti, po katerih se razlikujejo in ki jih tvorijo kot individue. Vsi postanejo zelo podobni, podobno se obnašajo" (Canetti, 21). Ko gre za politično areno, je torej jasna razmejitev z realnim življenjem zunaj arene. Druga pomembna točka pa je v tem, da v pregledni areni, kjer vsakdo vse vidi in vsi vidijo vse, "nič jim ne uide", poteka proces spreveščanja razlik v podobnost. Torej ravno v areni, kjer bi pričakovali vidnost razlik med posamezniki, se razlike zabrišejo. To pa je tudi ena od velikih značilnosti politične volilne igre. Do spreveščanja in podobnosti s stališča volilca ne prihaja le zato, ker se k temu potrudijo stranke in kandidati, temveč veliko k temu prispeva že sama "politična arena".

Seveda Lenin izraza ni rabil v tem smislu, ravno zato pa je zapadel iluziji, katere izvor smo razčlenili s pomočjo Canettija. Ravno tako druga metafora pove več, kot je iz nje izluščil Lenin. Prva ugotovitev je, da so volitve igra, v kateri kandidati nastopajo na odru, volilci pa jih spremljajo kot gledalci. Iz te ugotovitve pa bi bilo napačno zgolj enosmerno izpeljati zaključek, da je to, kar gledalci vidijo, že tudi igra v celoti. To bi pomenilo, da ni režije, scene, kostumov, glasbe itd., da na odru poteka čista improvizacija. Ker pa vemo, da pri vsakem teatru obstaja zakulisje in ker zakulisje obstaja tudi v politiki, je to potrebno upoštevati tudi pri Leninovi metafori. Lenin je iz metafore potegnil le tisto, za kar se politika ima, tisto, kar se odvija na očeh gledalcev z željo, da bi to bilo tudi vse. Vendar pa že samo bogastvo metafore, ki jo uporablja, kaže, da je ta želja neizpolnjiva. Politika je igra s svojimi pravili, ki ji željena pravila igre ne morejo do živega. Pravila politične igre, po katerih se lahko zmaga na volitvah, so drugačna od proklamiranih pravil igre. Paradoks je v tem, da bi bile volitve nepotrebne, če bi lahko zagotovili udejanjanje proklamiranih pravil igre. V volilni igri se pravila sproti vsakokratno preverjajo, dopolnjujejo, izigravajo, preinterpretirajo. Pravila niso tako fiksna kot pri drugih igrah. Če se npr. pri šahu nekdo ne drži pravil, je igre konec. Za politiko to ne velja. Igra teče naprej, največkrat tudi brez usodnejših posledic za kršilca pravil. Bolj ko je kandidat močan, se pravi da uživa množično večinsko aktivno podporo, več

je možnosti, da pravila igre prikroji sebi v prid. Lep primer za to je Hitler, ki je po prihodu na oblast postopno likvidiral komunistično stranko, nato pa celokupen parlamentarni sistem v Nemčiji.

Kako je s pravili volilne igre, je pokazal tudi primer Čila, ko je ljudska fronta sicer zmagala po določenih pravilih, s spremembo pravil igre pa je bila poražena. Glede pravil igre so zanimive tudi volitve na Filipinih, ko je Markos s svojim štabom držal v roki preštevanje glasov in si jih dal dovoljšnje število tudi naštetih. Volilna igre se je nato sprevrgla v igro glede interpretacije volitev. Kljub temu, da je grobo kršil pravila volilne igre, ga to ni veliko stalo. Nasprotno. Očiten poraz je spremenil v zmago, ki mu je omogočila, da je vladal še nekaj časa.

Ker v volilnih igrah sodelujejo vsi ljudje, pri čemer velika večina sploh ne pozna pravil igre v celoti, male elite pa si jih poskušajo razložiti sebi v prid, so pravila vedno nekaj negotovega in nepreverljivega. Tako se nikoli ne ve, kdo je pravzaprav pravila kršil: ta ki prijavlja kršitev ali prijavljeni kršilec. Lahko bi celo trdili, da je eno od volilnih pravil igre ravno v tem, da vključuje v naprej tudi igre glede pravil igre, glede kršenja pravil igre. Gre za to, da je igra čim bolj polna, razburljiva za veliko večino volilcev. Ni več pomembno niti to, ali so trditve o tekmujočih resnične ali ne, pomembno je da so javno prezentirane in da se javnost do njih opredeli. Tako se je Gary Hart moral posloviti od volilne igre zato, ker so mu konkurenti namestili manekenko. To je vseeno bolje od krogle, ki je zadela M.L.Kinga, že kot možnega kandidata za kandidata za predsednika. Ti primeri kažejo pestrost pravil volilne - politične igre.

Iluzija o možnosti poštene volilne igre, ki bi bila točno v skladu s pravili igre, je podobna oni, ki si predstavlja, da se ljudje pridružujejo religijam zaradi teoloških vprašanj. Tako volitve že po definiciji onemogočajo racionalnost, za kakršno se je ogreval Lenin. Zmaga že najsposobnejši, vendar ne po kriterijih, ki so javno proklamirani.

Volilna igra vsebuje vrsto podiger. Pri njihovi predstavitvi se bomo oprli na tipologizacijo, ki jo je izdelal R. Caillois.

Caillois (1965) je igre razdelil na štiri skupine: tekmovanje (agon), kocka (alea), oponašanje (mimicry) in zanos/vrtoglavica/opojnost (ilinx). Pri igrah agona gre za tekmovanje, ki se odvija kot borba, v kateri so umetno ustvarjene možnosti, da bi se nasprotniki srečali v idealnih pogojih, za katere se sodi, da trijumfu zmagovalca lahko prinesejo neoporečno vrednost. Gre za rivalstvo, ki se nanaša na določeno lastnost - hitrost, vzdržljivost, moč, spomin, domišljija itd. - ki se izkazuje v določenih mejah brez pomoči od zunaj. Pobuda za igro je želja vsakega tekmovalca po priznanju, da je boljši v določeni lastnosti od drugih. Cilj tekmovalca ni v tem, da se nasprotnika fizično uniči ali poškoduje, temveč samo v tem, da se dokaže premoč enega nad drugim.

Igre alec, kocke, predstavljajo nasprotje igram agona. Usoda, izid igre, ni odvisna od posameznikove premoči, temveč od njegove sreče. Alea je absolutni ali-ali. Zanikuje delo, potrpežljivost, vztrajnost, kvalifikacijo, točnost, trening. Tako se pojavlja kot drzno izsmejevanje sposobnosti. Pri agonu tekmovalca

računa le na sebe, pri alici pa igralec računa na vse drugo razen na samega sebe. Pomeni izključitev volje in prepuščanje usodi. Vloga alee je v tem, da ukine naravno ali družbeno pridobljene prednosti/ne prednosti posameznika in da zato vsakega postavlja v položaj absolutne enakosti pred slepo presojo usode.

Igre mimicry, oponašanja, so tiste igre, pri katerih si domišljamo, da smo postali neka druga oseba in se v skladu s tem tudi obnašamo. Pri tem gre lahko za to, da bi posameznik rad prepričal sebe, da je oseba, ki jo igra, da bi prepričal druge, da je on dejansko oseba, ki jo oponaša ali da se le dela, da verjame, da je on v resnici oseba, ki jo igra. Tipična igra je nošenje maske, ki prikriva družbeno fizionomijo in osvobaja pravo osebnost. Tudi identifikacija z zmagovalcem in drugo osebo sploh je mimicry igra. Tako je mimicry neprestano izmišljanje. Predstavlja svobodo, dogovor, izključitev realnosti, določen kraj in čas. Pravilo igre je v tem, da igralec prepriča gledalca in da gledalec ne odvrže iluzije zaradi neke napake: Gledalec mora sprejeti dekor, masko za določen čas kot realnost, ki je realnejša od same realnosti.

Igre ilinx počivajo na izzivanju vrtoglavice ali drugem poskusu, da se za trenutek zamaje stabilnost percepcije in da se jasnemu razumu vsili neke vrste sladkostrastno motnjo. Gre za krč, zanos, vrtoglavico, ki za trenutek izbrše realnost.

Pri volitvah je v ospredju tekmovanje med kandidati. V skladu z opredelitvijo agona, ki jo je podal Caillois, poskušajo tudi pravila volilnega tekmovanja ustvariti iluzijo, da gre za "zmago najsposobnejšega politika", da gre za najboljši program, da so kandidati v pogojih tekmovanja izenačeni, da ne gre za nobeno zunanjo pomoč, kar se skuša prikazati z neposrednimi boji pred TV kamerami. Paradoks volitev je v tem, da kljub temu, da noben od pogojev, ki jih postavljajo pravila, ni izpolnjen, iluzija še kar naprej vztraja. Vsi se delajo kot da gre za izbiro najsposobnejšega politika, kot da so kandidati izenačeni v pogojih, kot da nimajo posebnih štabov, lobbyev itd. To je mogoče zato, ker ljudje na tekmovanje kandidatov za glasove gledajo kot na nekaj zunanjega, brezosebnega, kot na nekaj, kar je podobno tekmovanju konj na konjskih dirkah. Izid tekmovanja je zanje irelevanten, ker je zunaj njihovega vidnega polja. Dotedanja socializacija ljudem kaže, da je od tega, kdo bo zmagovalac, njihovo življenje popolnoma neodvisno. Pri tem gre tudi za to, da je velika večina ljudi priklenjena na vsakdan celo s plani za prihodnost. Rimski klub je v poročilu "Meje rasti" prikazal daljnosežnost ukvarjanja ljudi z lastno perspektivo po časovni in prostorski dimenziji. Velika večina ljudi misli največ za en teden naprej za krog svoje družine. O planetarnih zadevah za obdobje generacije svojih potomcev pa razmišlja le peščica ljudi. To pa je podobna situacija kot je značilna za igre: kdorkoli zmaga to za ostale udeležence v igri nima posledic za realno življenje.

Volilna igra nosi v sebi tudi element alee, kocke. Ljudje pač stavijo na enega od tekmovalcev v prepričanju, da je boljši in da bo zmagal. Pri tem jih ne vodi toliko spoznanje, da je zmaga kandidata odvisna od števila glasov, ki mu jih bodo prav oni namenili, temveč se obnašajo do volitev kot do stav v igrah na

srečo, kjer je rezultat plod slučajnosti in je povsem neodvisen od števila in vsote stav na določene možnosti v igri (na številko pri ruleti, na konja pri konjskih dirkah). Ljudje kandidatov ne poznajo, ne poznajo njihovih sposobnosti in zmožnosti, ne vedo, kakšna je dejanska razlika med njimi, saj jim vse informacije, ki so med seboj v nasprotju, bolj zamegljujejo sliko kandidata kot pa omogočajo oblikovanje lastnega stališča o razlikah in prednostih kandidatov. Pa tudi volitve ne potekajo in niso vodene tako, da bi ljudje dobivali možnost za tehtanje prednosti posameznih kandidatov (nikakor niso primerljive s šahovsko igro). To bi pomenilo konec za volilne igre.

Druga okoliščina, ki ljudi sili v to, da zgolj stavijo na enega ali drugega kandidata je v tem, da med programi, ki jih predstavljajo ni bistvenih razlik. Gunell, znani ameriški politični filozof, je dejal, da se v ZDA programa obeh strank v začetku volilnega boja precej razlikujeta, v zaključnem volilnem obračunu pa sta programa domala identična. Kjer se ni med čem odločati, se pravi, kjer ni vsebinskih kriterijev za odločanje, pa se je odločiti potrebno, ker lahko zmaga le eden, je edini izhod - kocka. Primere najdemo tudi v nogometu, ko se po dvakratnih podaljških in streljanju enajstmetrovk rezultat še vedno ne obrne v korist posamezni ekipi na določenem turnirju, ali celo v Trefaltovem kolesu sreče.

K alei spada tudi vzdušje, ki se ustvarja ob preštevanju glasov. To je podobno vzdušju, ko igralci v igralnici spremljajo kroglico, ki se vrti v ruleti polni pričakovanja, na kateri številki se bo ustavila. Volilni rezultati se tako "dramatizirajo skozi nestrpnost" (Južnič, 1986:33). Takoj ko se številka pokaže, se nestrpnost razblini in popolnoma vseeno je, kdo je zmagal. Kockanja je konec, začnejo se druge politične igre. Ravno ta element nestrpnosti, napetosti pridihuje volitvam nek poseben pomen, ki ljudi mobilizira.

Sestavni del volilne igre je tudi mimicry, posnemanje. Ljudje se identificirajo s posameznimi kandidati, posnemajo njihove kretnje, njihovo obnašanje, se celo oblačijo kot kandidati, na karnevalih nosijo maske kandidatov ali že izvoljenih. Tudi tekmovalci-kandidati posnemajo določene vzornike iz zgodovine ali iz drugih dežel. Vse bolj pa je v ospredju posnemanje ljudskega ideala. Ankete javnega mnenja ugotovijo, kakšen tip npr. kandidata za predsednika ima največ možnosti, da bo izvoljen za npr. predsednika republike. Nato pa kandidat sledi idealni podobi. S tem kandidati navzemajo neko drugo, nelastno podobo, ki jih edina lahko pripelje na prestol.

Ilinx, kot poslednji tip iger v Cailloisevi klasifikaciji, se tudi vključuje v volilno igro. Ljudje padajo v trans, v ekstazo, ko zagledajo kandidata. Takšno občutje se stopnjuje na predvolilnih zborovanjih. Povezano je s popivanjem, celo drogiranjem ali pa z uživanjem na predvolilnih koncertih. Ljudje ne dajejo le racionalne podpore ali zanikanja kandidatu, temveč zazibani v vrtoglavico vzklikajo najrazličnejša gesla, spodbude, grožnje nasprotnemu kandidatu. V nekem smislu gre za omajano percepcijo in zanos, ki ju proizvede predvolilni zbor.

Če so našteti tipi iger poglavitni podtipi volilne igre, pa moramo omeniti še podtippe teh podtipov. Tu mislimo predvsem na igre, ki obstajajo tudi sicer neodvisno od volilne igre, pa so potem ob volitvah vključene v predvolilno igro. Tako se predvolilna igra sprevrže v vrsto iger od športnih tekmovanj do luna parkov, ki se odvijajo v sklopu predvolilnih zborovanj.

SKLEPNE MISLI

Čeprav se v razpravi nismo neposredno ukvarjali z izhodiščno tezo o razmerju teatralizacije oblasti in demokratizacije, bomo v na koncu skoznjjo potegnili rdečo nit razpravljanja. Pokazali smo, kako volitve in politika ne morejo zanikati svojega dolga do tradicionalnih, primitivnih dužb. V nekem smislu podaljšujejo njihovo trajanje prav na svojih področjih. Racionalnost kot najpomembnejši element demokratizacije se spreminja v iracionalnost ravno tam, kjer so ljudje pričakovali najhitrejšo in najuspešnejšo zmago pri obvladovanju družbenih in naravnih sil. Podrobnejša analiza kaže, da tam, kjer naj bi šlo za racionalne argumente, v resnici gre za igro, za teater, za obred. Racionalnost je skozi posredovanje suspendirana. Kje je mesto demokratizacije, ki mora v svojem jedru nositi racionalno? Obred volitev je neka stopnja demokratizacije v primerjavi z obredom imenovanja kralja. Vendar tu primerjamo neprimerljivo: dve popolnoma različni družbi, ki tudi popolnoma različno legitimirata svojo politiko. Zato mora biti vprašanje o demokratizaciji postavljeno v post-fevdalno družbo. Tu pa vidimo, da se dogaja predvsem televizija politike in volitev kot najsodobnejši tok znotraj teatralizacije politike. Ali ljudje kaj več odločajo in ali odločajo na osnovi racionalnih argumentov? Odgovor je negativen. Spektakel ne prinaša tudi demokratizacije politike. Tako se strinjamo z ironično ugotovitvijo S. Južniča (1986:33), ki je zapisal, da gredo bolj demokratični sistemi "na 'prenove', ki v pravem pomenu besede politike spreminjajo v 'dramatis personae', igralce z vsemi mimikričnimi lastnostmi". Takšne prenove nimajo nič skupnega z demokratizacijo, pač pa se dogajajo namesto, in v najboljšem primeru, kot predhodnica demokratizacije družbene strukture in politike.

Igor Lukšič

VIRI

1. Caillois Roger, Igre i ljudi, Nolit, Beograd 1965.
2. Canetti Elias, Masa i moć, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1984.
3. Cazeneuve Jean, Sociologija obreda, ŠKUC-Filozofska fakulteta, Ljubljana 1986.
4. Djordjević Jovan, Demokratija i izbori, Informator, Zagreb 1967.
5. Gramsci Antonio, Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1974.

JUGOSLOVANSKI STRANKARSKI PLURALIZEM

1. SVOBODA ZDRUŽEVANJA

Svoboda združevanja predstavlja temelj političnemu pluralizmu¹, zato jo velja z ozirom na današnje jugoslovanske razmere še posebej izpostaviti. To ne zmanjšuje velikega pomena drugih temeljnih človekovih pravic², ki imajo za politični pluralizem konstitutivni pomen (npr. svoboda misli, zborovanja, informiranja, volilna pravica), marveč pomeni direkten odziv na tovrstno perečo praznino oziroma blokado na našem pravnem in družbeno-političnem področju³. Praznina je prisotna pretežno v pravni ureditvi, blokada pa v sedanjem političnem sistemu⁴. Ustavno zajamčena svoboda združevanja ima zato pretežno deklarativno naravo, saj je njeno udejanjanje zaenkrat v večji meri onemogočeno.

1.1. Pojem združevanja

Združevanje je proces organiziranega medsebojnega povezovanja ljudi, ki je usmerjeno v zadovoljevanje določenih potreb oziroma interesov. Na podlagi takšnega povezovanja se oblikujejo različna združenja, katerih osnovne značilnosti so npr. relativna trajnost obstoja, bolj ali manj razvita organizacija oblasti, notranja delitev funkcij, obstoj skupinskih norm oz. standardov, po katerih člani združenja delujejo, obstoj določene ideologije, ki ni nujno skladna z dejansko aktivnostjo združenja, obstoj skupnih in posamičnih interesov znotraj združenja.

Za pojem združevanja sta značilni dve prvini: **dejansko** druženje posameznika z drugimi posamezniki v okviru določenega združenja in **volja** (namen) do takšnega druženja. V družbeni praksi je odločilen voljni element, medtem ko dejanski element ne predstavlja nujne konstitutivne oziroma bistvene prvine združevanja. Tako npr. ne moremo govoriti o združevanju, kadar se več oseb nahaja v istem prostoru⁵, vendar nimajo namena ustanoviti združenja (izostanek voljnega elementa), na drugi strani pa je veliko ljudi včlanjenih v razne organizacije (sindikate, društva, stranke itd.), vendar se srečanj ter zborovanj

1 O pojmu "politični pluralizem" glej npr. I. Lukšič: Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja, Slovensko politološko društvo Ankaran, 1989, str. 248 in nasl.

2 Človekove svoboščine so le ena izmed oblik človekovih pravic v širšem smislu. Glej F.E. Dorwick: Introduction, Human Rights, University of Durham, 1979, str. 8,9

3 Relacija med ostalimi temeljnimi pravicami in političnim (strankarskim) pluralizmom bi terjala posebno oziroma širšo proučitev

4 Situacija se zaenkrat na obeh področjih v več smereh izboljšuje, seveda ne brez ostrih konfliktov.

5*... to be required to work with someone or share the same office is not the same as being required to associate with him. Barendt: Freedom of Speech, Clarendon Press - Oxford, 1987, str. 293-294.

njihovih članov dejansko ne udeležujejo (v takšnem primeru konstituira članstvo posameznika npr. njegova pisna izjava o pristopu k združenju oz. plačilo članarine). Nebistvenost dejanskega elementa je razvidna tudi iz primerov, ko se član različnih združenj sestajajo ali skupno nastopajo, vendar to ne vpliva na njihovo pripadnost oz. se zaradi tega ne oblikuje avtomatično novo združenje (tudi tu je odločilna volja)⁶. Toda dejanski element mora biti ves čas "združevanja" prisoten vsaj kot možnost, ki jo lahko upravičenec, dokler je član združenja, kadarkoli (v skladu s pravili združenja) izkoristi oz. udejanji.

1.2. Svoboda združevanja

V združevanju je kot v vsaki drugi človekovi aktivnosti že implicitno prisotna tudi svoboda, kajti brez nje je izničena posameznikova volja in s tem vsako (svobodno) ravnanje. Minimum svobode je vsebovan torej že v samem pojmu združevanja.

Svoboda združevanja pa pomeni težnjo po preseganju takšne minimalne (za pojem združevanja eksistenčne) ravni svobode, ter se kaže zato kot dinamično razširjanje prostora za najrazličnejše oblike in načine medčloveškega povezovanja in družbenega delovanja. Svoboda kot taka je neskončen proces osvobajanja, ki ni apriorno vezan na predpostavljena absolutna vedenja (resnice), temveč je predvsem odvisen od razporeditve moči in objektivnih možnosti. Še posebej z družbeno-praktičnega vidika je zato svoboda vedno znova zadana in ne dana⁷, njeno "najstvo" pa nas sili v nenehno iskanje in "napredovanje".

Umestitev svobode v izkustveni družbeni vsakdanjik ima nasledke, ki bistveno omejujejo relevantne okvire procesa "osvobajanja". Svoboda se namreč v družbi praviloma izraža skozi enakost⁸, le-to pa se zagotavlja s pomočjo različnih vrst pravil. Posameznikova svoboda je "omejena" s svobodo drugih posameznikov, z interesi družbenih skupin ter z naravnimi (biološkimi ipd.)

6 Številne bolj zapletene primere, kot je npr. prisilno včlanjenje posameznika v določeno združenje ali prisilna zagotovitev njegove prisotnosti na sestanku ali zborovanju združenja gre presojati glede na stopnjo izničenja oz. upoštevanja posameznikove volje. Popolni izostanek volje v celoti izključuje pripadnost združenju

7 Glej M. Moritz: Indeterminismus, Determinismus und Freiheitsdefinitionen, Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie, Vol. 1972, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1972, str. 27. Avtor meni, da ni problematično kaj svoboda pomeni, temveč kaj naj bi pomenila. Še bolje bi bilo, nadaljuje, če bi se sploh ne spraševali kako definirati svobodo, marveč bi se vprašali, kako (pod katerimi pogoji) narediti osebe ("Personen") odgovorne.

8 O problematiki odnosa med svobodo in enakostjo glej K.H. Volkmann-Schluck Politička filozofija, Naprijed, Zagreb, 1977, 3.poglavje, posebej str. 93-102.

9 "Teilhaberechte machen Freieitsrechte zu Gleichheitsrechten...". P.Kirschof: Gegenwartsfragen an das Grundgesetz, Juristen Zeitung, št. 10, (44), 1989, str. 459. Potrebno je dodati, da posamezniki oziroma družbeni subjekti ne projicirajo svojega videnja enakosti vedno na celotno družbo. V mnogih primerih jim "zadostuje", da so (formalno) izenačeni znotraj ožje družbene skupine (znotraj razreda, sloja, v okviru določene teritorialno omejene skupnosti itd.) ter po različnih drugih skupnih merilih (npr. spol, starost), kar upoštevajo tudi pravne ureditve posameznih globalnih sistemov.

dejavniki. S temi omejitvami, razen zadnjih, so se posamezniki ter njihova združenja kot posebna vrsta subjektov pripravljene sprijazniti le, kolikor zajemajo vse subjekte na enak način oziroma v enaki meri⁹. Enakost se zagotavlja v družbi predvsem **formalno**, tako da se družbena (najpogosteje pravna) pravila naslovi (enako) na vse družbene subjekte oziroma na njihove razrede. Takšna (pravna, formalna) enakost se odraža zato v praksi kot neenakost, ki je v najboljšem primeru podobnost¹⁰, v najslabšem pa diskriminacija.

Z ozirom na (ustavno)pravno osnovo svobode združevanja, se udejanja torej ta svoboščina ko realizacija formalno enake možnosti subjektov, ki se želijo (voljni element) in morejo (potencialni dejanski element) združevati¹¹.

1.3. Nezadostnost ustavne zagotovitve svobode združevanja

Formalna izenačenost ima naslednji učinek: subjekti z največ družbene (politične) moči, ki se (najpogosteje zaradi demokratične krinke) uvrščajo v "razred enakih", težijo znotraj tega razreda k čim večjemu prostemu prostoru. To pomeni, da želijo zadržati formalno enakost na čim bolj abstraktni ravni, saj se njihove možnosti, ki izvirajo iz njihove moči v tem primeru širijo mnogo hitreje od možnosti drugih subjektov. Tako npr. omogoča splošna ustavna formula o svobodi združevanja bistveno prednost subjektom z večjim izhodiščnim vplivom oziroma močjo, s čimer se zožuje prostor, ki se šele formiraj ali pa že obstajaj, vendar je njihova družbena moč majhna. Takšna situacija je normalna¹² vse dotlej, ko preraste moč določenega subjekta v dejanski monopol, zaradi česar so ostali subjekti praktično izključeni "iz igre". Takšen monopol praviloma izključuje demokracijo, dolgoročno pa vpliva negativno na razvoj oziroma modernizacijo vseh pomembnejših družbenih sfer.

Druženopolitični monopol določene asociacije oziroma ožjega kroga političnih subjektov je torej neproduktiven in nezaželen, zato ga je treba s sistemskimi rešitvami že vnaprej preprečevati. To velja v prvi vrsti storiti tako, da se iz načelne enakosti izvirajočo splošnost podrobneje normativno razčleni. Ustavno določbo o svobodi združevanja¹³ je treba dopolniti z izvedenimi, konkretnimi določili, ki pa morajo še vedno ohraniti potrebno odprtost ter ne smejo biti diskriminatorna. V mislih imam tako ustavna določila, ki bi izrecno poudarila možnost npr. strankarskega in sindikalnega svobodnega združevanja, kot tudi zakonska določila (sprejetje posebnih zakonov), ki bi takšne specifične oblike združevanja podrobneje uredila. Takšne normativno-pravne rešitve bi že v temelju omejile sedanji vseobsežni druženopolitični monopol

10 "Gleichheit fordert stets nur Annäherung." Kirchhof, op.cit., str. 460.

11 O pravici do "ne-združevanja" ("freedom not to associate") glej Barendt, op.cit., str. 291-298.

12 Številne družbene razlike so družbeno povsem funkcionalne. Prim. P.Jambreč: Politični pluralizem v samoupravni družbi, Teorija in praksa, št. 12, (V), 1968, Ljubljana, str. 1749

13 Določilo 167. člena ustave SFRJ (Ur.l. SFRJ, št. 9-153/74) je zgolj načelno: "Zajamčena je svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in javnega izražanja, svoboda združevanja, svoboda govora in javnega nastopanja ter svoboda zborovanja in drugega javnega zbiranja."

jugoslovanske komunistične koalicije (Zveze komunistov Jugoslavije) in vzpodbudile prestrukturiranje jugoslovanske politike na bolj demokratičnih in družbeno učinkovitih osnovah.

Ob tem velja opozoriti, da je svoboda združevanja nezdružljiva s sistemom "numerus clausus", po katerem bi bilo mogoče oblike in število na osnovi svoboščine nastlih subjektov kakorkoli omejiti. Omejitve je mogoče in potrebno postaviti le glede aktivnosti združenj, če bi bile te nasprotne ustavi ali zakonu, ali če bi neposredno kršile enake pravice drugih subjektov oziroma bi pozivale k nasilju ali ga celo izvajale (vse naštetu je moč zajeti s širšim pojmom protius-tavnosti¹⁴). Morebitno navajanje (naštevaje) določenih oblik združevanja na ustavni ali zakonski ravni je lahko zato zgolj eksemplifikativno in je kot takšno koristno, kolikor odpravlja morebitne dvome. Upoštevati velja torej, da poraja družbeni razvoj nujno tudi nove oblike združevanja in organiziranja, ki se jih zato ne sme vnaprej izključiti¹⁵ iz področja "svobode", saj je ta, če se vrnem na izhodišče, nenehen proces, nenehna zadanost.

2. STRANKARSKI PLURALIZEM

Strankarski pluralizem je ožji pojem od političnega pluralizma, oba pa je moč zajeti v najširši "integralni pluralizem" (pluralizem pluralizmov)¹⁶. Pritrditi velja ugotovitvi, da terja politično odločanje stabilnost političnih akterjev in njihovih osnovnih usmeritev (kar zagotavljajo predvsem politične stranke) ter hkrati obstoj nekonvencionalnih oblik delovanja, ki s svojo dinamičnostjo odpravljajo rigidnost politične strukture¹⁷, zaradi česar predstavlja "asocia-

14 Mednarodni "standard" omejitve svobode združevanja vsebujeta Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah (ki ga je Jugoslavija ratificirala - glej. Ur.l. SFRJ, št. 7/71) in Evropska konvencija o človekovih pravicah, ki je začela veljati leta 1953 (glej Varstvo človekovih pravic. Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, str. 473 in nasl.).

Pakt določa (čl. 22), da so možne glede pravice združevanja "le tiste omejitve, ki jih določa zakon in so v demokratični družbi potrebne za nacionalno varnost, javno varnost in javni red ali za varstvo javnega zdravja in morale ali pa pravic in svoboščin drugih." To določilo "tudi ni ovira za zakonske omejitve, ki veljajo glede te pravice za člana oboroženih sil in policije.

Evropska konvencija pa določa (čl. 11), da omejitve svobode združevanja ne bodo uvedene, "razen tistih, ki jih določi zakon in so nujne v demokratični družbi zaradi nacionalne in javne varnosti. ...itd.- določilo je v nadaljevanju identično z zgoraj citiranim določilom iz pakta.

15 Barendt, op.cit., str. 285 ugotavlja, da so omejitve določenih aktivnosti pogostejše od omejitve nastanka oziroma obstoja samih združenj, ki aktivnosti izvajajo. Razlog za to je v dejstvu, da slednji način ni dovolj učinkovit, saj se lahko prepovedana organizacija reorganizira in deluje pod drugim imenom oziroma drugačno formo

16 Glej M.Žagar: Politični pluralizem - stvarnost in perspektive, iz Zbornika referatov Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja, Slovensko politološko društvo, Ankaran, 1989, str. 111, 112.

17 A.Cotič: Politični pluralizem kot izhodišče politike, Teorija in praksa, št. 6-7, (XXVI), Ljubljana, 1989, str. 816.

cijski pluralizem"¹⁸ vsekakor tisti širši pluralni kontekst, v katerega je vmeščeno (tudi) strankarsko tekmovanje. Toda ker so prav politične stranke zaradi neposredne vpletenosti v borbo za oblast najpomembnejši akterji političnega pluralizma, je nujno opustiti "nojevsko tehniko" prenašanja težišča na "bolj globalna vprašanja"¹⁹, ter se osredotočiti na dilemo: jugoslovanski (več) strankarski pluralizem - da ali ne?

V nadaljevanju se omejujem zato predvsem na nekatera vprašanja strankarskega pluralizma, ki predstavlja kljub svoji "pripadnosti" omenjenemu širšemu pluralnemu kontekstu še vedno v precejšnji meri specifično celoto.

2.1. Nekaj izhodiščnih ugotovitev o pojmu "politična stranka"

Sam naziv politična stranka še ne pomeni avtomatično, da je organizacija, gibanje in podobno, ki se tako imenuje, to tudi v resnici. V pojem politična stranka uvrščamo predvsem naslednje konstitutivne elemente: 1. obstoj strankarske organizacije; 2. težnja po oblasti; 3. razvita ideologija.²⁰

Glede navedenih prvin, od katerih je vsaka posebej zelo kompleksna, so soglasni tudi predstavniki idejno in teoretično različnih izhodišč, saj jih štejejo za nujne sestavine političnih strank. Poleg teh obstoje še drugi elementi (npr. razredna narava strank) glede katerih se mišljenja bistveno razlikujejo.

Razlika med političnimi strankami in drugimi političnimi združenji je razvidna posebej iz dejstva, da se stranke neposredno vključujejo v parlamentarni boj (za oblast), s kandidiranjem svojih predstavnikov na volitvah za vstop v parlament ter druge državne organe, medtem ko so aktivnosti ostalih političnih združenj "omejene" na ostale oblike političnega delovanja oziroma vplivanja (medijska propaganda, javni nastopi, izvajanje pritiskov na člane državnih organov in na vodilne predstavnike strank itd.).

2.2 Narava političnih strank

Politične stranke niso državne institucije,²¹ temveč so združenja občanov, nastala na temelju svobodne združitve. Kot agregati posameznikov so stranke

18 Temeljna kategorija (ali vsaj ena izmed njih) asociacijskega pluralizma je "asociacija", s katero gre razumeti najrazličnejše forme združevanja kot so politične stranke, različne politične zveze, interesne skupine, društva in združenja, pa tudi posamezniki v različnih oblikah svojega državljanstva ("citizenship"). O tem podrobneje A. Bibič: Več obrazov (političnega) pluralizma - za asociacijski pluralizem, Zbornik referatov, Ankaran, op.cit., str. 23-30.

19 Nekateri avtorji (npr. Bibič, op.cit., str. 25; B.Majer: Družbenoekonomski vidiki političnega pluralizma, Teorija in praksa, št. 6-7, (XXVI), Ljubljana, 1989, str. 792) vidijo dilemo našega časa predvsem v sintezi med večstrankarskim in nestrankarskim pluralizmom, ali pa v zavzemanju za (de)monopolizacijo političnega življenja, kar je s sedanjega stališča preskok (umik?) z najbolj problematičnega področja v močno programske zamisli; le-te kot takšne same po sebi niso sporne.

20 Glej V. Goati: savremene političke partije, Beograd, 1984, str. 21-47

(oziroma njihova vodstva) posrednik med določenim segmentom civilne družbe na eni in državo, oziroma njenimi institucijami, na drugi strani.²², pri čemer se zaradi različnih deviacij v delovanju strankarske elite pogosto osamosvojijo od svoje baze, ter zasledujejo predvsem lastne cilje.²³ Takšnih odklonov je manj, oziroma so manj intenzivni v kompetitivnih strankarskih sistemih, najmočneje pa so prisotni v nekompetitivnih - enostrankarskih sistemih, za katere je značilna praktično popolna identiteta med stranko in državno oblastjo²⁴.

Obstoj političnih strank je skladen z načelom reprezentance (v parlamentu) oziroma je v tem načelu, ki predstavlja konstitutivni element pravne države tudi utemeljen²⁵. Hommes ugotavlja²⁶, da stranke niso ustavnopravna institucija, kajti če bi to bile, bi ne bile stranke, temveč državni organi. To ne pomeni, da bi ustava (ali drug pravni akt) ne mogla navesti strank kot možnih (neobveznih)

21 Politische stranke so "... keine staatliche Korperschaften." H.E. Hommes: Rechtsstaat und das Prinzip der Repräsentation, Rechtstheorie, Heft 1, 13. Band, Duncker - Humblot, Berlin, 1982, str. 37-38. Nekoliko drugačno stališče se glasi: "The political party, like the political press, is an unofficial, unacknowledged organ of government. Except in the United States, its very existence is for the most part totally ignored both by the formal constitution (where there is one) and by ordinary statute law." E.T. Brown: The Sovereign People (Analysis of an Illusion), F.W. Cheshire, Melbourne, 1954, str. 111. K avtorjevi prvi ugotovitvi je treba dodati, da so stranke pogosto "organs of government", vendar le v smislu vpliva, ki ga imajo na delovanje državnih (vladnih) organov, ne pa tudi glede svojega, v svobodni združitvi utemeljenega obstoja. Za razliko od državnih organov, lahko stranka spremeni ime ali obseg aktivnosti, lahko pa tudi ukine lasten obstoj na podlagi odločitve v njej združenih občanov. Avtorjeva druga ugotovitev drži danes v manjši meri, saj urejajo nekatere države delovanje političnih strank s posebnimi zakoni (npr. Francija, Nemčija)

22 Zanimivo je, da našteva nemški Zakon o strankah (Gesetz über die politischen Parteien - Parteigesetz, z dne 24. julija 1967, BGBl. I S 773) v 1. paragrafu naloge političnih strank, v 2. paragrafu pa celo definira pojem stranke. Med nalogami strank naj omenim izgradnjo politične volje naroda, spodbujanje aktivnega sodelovanja občanov v političnem življenju, sodelovanje na volitvah, vplivanje na politični razvoj oziroma dogajanje v parlamentu in vladi ter vzdrževanje stalne in gibljive ("lebendige") zveze med narodom ("Volk") in državnimi organi. Definicija stranke je zelo obsežna, v glavnem pa je stranka združenje občanov (član stranke je lahko le fizična oseba), ki dalj časa ali stalno, na območju zveze ali posameznih federalnih enot vpliva na oblikovanje politične volje in zastopa ljudstvo preko predstavnikov v parlamentu, pri čemer mora imeti za takšne naloge dovolj razvito in čvrsto organizacijo ter ustrezno (večje) število članov

23 Po Michelsovem "železnem zakonu oligarhije" se sleherni strankarsko vodstvo s časom neizogibno razvije v oligarhijo znotraj stranke, zaradi česar ta preneha zastopati avtentične interese članstva in postane tako nedemokratska. Dandanes je veliko pogledov na stranke bolj optimističnih (glej R.K. Scott, R.J. Hrebenar: Parties in Crisis - Party Politics in America, Second Edition, John Wiley and Sons, New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore, 1984, str. 360-362, 368-369), čeprav je treba priznati skoraj univerzalno tendenco po osamosvajanju elit znotraj širših družbenih skupin.

24 Za jugoslovanski primer je pravilna ugotovitev, da Zveza komunistov Jugoslavije ni stranka na oblasti, temveč je "stranka oblasti". P. Jančič: O političnem pluralizmu pri nas, Teorija in praksa, št. 5 (XXVI), 1989, Ljubljana, str. 649. Takšen pogled dopolnjuje tudi iz Kardeljevega govora (leta 1973) in drugih dejstev izpeljana ugotovitev, da je v Jugoslaviji najvišje oblastno telo Zveza komunistov Jugoslavije in ne država. Glej T. Hribar: Civilna družba, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988, str. 288.

25 Hommes, op.cit., str. 31.

26 Glej ibidem, str. 38

oblik političnega združevanja, toda takšna navedba je lahko zgolj **generična**, nikakor pa ne individualna. Ustavno individualizirani subjekt je nujno državni organ oziroma organizacija, ne more pa biti svobodna asociacija. S formalno-pravnega vidika sta torej Zveza komunistov Jugoslavije in Socialistična zveza delovnega ljudstva tipična **državna organa**, saj sta poimensko ter z izrecno navedbo osnovnih funkcij opredeljena v ustavi SFRJ²⁷. Dokler bo takšna ureditev obstajala, bo položaj Zveze komunistov (če se omejimo le nanjo) nadstrankarski in bo formalno-pravno onemogočal vzpostavitev "svobodnega" pluralnega prostora. Zveza komunistov Jugoslavije oziroma republiški deli te koalicije se bodo lahko vključili v strankarski pluralizem (ter ga tako tudi omogočili) šele ko bo iz ustave izbrisano sleherno določilo, ki individualno obravnava položaj in vlogo Zveze komunistov Jugoslavije, kar bo omogočilo tej organizaciji (državnemu organu), da se eksistenčno reafirmira na temelju svobodne združitve svojih prvotnih članov leta 1919, ko je bila ustanovljena Komunistična partija Jugoslavije ter se tako formalno izenači z drugimi strankami oziroma drugačnimi združenji.

Iz navedenga izhaja, da živimo, formalno-pravno, v nestranskem sistemu, v katerem ima popolni monopol nad oblastjo Zveza komunistov Jugoslavije kot državni organ. Zvezo komunistov bi lahko poimenovali tudi kot državno organizacijo "sui generis" ali ji nadeli kakšno drugo specifično oznako, vsekakor pa je z navedenega stališča ne moremo obravnavati kot stranko. Ker pa kaže njeno dejansko delovanje značilne elemente (eno)strankarstva in ker se želim izogniti terminološkemu zapletom, bom v nadaljevanju Zvezo komunistov še vedno poimenoval kot stranko oziroma strankarsko koalicijo, s čimer ne želim prav nič zmanjšati pomena prejšnjih ugotovitev.

3. PRAVNA UREDITEV STRANKARSKEGA PLURALIZMA

3.1. Splošno

Kot rečeno, temelji obstoj političnih stran neposredno na svobodi združevanja. Ta svoboda je relativno nova "članica" znotraj tiste skupine temeljnih političnih pravic/svobod, ki jim danes večina zahodnih "demokracij" zagotavlja ustavnopravno varstvo²⁸. V začetnem obdobju nastajanja političnih strank (predvsem v drugi polovici 19. stoletja in kasneje) je potekalo takšno politično organiziranje zgolj na osnovi ustavnih določb o svobodi združevanja,

²⁷ Glede Zveze komunistov določa VIII. razdelek temeljnih načel ustave SFRJ naslednje: "Zveza komunistov Jugoslavije, pobudnik in organizator narodnoosvobodilnega boja in socialistične revolucije in zavestni nosilec teženj in interesov delavskega razreda, je po zakonitosti zgodovinskega razvoja postala organizirana vodilna idejna in politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi ter bratstva in enotnosti narodov in narodnosti." Glej tudi 2. odst. istega razdelka, v katerem je Zveza komunistov določena za glavnega pobudnika in nosilca politične dejavnosti.

²⁸ Glej Barendt, op.cit., str. 280.

brez nadaljnega zakonskega urejevanja teh procesov²⁹. V novejšem času se pojavlja poleg ustavnega varstva svobode združevanja še posebno zakonsko urejanje delovanja političnih strank (npr. v Nemčiji, Franciji, na Madžarskem) kot najpomembnejših oblik tovrstne aktivnosti, zahteve po polni zagotovitvi te svobode pa se izražajo tudi v mednarodnih aktih³⁰.

3.2. Jugoslavija - povojno obdobje

Že 25. avgusta 1945 je bil v Jugoslaviji sprejet Zakon o društvih, zborovanjih in drugih javnih shodih³¹, s katerim je bil predviden obstoj političnih strank, ki so lahko delovale ali na področju avtonomne pokrajine ali republike ali pa celotne FLR Jugoslavije (čl. 2). Politična stranka se je morala pred začetkom delovanja prijaviti pristojnemu državnemu organu, prijavi pa je bilo treba priložiti program in pravila (statut) bodočih aktivnosti (čl. 3). V tem primeru ni šlo za sistem predhodne prijave³², temveč za sistem predhodne odobritve, kajti pristojni državni organ je izdal v roku 15. dni odločbo o tem, ali se ustanovitev stranke odobri ali ne. S tem v zvezi pa je bili liberalno določilo, ki je vsebovalo pozitivno pravno domnevo, zaradi katere se je v primeru, da pristojni organ v omenjenem roku odločbe ni izdal, šteto, da je stranki delovanje odobreno (čl. 9).

Slabost zakona so predstavljali predvsem ohlapno oziroma nejasno oblikovani prepovedni razlogi, ki so dopuščali kot taki različne interpretacije s strani državnih organov. V 8. členu je bilo tako določeno, da mora pristojni državni organ prepovedati ustanovitev in delovanje političnih strank, ki imajo fašistično in profašistično naravo, ali imajo namen izzivati in razpihovati narodnostne, rasne ali verske neenakosti, sovraštvo in razdor, ali če so ustanovitelji oziroma osebe, ki so na čelu stranke, nosilci takega delovanja. Prepovedati je bilo treba tudi politične stranke z delovnim področjem v vsej FLR Jugoslaviji, če je takšno delovanje ogrožalo enakopravnost in enotnost kakšne ljudske republike oziro-

29 A. Iglčar: Uvod v sociologijo prava, ČZ. Uradni list SRS, Ljubljana, 1986, str. 96.

30 Svobodo združevanja deklarirajo naslednji mednarodni akti: Splošna deklaracija človekovih pravic iz leta 1948 (čl. 20), Mednarodni pakt o državljskih in političnih pravicah (čl. 22) ter Evropska konvencija o človekovih pravicah iz leta 1953 (čl. 11). Glej op. 13. Generalna skupščina je poleg tega svojim članicam (državam) že večkrat izrecno priporočila "naj stremijo za realizacijo popolne svobode za mirno izražanje politične opozicije in upoštevajo izjemni pomen ohranitve dostojanstva in vrednosti človekove osebnosti..." - Resolucija Generalne skupščine 290 (IV), 381 (V) in 819 (IX). Rezultat prizadevanj za formuliranje občin principov varovanja svobode in nediskriminacije na področju političnih pravic je tudi osnutek priporočila, ki vsebuje zahtevo, "da je potrebno zagotoviti polno svobodo za mirno izražanje politične opozicije, kakor tudi za organiziranje in svobodno delovanje političnih strank ter za pravico predlagati kandidate na volitvah." (Osnutek generalnih načel o svobodi in nediskriminaciji na področju političnih pravic, ki ga je sprejela podkomisija za preprečevanje diskriminacije in za varstvo manjšin leta 1961 resolucija 1 (XIV)). Navajam po P. Jambreku: Temeljne človekove pravice in svobode, Gradivo za slovensko ustavo, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988, str. 59.

31 Ur.l. DF Jugoslavije, št. 65/45.

32 Nasprotno trdi Čavoški v: Koštunica, Čavoški, op.cit., str. 170.

ma avtonomne pokrajine. Ta prepoved je bila naperjena predvsem proti tistim političnim strankam, ki niso v celoti sprejemale takrat že izvršene razdelitve Jugoslavije na posamezne federalne enote.

Zakon je formalno potrdil že oživiljeni povojni strankarski pluralizem, skoraj vse takratne politične stranke pa so svoje delovanje legalizirale (že do konca leta 1945 je izdalo zvezno ministrstvo za notranje zadeve sklepe o obnovi delovanja oziroma ustanovitvi Ljudske fronte Jugoslavije in petih političnih strank³³. Nekatere stranke so začele delovati celo brez formalnega priznanja (brez vložitve ustrezne prijave ter njene odobritve), kar je bila posledica njihovega privilegirane položaja v odnosu do takratnih oblasti oziroma Komunistične partije. Tako je npr. Hrvatska republikanska seljačka stranka delovala na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini ter Vojvodini brez vložitve prijave oziroma registracije. Tudi delovanje Komunistične partije Jugoslavije ni temeljilo na vloženi in odobreni prijavi, kar je bila posledica njene dejanske (pre)moči in s tem povezanim "nadustavnim" statusom (o tem v nadaljevanju)³⁴.

Status strankarskega političnega pluralizma sta formalno učvrstila jugoslovanska ustava iz leta 1946 in istega leta (25. junija) sprejeti Zakon o potrditvi in spremembah zakona o družtvih, zborovanjih in drugih javnih shodih³⁵. Medtem ko je svobodo združevanja zagotavljal 27. člen ustave, je strankarske oblike političnega združevanja (na podlagi) ustave izrecno dopuščal navedeni zakon z dne 25. junija 1964, ki je skoraj dobesedno povzel važnejša določila prejšnjega zakona z dne 25. avgusta 1945, ki so obravnavala ustanavljanje, prijavo in meje delovanja političnih strank. Pomembnejša razlika med obema zakonoma je bila le v prepovednih razlogih. Novi zakon je opustil prepoved ustanovitve in delovanja politične stranke zaradi njene fašistične in profašistične narave ter jo nadomestil z (nekoliko širšo) prepovedjo, ki se je nanašala na stranke, katerih namen je bil s protidemokratskim ciljem spremeniti ali porušiti ustavno ureditev. Prepovedane so bile tudi stranke organizirane na verski podlagi - ostale prepovedi iz prvega zakona so ostale nespremenjene.

Po zakonski ureditvi iz leta 1946 je moralo podpisati prijavo o ustanovitvi politične stranke oziroma društva najmanj 50 volilcev, za stranko z delovnim področjem v vsej Jugoslaviji pa najmanj 100 volilcev z ozemlja, na katerem je imela stranka namen delovati (čl. 4). Pri ustanavljanju političnih strank niso smeli sodelovati niti biti člani strank tuji državljani ter osebe, ki niso imele volilne pravice (čl. 5). Zakon je uredil tudi postopek s prijavo oziroma pritožbo zoper zavrnjeno prijavo (čl. 7, 8, 10).

³³ Glej ibidem, str. 171.

³⁴ Z izrecno ustavnopravno formulacijo Komunistične partije oziroma Zveze komunistov Jugoslavije in njene vodiln družbenopolitične vloge, se je, kot rečeno, formalnopravna narava te organizacije bistveno spremenila, zaradi česar je postal izostanek njene povojne registracije brezpredmeten.

³⁵ Ur.l. FNRJ, št. 51/46.

Političnim strankam je bila priznana pravna in poslovna sposobnost. Imele so lahko svojo lastnino in razpolagale so lahko s članarino ter z drugimi dohodki, z lokalom, določenim za sestanke strankarskega odbora in shode, z nepremičninami, potrebnimi za doseg svojega namena, kakor tudi s svojim tiskom (čl. 12). V skladu z določili drugega poglavja zakona so lahko prirejale stranke različne javne shode.

3.2.1. Najnovejše obdobje in ocena povojne pravne ureditve

Glede na to, da sta ustavi iz leta 1963 in 1974 obdržali določbo, ki zagotavlja svobodo združevanja, se vsiljuje sprav misel, da sta obstoj in delovanje različnih političnih strank v Jugoslaviji še vedno formalno-pravno dovoljena³⁶. Takšni trditvi je v prid dejstvo, da je poleg Komunistične partije tudi po sprejetju ustave 7. aprila 1963 še vedno delovala (čeprav brez opaznega vpliva) Hrvatska republikanska seljačka stranka, ki je 27. decembra 1963 zadnjič izdala svoje glasilo "Slobodni dom".

Na zakonskem področju je prišlo leta 1965 do sprememb, kajti določila zakona iz leta 1946 je razveljavil Osnovni zakon o združevanju občanov³⁷. V novem zakonu politične stranke niso bile več izrecno obravnavane, v celoti gledano pa zakon le potrjuje zgornjo misel, da so stranke tudi nadalje ostale dovoljena oblika združevanja. Politične stranke so namreč nedvomno ena izmed oblik (svobodnega) združevanja občanov, zakon iz leta 1965 pa nima določb, ki bi izključevale možnost obstoja in delovanja strank³⁸. Še več, zakon celo izrecno določa (čl. 22), da po dotedanjih predpisih ustanovljena združenja občanov nadaljujejo svoje delo po novih določbah, pri čemer so dolžna temu prilagoditi svoja pravila delovanja.

Zakon iz leta 1965 prepoveduje ustanovitev oziroma delovanje združenj iz razlogov, ki jih predstavljajo težja kazniva dejanja (čl. 16), oziroma prepoveduje izvrševanje določenih dejavnosti združenj, ki predstavljajo prekrške in nekatera lažja kazniva dejanja (čl. 17). Tudi te prepovedi oziroma omejitve so splošne narave, ter se nanašajo na vse oblike "združenj občanov".

Čavoški meni³⁹, da s strogega **normativnega** stališča v vsem povojnem obdobju strankarski pluralizem ni bil nikoli prepovedan ter da še danes obstajajo pravni pogoji za njegovo uveljavitev. Toda v nadaljevanju poudarja, da je za oceno o dopustnosti večstrankarstva pri nas ustrežnejša metoda pravnega **realizma**⁴⁰, po kateri je merodajno izvrševanje pravnih predpisov s strani

36 Tako npr. razmišlja Čavoški, pri čemer se sklicuje le na ustavo iz leta 1963 - Koštunica, Čavoški, op.cit., str. 172.

37 Ur.l. SFRJ, št. 16/65.

38 Zakon uporablja vseskozi generičen izraz "združenja občanov" (glej 2. člen zakona).

39 Glej Koštunica, Čavoški, op.cit., str. 172, 173.

40 Avtor ugotavlja, da v povojni Jugoslaviji pravni normativizem "nije bio na velikoj ceni zbog prirode novouspostavljenog političkog poretka...". Ibidem, str. 173.

državnih organov (v prvi vrsti sodišč). S takšnim metodološkim pristopom je moč nesporno ugotoviti, da svobodno združevanje v različne politične stranke v povojni Jugoslaviji oziroma od obdobja 1947/48 dalje ni bilo dovoljeno (izjemo je predstavljalo npr. delovanje Hrvatske republikanske seljačke stranke, ki jo je Komunistična partija daljše obdobje "tolerirala").

Stališče Čavoškega je potrebno dopolniti z ugotovitvijo, da je (bila) po sprejetju ustave iz leta 1963 možnost strankarskega pluralizma tudi formalno-pravno močno omejena, če ne celo onemogočena. To izhaja iz temeljnih načel ustave (od tu naprej obravnavam ustavo iz leta 1974), ki so "podlaga in smer za razlago ustave in zakonov, kakor tudi za delovanje vseh in vsakogar"⁴¹, zaradi česar je treba tudi določilo o svobodi združevanja⁴² interpretirati v smislu oziroma na temelju teh načel⁴³. Prav na razlago določila o svobodi združevanja pa neposredno vpliva ter jo bistveno omejuje vsebina VIII. razdelka temeljnih načel, ki opredeljuje med drugim vlogo Zveze komunistov in Socialistične zveze delovnega ljudstva v našem političnem sistemu.

Ustava določa, da je Zveza komunistov Jugoslavije med drugim "organizirana vodilna idejna in politična sila delavskega razreda in vseh delovnih ljudi pri graditvi socializma in pri uresničevanju solidarnosti delovnih ljudi ter bratstva in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije"⁴⁴. Poleg tega je Zveza komunistov Jugoslavije tudi "glavni pobudnik in nosilec dejavnosti za varstvo in nadaljnji razvoj socialistične revolucije in socialističnih samoupravnih odnosov, posebno pa za krepitev socialistične in demokratične zavesti in je za to odgovorna"⁴⁵. Zvezi komunistov Jugoslavije je torej že na ustavni ravni zagotovljen monopol nad oblastjo in nad usmerjanjem družbenega razvoja. Takšna ureditev onemogoča že v kali kakršnokoli pomembnejšo družbenopolitično vlogo drugih političnih organov oziroma skupin.

Možnost (večstrankarskega) pluralizma je še dodatno ustavno omejena in tako praktično povsem onemogočena z določilom (temeljnim načelom), po katerem uresničujejo delovni ljudje in občani, Zveza komunistov kot **vodilna idejna in politična sila**, druge družbenopolitične organizacije in vse organizirane socialistične sile **politično in akcijsko** enotnost socialističnih sil, usmerjajo družbeni razvoj ipd. v Socialistični zvezi delovnega ljudstva Jugoslavije⁴⁶. Z jezikovno interpretacijo lahko ugotovimo, da dopušča besedilo "druge družbenopolitične organizacije" obstoj družbenopolitičnih organizacij - torej tudi političnih strank - tudi izven Socialistične zveze⁴⁷. Seveda pa je v praksi (torej "realno") še vedno odločilna interpretacija teh določil (načel) s strani

41 X. razdelek temeljnih načel ustave SFRJ.

42 Čl. 167 ustave SFRJ - glej op.12

43 Tu se ne spuščam v sicer zelo pereče vprašanje učinkovitosti oziroma uresničljivosti in sankcioniranja temeljnih ustavnih načel, ki se kažejo zaradi svoje pretirane programskosti v precejšnjem obsegu kot fiktivni temelj ustave, ter s tem pravne ureditve nasploh.

44 VIII. razdelek, 1. odst. ustave SFRJ.

45 VIII. razdelek, 2. odst. ustave SFRJ.

46 Glej VIII. razdelek, 4. odst. in nasl. odst. ustave SFRJ.

državnih organov, ki je v primeru tovrstnih odločb povsem podrejena volji Zveze komunistov, zaradi česar odloča seveda argument moči in ne moč argumenta.

Na vsak način pa je napačna kompromisna interpretacija, po kateri je mogoče dopustiti delovanje političnih strank in drugih političnih združenj le znotraj Socialistične zveze, kajti ustava takšno možnost direktno izključuje z zahtevo po politični in akcijski enotnosti socialističnih sil, ki jo morajo zagotavljati vsi subjekti znotraj Socialistične zveze⁴⁸.

Kot sem že poudaril, je obstoj različnih političnih subjektov z lastnimi ideološkimi projekti nezdržljiv z imperativno zahtevo po njihovem političnem in akcijskem poenotenju znotraj ene organizacije, v kateri je poleg tega še tudi vnaprej zagotovljena dominantna vloga Zveze komunistov. Politične stranke, če se osredotočim na njih, lahko obstajajo in delujejo le samostojno, na temelju svobode združevanja ter so lahko omejene le s prepovedjo nasilnega oziroma protizakonitega in protiustavnega delovanja. Dodatna ovira za politični (strankarski) pluralizem je seveda še v nujnosti razvrstitve njegovih subjektov v razred "socialističnih sil", kajti takšen "združevalni okvir" je preozek (omejevalen) ter vsebinsko povsem nedoločen (da o njegovi kompromitiranosti ne govorimo), kar spet omogoča državnim organom "poljubne" interpretacije.

3.3. Opomba o zahodnonemški in madžarski zakonski ureditvi (strankarskega) združevanja

Kot sem že omenil, obravnava nemški zakon o strankah ("Parteiengesetz") iz leta 1967⁴⁹ v svojem prvem delu posebej nalogo političnih strank, prav tako pa določa tudi njihov ustavni položaj⁵⁰. Temu sledijo določbe o aktivni in

47 Besedilu "druge (poudaril M.C.) družbenopolitične organizacije" sledi neposredno besedilo "in vse (poudaril M.C.) organizirane socialistične sile". Glede na to, da je v nadaljevanju uporabljena beseda "vse", ki ne dopušta izjem, je treba besedo "druge" tolmačiti kot neobvezno napotilo. Če bi beseda "druge" pomenila "vse ostale družbenopolitične organizacije poleg Zveze komunistov Jugoslavije", potem bi se ta ista beseda nanašala tudi na "organizirane socialistične sile", zaradi česar bi bila beseda "vse" nepotrebna. Ker ustava ni na hitro in površno sestavljen akt, lahko domnevamo, da je želel ustavodajalec pustiti nekaj prostora za morebitne bodoče spremembe v organizaciji političnih subjektov, pri čemer je to možnost nekoliko zakril z drugačno splošno naravnano ustavnih določil.

48 Morebitno strankarsko oziroma podobno pluralno politično organiziranje znotraj Socialistične zveze bi bilo možno šele po odpravi navedenih temeljnih ustavnih načel ter po temeljiti reorganizaciji Socialistične zveze, čeprav menim, da dejansko takšen "omejen" pluralizem ne more učinkovito zaživeti.

49 Glej op. 21.

50 1. odst. 1 par se glasi: "Die Parteien sind ein verfassungsrechtlich notwendiger Bestandteil der freiheitlichen demokratischen Grundordnung. Sie erfüllen mit ihrer freien, dauernden Mitwirkung an der politischen Willensbildung des Volkes eine ihnen nach dem Grundgesetz obliegende und von ihm verbürgte öffentliche Aufgabe."

Takšna ureditev je paradoksalna, saj šteje za obvezen ("notwendiger") del "svobodnega demokratičnega prostora", na drugi strani pa nikjer (v zakonu) ne nalaga obveznega formiranja

pasivni strankarski legitimaciji (par. 3), imenu stranke (par. 4) ter o načelnem enakem obravnavanju političnih strank (par. 5). V drugem poglavju zakona (par. 6 - 16) je izredno nadrobno obravnavana notranja ureditev strankarskih organizacij, tretje poglavje vsebuje le načelno določbo o kandidiranju na volitvah ter napotilo na volilno zakonodajo ter strankarske statute (par. 17), četrto poglavje obravnava podrobno financiranje volilnih aktivnosti strank oziroma povračilo njihovih stroškov (par. 18 - 22), peto poglavje določa način izkazovanja letnih računov in poročil (par. 23 - 31), v šestem poglavju pa so določeni (prepovedni) ukrepi zoper stranke, ki s svojo notranjo ureditvijo oziroma delovanjem nasprotujejo ustavni ureditvi (par. 32 - 33). Sedmo poglavje (par. 34 - 41) vsebuje končne določbe.

Analiza nemškega zakona o strankah bi zahtevala seveda posebno obravnavo. Na tem mestu naj le poudarim, da je zakon izredno podroben, zaradi česar deluje sicer v določeni meri omejevalno, na drugi strani pa prav zaradi tega zagotavlja precejšnjo pravno varnost. Na eni strani je zakon očitno odraz potreb prakse, na drugi strani pa odseva dobro mero nemškega smisla za natančnost in formalnost.

Pri morebitnem bodočem oblikovanju jugoslovanskega zakona o političnih strankah (ter drugih oblikah združevanja), bi se veljalo za začetek izogniti podrobnemu urejanju te materije, razen pri vprašanih, ki terjajo že na začetku natančno in jasno ureditev (npr. financiranje, spori glede imena stranke, razlogi za prepoved strank ipd.). Takšen pristop je zavzel tudi madžarski zakonodajalec, ki je v Zakonu o pravici do združevanja⁵¹ nedavno uredil ne le okvire strankarskega združevanja, temveč tudi drugih oblik svobodnega združevanja (sindikati, množična gibanja, interesne skupnosti, društva in **druge** organizacije), pri čemer obravnava načelno vse pod skupnim nazivom "družbene organizacije" (par. 1), na nekaterih mestih pa obravnava še posebej (ločeno) politične stranke.

Madžarski zakon je bistveno krajši in splošnejši od nemškega. V prvem poglavju vsebuje splošne določbe (par. 1 - 5), v drugem obravnava statut družbene organizacije (par. 6 - 7), tretje poglavje določa pravice in dolžnosti članov (par. 8 - 9), v četrtem poglavju so določeni okviri notranje organizacije družbenih organizacij (par. 11 - 12), peto poglavje vsebuje načelno določbo o zvezi družbenih organizacij (par. 13), šesto poglavje ureja nadzor nad delom družbenih organizacij (par. 14 - 19), zadnji dve poglavji pa obravnavata družbene organizacije (par. 20 - 21) ter zaključne odredbe (par. 22 - 28).

Madžarska zakonska ureditev je kot splošni "vzorec" aktualna za naše razmere predvsem zaradi dveh razlogov. Prvič, to je ureditev v nastajanju, ki dopušča praksi dovolj prostora za razmah, kar bo imelo povratni vpliv v obliki zahtev za dopolnjevanjem in spreminjanjem pravne ureditve. Takšna zakonska ureditev pluralizem bolj vzpodbuja kot omejuje. Drugič pa je madžarski zakon vzpodbuden, ker obravnava tudi nestrankarske oblike združevanja. Glede specifičnih

⁵¹ Zakon št. II/1989.

vprašanj pa je seveda nemška zakonska ureditev političnih strank primernejša podlaga za črpanje ustreznih rešitev v naši morebitni tovrstni ureditvi (seveda le strankarskega sistema).

4. JUGOSLOVANSKI VEČSTRANKARSKI PLURALIZEM

4.1. Predstavitev modela

Z ozirom na jugoslovansko pretežno nedemokratsko preteklost ter še posebej zaradi prevlade strankarskega oziroma političnega monizma v našem pojvornem obdobju, bo prehod v demokracijo nujno dolgotrajen proces⁵². Politična pluralizacija lahko poteka v Jugoslaviji zaradi razlik med njenimi deli (republikami itd.) le časovno neenakomerno, pri čemer se mora težiti k zmanjševanju večjih časovnih zamikov, ki so ob obstoječih družbenopolitičnih, ekonomskih in drugih težavah še dodatna ovira za proces demokratizacije in modernizacije.

Takšen proces bo še nadalje sprožal pretirane konflikte, ki lahko v najslabšem primeru ogrozijo delovanje sistema ter onemogočijo skupen (jugoslovanski) izhod iz splošne družbene krize. V nadaljevanju predstavljam zato tisto varianto strankarskega pluralizma, ki ima po mojem mnenju največje možnosti za uspešno preživetje ter "pravila igre", ki so nujno potrebno sredstvo pri prehodu v pluralno družbo in njenem ogranjevanju, še posebej v družbah z velikimi notranjimi razlikami.

Model je naslednji: v **prvi fazi** uveljavljanja oziroma delovanja strankarskega pluralizma ustreza sedanjim razmeram **večstrankarski sistem z dominantno strankarsko koalicijo**, ki jo predstavlja zaenkrat Zveza komunistov Jugoslavije; v **drugi fazi** razvoja pa naj bi položaj dominantne koalicije postopno slabel ob hkratni krepitvi položaja opozicijske koalicije strank in drugih družbenih skupin. Prva faza naj bi bila časovno čim krajša.

V prvi fazi mora notranjo pluralizacijo posameznih republiških prostorov dopolnjevati trans-republiško oziroma trans-nacionalno povezovanje (minimum tega povezovanja mora predstavljati na začetku vsaj Zveza komunistov), ki naj postane v drugi fazi prevladujoča oziroma osnovna oblika povezovanja⁵³. Subjekte povezovanja in medsebojnega tekmovanja morajo predstavljati ob

⁵²Tu velja opozoriti na upravičeno optimistično trditev, da z vidika demokratičnega razvoja mednarodne razmere po drugi svetovni vojni še nikoli niso bile tako ugodne kot v sedanjem času, torej ob izteku 80-ih let. Glej Jambreč: Oblast..., op.cit., str. 44 - 45.

⁵³Jambreč, Oblast..., op.cit., str. 66, pravilno ugotavlja, da je lahko Jugoslavija stabilna le kot pluralno fragmentirana zveza. Po čim več delitvenih linijah je fragmentirana tem bolje, ker je tako povečana možnost političnih kombinacij in različnih navzkrižnih ("cross-cutting") koalicij. Take delitvene linije lahko predstavljajo teritorialne decentralizacije (republiške, občinske, pokrajinske), delitev oblasti na zvezni ravni med vlado, parlamentom in sodstvom, strukturiranost parlamenta in druge.

političnih strankah tudi številne druge oblike združevanja (asociacijski pluralizem)⁵⁴.

Takšen model, ki je usmerjen načelno v realizacijo demokratičnega političnega sistema, je kompromisen, ker upošteva realne jugoslovanske razmere. Kompromis je prisoten v prvi fazi dvostopenjskega razvoja, izhaja pa iz predpostavke, da je Jugoslavija v pretežni meri skupna vrednota⁵⁵, ter da je cilj političnih in drugačnih prizadevanj demokratična Jugoslavija kot celota⁵⁶. Kolikor bi Jugoslavija ne predstavljala izhodiščne vrednote, bi lahko zastavili model prehoda oziroma obstoja strankarskega pluralizma nekompromisno, s čimer bi (v bistveno večji meri) tvegali ali vojaški udar ali pa (bolj ali manj konflikten) razpad jugoslovanskega sistema v dve ali več povsem ločenih enot.

4.2. Komentar k modelu

4.2.1. Postopnost razvoja

Razvoj danes stabilnih "zahodnih" (meščanskih) demokracij je potekal skozi daljše obdobje počasnega, postopnega odpiranja političnega prostora in vzporedne legalizacije politične opozicije. Politična konkurenca je bila omejena sprva na socialne in ekonomske elite, ter je šele v kasnejših stopnjah razvoja zajela tudi širše socialne segmente⁵⁷. Dejstvo, da šteje teorija takšno sosledje za ustrezno (stabilnejšo) pot od hegemonije do poliarhije⁵⁸, velja upoštevati tudi pri nas, z ozirom na naše specifične razmere. V prvi fazi razvoja pluralizma se gre predvsem izogniti ekstremnemu (glede na število in raznolikost strank) strankarskemu pluralizmu oziroma mnogostrankarskemu modelu.

4.2.2. Šibkost mnogostrankarskega sistema

Moč stranke se zrcali v stopnji njene institucionalizacije in v obsegu institucionalizirane masovne podpore. Šibka stranka je tista, ki si ni (v nasprotju zmočno stranko) zagotovila zadovoljive podpore pri občanih in ni uspela ustrezno institucionalizirati svojega delovanja⁵⁹.

54 Število delitvenih lini povečujejo še posebej različna družbena gibanja (npr. ekološko gibanje, gibanje za varstvo človekovih pravic), saj so lahko njihovi člani hkrati člani v strankah in drugih organizacijah ter celo v državnih organih.

55 Pri tem ne moremo mimo ugotovitve, da je jugoslovanska skupnost "bolj zadana kakor dana". J.Đorđević: Od države do zajednice, Ar-hiv za pravne i društvene nauke, št. 4, Beograd, 1988, str. 600.

56 "Der demokratische Verfassungsstaat beruht auf einem "Grundkonsens", d.h. einer grundsätzlichen Übereinstimmung der Bürger mit der staatlichen Ordnung, die nicht nur deren organisatorische Gestalt, sondern auch deren sachliche Ziele und Ausrichtung umfasst." GLej K.M. Meessen: Parteienstaatlichkeit - Krisensymptome des demokratischen Verfassungsstaats?, Neue Juristische Wochenschrift, Heft 39, (38), 1985, str. 2289.

57 Jambrek, Oblast..., op. cit., str. 35

58 Ibidem.

59. Prim. Huntington, op. cit., str. 408 in nasl..

Isti avtor ugotavlja, da je institucionalna moč politične stranke odvisna od treh faktorjev: prvič se zrcali strankina moč (kot pozitivna lastnost) v njeni zmožnosti preživetja svojega ustanovitelja ali karizmatičnega voditelja; drugič predstavlja znak strankine moči njena nadrejenost tistim skupinam, s katerimi je povezana (gre za razne družbenoekonomske in druge organizacije, npr. sindikati, kmečke zveze), kadar se odloča o političnih zadevah; tretji znak močne stranke je številnost njenih članov oziroma aktivistov, ki se identificirajo s stranko in ne gledajo nanjo le kot na sredstvo za doseg drugih ciljev. "A contrario" pridemo do lastnosti šibkih strank (po odhodu vodje postanejo nestabilne, pri političnih odločitvah niso samostojne, članstvo izrablja stranko za doseg svojih posamičnih ali posebnih ciljev).

Če prenesemo te lastnosti na sistem, ugotovimo, da prevladujejo v močnem večstrankarskem sistemu močne stranke, zaradi česar je takšen sistem stabilen in kot tak razvojno napreden. Šibak sistem je, nasprotno, nestabilen in razvojno neperspektiven, zaradi česar vodi v družbeno krizo oziroma takšno krizo še poglablja.

V družbah z nizko stopnjo modernizacije⁶⁰ je mnogostrankarski sistem praviloma šibak, zato predstavlja v takšnih družbah enostrankarski sistem manjše tveganje oziroma nevarnost za stabilnost sistema⁶¹. Prehod v mnogostrankarski sistem ter njegovo delovanje mora torej spremljati visoka stopnja družbene modernizacije ter prisotnost močnih strank, ki lahko asimilirajo oziroma pretežno nevtralizirajo skupine in odnose s sistemsko disfunkcionalnimi tendencami. Zaradi izostanka obeh pogojev terja jugoslovanski primer nujno postopnost v razvoju (neizogibna je tudi precejšnja nesimultanost) večstrankarskega ter širšega političnega sistema.

4.2.3. Slabosti enostrankarskega sistema

Zavedati se je treba dejstva, da obstaja več bistveno različnih tipov enostrankarskih sistemov. V prvih je edina stranka ("single party") brez lastne moči in je zgolj orodje oziroma privesek določene državne institucije (npr. vojske, ali vlade, ali obeh skupaj), v drugih je stranka le ena izmed vladajočih institucij, v

⁶⁰ V to skupino sodi tudi Jugoslavija. V zvezi s tem je zanimiva ugotovitev, da je ključni problem transformacije jugoslovanske predmoderne skupnosti v postmoderno racionalno organiziran sistem osamosvojitve politike od politične nadvlade (dominacije), ne pa predvsem osvobajanje ekonomije. M. Brezovšek: Politični pluralizem kot projekt demokracije, Teorija in praksa, št. 1-2, (XXVI), Ljubljana, 1989, str. 167. Naj navedem še ugotovitev, da lahko v kapitalističnih državah trg deluje tudi brez demokratično organiziranega političnega sistema, medtem ko je v socialističnih državah malo verjetno, da je mogoče vzpostaviti tržno gospodarstvo in še manj zagotoviti njegovo trajnost brez demokracije. Velja tudi obratno, namreč, da napredek demokracije v socialističnih okvirih brez tržnega gospodarstva ni mogoč. B. Caratan: Spremembe v socialističnih deželah; od krize do novega koncepta socializma, Teorija in praksa, št. 6-7, (XXVI), Ljubljana, 1989, str. 783-784.

⁶¹ Glej Huntington, op. cit., str. 422. Avtor ugotavlja, da so lahko v državah z nizko stopnjo modernizacije enostrankarski sistemi tako močni, kot tudi šibki.

tretjih pa je stranka totalitarna organizacija itd.⁶²

Temeljna slabost enostrankarskega sistema je seveda odsotnost opozicije in s tem politične kompetitivnosti⁶³. Vstop nove skupine v sistem je mogoč le preko njene vključitve v vodilno (edino) stranko oziroma njene "satelite", kar proizvaja družbeno anomijo in krizo. Odprava enostrankarskega sistema ter institucionalizacija pluralnega, kompetitivnega sistema predstavlja zato nujno osnovo prehoda v demokracijo⁶⁴.

Enostrankarski sistem je v določenem krajšem obdobju lahko učinkovit oziroma koristen dejavnik družbenega razvoja, ker (prisilno) onemogoča ostrejšje družbene spopade. Toda stabilnost takšnega sistema temelji bolj v njegovem poreklu oziroma poreklu stranke kot pa je utemeljen v njegovi naravi. Začetna družbeno razvojna progresivnost je praviloma posledica dejstva, da izhaja takšen sistem iz zmage v revolucionarnem ali nacionalnoosvobodilnem boju⁶⁵, ki vzpodbuja široko mobilizacijo. Stranka (edina) dolgoročno ne uspeva zadržati ter povečevati stopnje mobilizacije in organizacije, zato predstavlja kontinuirana modernizacija zanjo nerešljiv problem.

4.2.4. Sistem z dominantno stranko - podobnost z dvostrankarskim sistemom

Ker sili dominantna stranka opozicijske stranke praviloma v koordinirano oziroma v marsičem enotno nastopanje, je takšen sistem podoben dvostrankarskemu. Slednji je pretežno stabilnejši od mnogostrankarskega⁶⁶, zato bi omogočila vsaj začetna (pretežno) dihotomna polarizacija jugoslovanskega političnega prostora večjo politično oziroma družbeno stabilnost. S tega vidika je zanimiva Lijphartova predstavitev⁶⁷ prednosti in pomanjkljivosti

62 R.C. Fried: Comparative Political Institutions, University of California, Los Angeles, 1966, str. 102. V nadaljevanju imam v mislih predvsem totalitarne stranke oziroma hegemonne stranke (v skladu s Sartorijevo klasifikacijo).

63 Strankarsko kompetitivnost lahko nadomesti v enostrankarskem sistemu tekmovanje med strankino in državno birokratično hierarhijo, za kar morata biti izpolnjena dva pogoja: 1. obe hierarhiji morata ostati ločeni ("distinct"); 2. med njima mora obstajati določeno ravnotežje moči. Huntington, op.cit., str. 426-427.

64 Volkmann-Schluck (op. cit., str. 134), meni, da je najhujša oblika "demokratskega" despotizma tista, v kateri je skoncentrirana družbena moč v rokah ene in edine stranke oziroma v njenem vrhovnem telesu ali pa kar v eni osebi, ki ni več odgovorna nobeni instanci.

65 Enostrankarski sistemi, ki izhajajo iz revolucij, so stabilnejši od tistih, ki so proizvod nacionalnih gibanj. Med slednjimi so tisti, ki izhajajo iz dolgotrajnih bojev stabilnejši od onih, ki so izšli iz kratkih in lažjih spopadov. Huntington, op. cit., str. 425.

66 Obstaja seveda tudi precej mnogostrankarskih sistemov, ki se odlikujejo s stabilnostjo in visoko stopnjo modernizacije, zaradi česar se kaže "tradicionalna" trditev o dvostrankarskem sistemu kot najbolj "naravnem" in stabilnem (utemeljitelj te teze Duverger - glej Scott, Hrebentar, op. cit., str. 365) v precej relativni luči. Toda v nestabilnih, slabo razvitih sistemih (kot je danes jugoslovanski), za katere je značilen ob tem še strankarski oziroma politični monizem (monopol), je lahko nenaden "preskok" v mnogostrankarstvo usoden, saj lahko pripelje do nenadne (prevelike) dezintegracije, kar ima za posledico razpad sistema, ali pa ponovno (prisilno) vzpostavitev politične diktature

preferenčnega pogleda na dvostrankarstvo. Avtor ugotavlja, da so prednosti dvostrankarskega sistema naslednje: 1. dvostrankarski sistem ima pomirjevalni in integrativni vpliv ("moderating and centralizing influence") na demokratični režim⁶⁸;

2. v parlamentarnih sistemih angleškega tipa je izvršna oblast (vlada) stabilnejša in bolj kohezivna celota, ker jo formira izključno večinska stranka v parlamentu;

3. volilna alternativa je enostavna, ker omogoča volilcem "čisto" izbiro med dvema opcijama (v mnogostrankarskih sistemih brez večinske-dominantne stranke izbirajo volilci med kompromisnimikoaličijskimi programi);

4. stranka, ki zmagaja na volitvah, pridobi sicer veliko (odločilno) moč, z njo pa hkrati tudi direktno in popolno odgovornost za izvrševanje oblasti, kar jo (ob hkratnem pritisku opozicije) nedvomno sili v veliko prizadevnost za uresničitev zadanih ciljev.

Kritika "dvostrankarske teorije" je hkrati predvsem prikaz nekaterih pozitivnih strani mnogostrankarskih sistemov. Tako je moč ugotoviti naslednje:

1. favoriziranje dvostrankarstva je "preokupirano" z velikimi demokratičnimi državami in ne upošteva malih sodobnih demokracij (npr. skandinavske države, države Beneluxa, Švica), v katerih obstoje učinkoviti mnogostrankarski sistemi;

2. kritika mnogostrankarskih sistemov zaradi njihovih pogosto nestabilnih vlad je v določeni meri zgrešena, saj vladne krize ne generirajo nujno splošne družbene nestabilnosti ter ne povzročajo bistvenih sprememb v drugih državnih oziroma upravnih organih;

3. kontradiktorni sta ugotovitev o zmerni in integrativni naravi dvostrankarskega sistema na eni strani ter trditev, da ponuja dvostrankarstvo čisto (volilno) opcijo med dvem različnima programoma;

4. dvostrankarski sistem omogoča nedvoumno ("unambiguous") vladno odgovornost le v posebnih okoliščinah, na drugi strani pa je možno doseči takšno (stopnjo) odgovornost(i) tudi v mnogostrankarskih sistemih⁶⁹;

5. dvostrankarski sistem ne more izprofilirati več kot dveh temeljnih alternativnih programov, zaradi česar je politično-ideološko bolj "monopolen" od mnogostrankarskega, v katerem so predstavljene (kar pa ni nujno) številne povsem različne usmeritve⁷⁰.

V morebitnem jugoslovanskem večstrankarskem sistemu se končno ne bo mogoče izogniti mnogo-strankarski strukturi, ki jo "terjajo" številne socialne,

67 Glej A. Lijphart: *Democracies, Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*, Yale University Press, New Haven and London, 1984, str. 107-114.

68 Glej *ibidem*, str. 107-108; glej tudi Jambreč, *Oblast...*, op. cit., str. 59-67, kjer poudarja avtor večjo primernost dvostrankarskega (stranka na oblasti in opozicija) sistema, kot politično stabilnejšega od mnogostrankarskega ter kot takšnega bolj primerne za Slovenijo.

69 Glej Lijphart, *Democracies, Patterns...*, op. cit., str. 113-114

70 Glej *ibidem*, str. 114. Ob vsem tem je potrebno seveda upoštevati, da se tudi v dvostrankarskih sistemih pojavljajo "tretje" stranke, zaradi česar je pomembno izoblikovati kriterije o tem, "katere stranke naj štejejo" ("which parties should be counted") - o tem glej *ibidem*, str. 115 do 116.

ekonomske, religiozne, kulturne in politične razlike. Učinkovitost takšnega sistema pa bo lahko uresničena le, če se bo razvijal postopno (zmerna konfliktnost je pri tem celo zaželjena, vendar jo velja usmerjati v progresivne cilje)⁷¹ ter se vedno znova pretežno dihotomno polariziral (stranke na oblasti) nasproti strankam v opoziciji. Takšna polarizacija, kot že rečeno, ne sme potekati na relaciji "severozahod" - "jugovzhod", temveč predvsem skozi odnos "oblast - opozicija", ob hkratnem spodbujanju najraznovrstnejših (predvsem presečnih - "crosscutting") medsebojnih povezovanj mimo (preko) republiških meja.

Huntington ugotavlja⁷², da dvostrankarski sistem in sistem z dominantno stranko lažje institucionalizirata postopke za asimilacijo novih skupin, kot zmoreta to eno- ali mnogo- strankarski sistem, kar je posledica učinkovitejše strankarske tekme in dolgoročne politične stabilnosti, ki ju prva sistema zagotavljata. Ker je z vidika družbenopolitičnega razvoja odločilna zmožnost strankarskega sistema, da asimilira nove družbene sile⁷³, ki jih proizvede modernizacija⁷⁴, se zastavlja vprašanje političnih strank⁷⁵ predvsem v luči zagotavljanja takšne asimilacije. V sistemu z dominantno stranko poteka asimilacija novih družbenih programov uspešneje kot v enostrankarskem sistemu ter praviloma v dveh stopnjah. Novonastale skupine oziroma njihovi programi se izrazijo sprva s pomočjo manjših (opozicijskih) strank nato pa jih dominantna stranka, kolikor se ji zdi to koristno za lasten ugled in položaj, absorbira. Takšno "lažno" povečevanje družbenega ugleda oziroma moči dominantne stranke je potrebno sproti preprečevati, v prvi vrsti s pravočasnim obveščanjem javnosti⁷⁶, ki mora biti seznanjena s pravimi nosilci idej in programov. Vsak monopol nad sredstvi javnega obveščanja mora biti pravno in dejansko onemogočen, ker je nezdržljiv s političnim pluralizmom in demokracijo.

71 Lijphart, *ibidem*, str. 128-149, ugotavlja, da so bila sporna vprašanja ("issue dimensions"), ki so se pojavljala v najmanj 22-ih demokratičnih strankarskih sistemih v obdobju 1945-1980 prisotna predvsem na naslednjih področjih:

1. družbenoekonomskem;
2. religioznem;
3. kulturno-etničnem;
4. urbano-kmetijskim;
5. na področju režimske podpore;
6. zunanjepolitičnem;
7. na področju soočanja materializma s postmaterializmom.

72 Huntington, *op. cit.*, str. 424.

73 Zavedati se je treba dejstva, da "proizvaja" pluralna (kompleksna) družba nujno več normativnih projektov kot jih je mogoče realizirati. Glej Brezovšek, *op. cit.*, str. 166 in nasl.. K temu velja dodati še ugotovitev, da politični monopol unificira, selekcionira in purificira ideje tako, da postajajo čedalje bolj revne, enolične, neučinkovite in jalove, kar vodi družbo v zgolj nekoristno vegetiranje. Iz pogovora z V. Pečjakom o Knjigi o idejah, Teorija in praksa, št. 1-2 (XXVI), Ljubljana, 1989, str. 157

74 *ibidem*, str. 420-421.

75 O "efektivnem" številu strank v sistemu glej Lijphart, *Democracies, Patterns...*, *op. cit.*, str. 116-123.

4.2.5. Večstrankarstvo in federalizem

Jugoslavija sodi v ozki krog t.i. "čistih" večnacionalnih federacij, kamor uvrščamo le še Češkoslovaško in Sovjetsko zvezo⁷⁷. Ker imajo svoje nacionalno-strukturne posebnosti za razliko od ostalih federacij vse tri navedene federacije enostrankarski (monistični, monopolni) politični sistem, so ustrezne tovrstne primerjave že v temelju bistveno otežkočene, če ne celo onemogočene. V vseh treh "čistih" nacionalnih federacijah obstaja "personalna unija" med državno organizacijo in (edinimi) strankami. V prihodnje je realno pričakovati v teh federacijah predvsem nastanek strank glede na nacionalno pripadnost ter strank, oblikovanih po drugih kriterijih (kolikor takšen razvoj ne bo prisilno onemogočen), kar je mogoče zaslediti tudi v drugih federacijah, ki imajo večnacionalno oziroma več-etnično sestavo (npr. Indija, Kanada - izjema je Švica)⁷⁸. Ker kot rečeno primerjave med "čistimi" nacionalnimi ter drugimi federacijami niso ustrezne, navajam le nekatere splošne značilnosti slednjih, ki se nanašajo na politične stranke.

Primerjalni pregled nam pokaže, da prevladuje v večstrankarskih federacijah težnja po krepitvi centra, kar ima za posledico slabitev federalnega načela⁷⁹. V številnih federacijah se predstavljajo pomembnejše (močnejše) politične stranke kot zveze ("federacije") lokalnih strankarskih organizacij (npr. v ZRN, ZDA, Švici), v nekaterih, predvsem južnoameriških državah pa sopolitične stranke relativno čvrste "nacionalne" (državne) organizacije⁸⁰. V sedanjih večstrankarskih federacijah praktično ni primera, da bi bila ista politična stranka na oblasti tako v federaciji kot tudi vsch federalnih enotah⁸¹.

V vrsti federacij obstajajo tudi lokalne politične stranke, ki delujejo le v okviru posameznih federalnih enot, kar je posledica ali njihovih zgolj lokalnih interesov ali pa njihove nezadostne moči. V večstrankarskih federacijah so stranke na splošno integrativni dejavnik, ideje separatizma pa so prisotne le v

76 "Incompetitive party systems, there are competing sources of information both via the parties and also via the media of communication, the government and interest groups. Competitive parties will have no monopoly of information; experience in government, ideological appeal, ideas for action will not be restricted to a single formation." Fried, op. cit., str. 108.

77 Z ozirom na nacionalno sestavo delimo federacije na tiste s pretežno homogeno nacionalno strukturo ter na več nacionalne federacije. Slednje delimo dalje na tri podskupine, med katerimi so "čiste" nacionalne federacije, za katere je značilno, da jenačelno vsak narod organiziran v posebni federalni enoti (v Sovjetski zvezi je zaradi številčnosti narodov to načelo udejanjeno v manjši meri oziroma v specifični obliki), tem sledijo večnacionalne federacije kot npr. Švica in Kanada, kjer nacionalni oziroma etnični element ni bistveno vplival na organiziranje federalnih enot (le-teh je zato precej več etničnih skupin), v tretjo skupino pa uvrščamo predvsem Indijo, v kateri se pojavlja problem večnacionalnosti skupaj s problemom uskladitve številnih ras, jezikov, religij in kultur

78 Glej M. Jovičić: Savremeni federalizam, Savremena administracija, Beograd, 1973, str. 60-68.

79 Glej ibidem, str. 241-242.

80 Ibidem, str. 242.

81 Edino tovrstno izjemo je predstavljala Kongresna stranka v Indiji, ki je imela v prvih letih po nastanku federacije večino tako v zveznem parlamentu kot v parlamentih vsch federalnih enot. Ibidem.

manjši meri in to predvsem pri manjših, lokalnih strankah. Omeniti velja še, da so (še posebej v nacionalno homogenih federacijah) predstavniki parlamentarnega doma federalnih enot praviloma predstavniki političnih strank in zato (dejansko) "manj" predstavniki federalnih enot⁸².

4.3. Pravila igre

4.3.1. Konflikt

Človeška družba je nujno konfliktna⁸³. Različni modeli demokracije⁸⁴ ter njihove izpeljave odpravljajo le najnevarnejše konflikte, ostale pa transformirajo v produktivne spopade. Večstrankarski oziroma politični pluralizem temelji na konfliktnosti⁸⁵, zaradi česar se kaže njegova učinkovitost prvenstveno na tem področju. In prav pri reševanju konfliktov se mora bodoči jugoslovanski večstrankarski sistem dokazati kot učinkovitejši od (do)sedanjega enostrankarskega oziroma monističnega ter spodbuditi modernizacijo in razvoj celotne družbe.

4.3.2. Nekaj splošnih značilnosti reševanja konfliktov

Dahl ugotavlja⁸⁶ nekatere splošne značilnosti (reševanja) konfliktov, pri čemer velja kljub nekoliko drugačnemu avtorjevemu kontekstu te ugotovitve navesti v naš namen.

Dahl ugotavlja, da so možnosti za mirno reševanje konfliktov večje:

1. če obstajajo institucionalni pripomočki, ki vzpodbujajo konzultacijo, pogajanja, proučevanje alternativ in iskanje vzajemno koristnih rešitev;
2. če obstaja širši prostor, znotraj katerega iščejo različni subjekti zaželjene rešitve;
3. čim manj komulativni so konflikti oziroma spopadi;
4. čim večji je ekonomski presežek eksistenčnega minimuma v družbi;
5. če temelji sporazumevanje na ugodnih preteklih tovrstnih izkušnjah;
6. čim bolj so stranke v konfliktu enake v potencialni moči;
7. če so posamezniki, ki vodijo pogajanja, osebno naklonjeni sporazumevanju in mirnim rešitvam.

82 Ibidem, str. 243.

83 "It is profound though not uncommon misunderstanding about popular government - about democracies - to assume that they do not employ coercion. They do." R.A. Dahl: *Modern Political Analysis*, Prentice-Hall, Inc., Engelwood, New Jersey, 1963, str. 76.

84 O tem glej D. Held: *Modeli demokracije*, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, 1989.

85 Ob tem velja poudariti še, da je konfliktnost tudi nujni (bistveni) sestavni del federalizma, da je torej federaciji "vrojena", kar še dodatno izpostavlja problematiko konfliktnosti v okviru jugoslovanskega prostora. Glej L.B. John: *Sukob i rešavanje sukoba u kanadskom federalnom sistemu*, Federacija i federalizam, Institut društvenih nauka Pravnog fakulteta u Nišu, 1987, str. 396-408.

86 Dahl, op.cit., str. 76-92.

4.3.3. Pravila igre

Pravna ureditev, četudi "liberalna", je še vedno preveč toga, da bi predstavljala sistemsko sredstvo zagotovitve najprimernejše(ih) oblike (oblik) političnega pluralizma. Še posebno v današnji jugoslovanski krizni situaciji je (bodoča) pravna ureditev (resnične) svobode združevanja ter njenih najpomembnejših oblik in "okvirov" dvorezen meč. Izhodiščna situacija nam ne dopušča preveč "eksperimentiranja", na drugi strani pa nas sili v prestrukturiranje (tudi) političnega sistema. Kako torej postopno izgraditi ter institucionalizirati večstrankarski oziroma širši pluralistični sistem, ki bo pospeševal skupen jugoslovanski razvoj? Rešitev je seveda kompleksna in terja zato uspešne posege ne ekonomskem, političnem, pravnem in drugih področjih. In če se osredotočimo na politiko lahko imenujemo takšno rešitev "pravila igre". V nadaljevanju obravnavam zato (skrčeno) Lijphartovo predstavitev pravil igre ("rules of the game")⁸⁷, ki omogočajo proces(e) akomodacije⁸⁸ na Nizozemskem, pri čemer so ta pravila mutatis mutandis uporabna tudi pri nas.

Pravila igre niso pravna pravila, temveč so sestavni del politične kulture oziroma političnih kulturnih vlog ("part of the "role-culture""). Predstavljajo mešanico pravil in splošnih usmeritev ("general orientations") v politiki ter so po naravi bolj proceduralna kot vsebinska. Pravila igre niso utemeljena v splošnem nacionalnem oziroma državnem konsenzu, temveč obvezujejo v glavnem le politične (strankarske in druge) elite. Člani le-teh jih skozi medsebojno konfrontacijo tudi medsebojno izoblikujejo. Poudariti velja, da so tovrstna pravila nezapisana, neformalna in implicitna⁸⁹.

1. Prvo pravilo poudarja, da politika ni igra, temveč je **posel** ("business"). Ne glede na dejstvo, da izhaja takšno pojmovanje politike na Nizozemskem iz specifične tradicije in da so pravila igre drugod (npr. v francoski politiki) pojmovana drugače⁹⁰, velja upoštevati zahtevo po profesionalizaciji politike oziroma njenih glavnih akterjev tudi pri nas. To pravilo je po mnenju Lijpharta "aksiom", na katerem temeljijo vsa ostala pravila igre.

2. Drugo pravilo lahko označimo kot **sporazum o nestrinjanju** ("agreement

⁸⁷Glej Lijphart: *The Politics of Accommodation (Pluralism and Democracy in the Netherlands)*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, London, Second Edition, Revised, 1975, str. 191.

⁸⁸Z akomodacijo je mišljen proces reševanja spornih vprašanj oziroma konfliktov ("settlement of divisive issues and conflicts") v razmerah minimalnega konsenza ("where only a minimal consensus exists"). Za uspešnost takšnega procesa je potrebno predvsem dvoje: 1. minimalni sporazum strank o temeljnih izhodiščih; 2. s tem povezano naravnost voditeljev različnih blokov v ohranitev sistema. Glej *ibidem*, str. 103-104.

⁸⁹"No convenient book of rules exists; they have to be inferred from the action of the leaders specially under conditions of political tension." *Ibidem*, str. 123.

⁹⁰"... Dutch politics is sharply different from ..." Game of politics in France "With its tactics of delay equivocation and avoidance of responsibility regardless of the consequences for the nation." N. Leites: *On the Game of Politics in France*, Stanford University Press, 1959 - navajam po Lijphart, *The Politics of Accommodation...*, op. cit., str. 123.

to disagree"). Temeljna prepričanja drugih skupin morajo biti, če ne spoštovana, vsaj tolerirana. Nesporazumi ne smejo prerasti v medsebojno zaničevanje ali v izpreobračevalno vneto ("proselytizing zeal"). V določenih primerih velja premostiti nasprotna stališča na podlagi odločitve konkurentne večine in zavrniti možnost veta kakšne od pogajalskih skupin. Menim pa, da mora biti pravica veta priznana vedno glede temeljnih eksistenčnih vprašanj določene homogene celote (države, naroda, stranke itd.), kajti v nasprotnem primeru lahko večina dejansko "odpravi" manjšino.

3. Najpomembnejša politična vprašanja se morajo reševati v prisotnosti voditeljeve vseh zainteresiranih oziroma prizadetih strani (t.i. "summit diplomacy"). Bolj pomembna vprašanja terjajo udeležbo višjih predstavnikov posameznih elit. V ta namen je bilo na Nizozemskem oblikovanih več skupin, med njimi npr. "a five-men committee" (komite petih mož), sestavljen iz parlamentarnih poslancev najpomembnejših nizozemskih strank⁹¹. To telo nima formalnega statusa in deluje zgolj občasno oziroma po potrebi, pri čemer se mu pripisuje velik politični pomen v kriznih obdobjih.

4. **Proporcionalnost** je pravilo, ki preusmerja politično akcijo spopada na distribucijo. Načelo proporcionalne delitve sredstev (predvsem denarnih) je primerno za politično manj konfliktna področja (npr. šolstvo, zdravstvo), kajti načelo proporcionalnosti ne more reševati bolj zapletenih vprašanj.

5. Eno izmed možnih kompromisnih sredstev predstavlja tudi **depolitizacija določenih sfer**, ki je najbolj učinkovita takrat, ko je zagotovljena že na ustavnem in zakonskem (torej normativno-pravnem) nivoju.

6. Ker zahteva uspešna akomodacija visoko stopnjo politične fleksibilnosti in ker morajo njeni vodilni akterji v pogajanjih pogosto modificirati stališča ter jih usmeriti v pragmatične kompromise, je treba določene faze tega procesa skriti pred javnostjo. **Tajnost** je torej pomembno pravilo, ki ga velja upoštevati posebej v primerih ostrih konfrontacij. Soočanja v državnih organih (parlamentu) pa morajo potekati seveda javno, pri čemer bo njihova uspešnost v veliki meri odvisna od preliminarnih tajnih kompromisov.

7. Sedmo pravilo je direktna izpeljava prvega in se glasi: "**Pusti vlado**, da opravi svoje delo"⁹². Politične stranke in druge skupine naj torej spoštujejo pristojnosti državnih organov in se vzdržijo direktnega vmešavanja v njihovo delo.

Navedena pravila so orientacijska, njihov krog pa je nujno odprt. Jugoslovska (večstrankarska, pluralna) politika mora čim intenzivneje izgrajevati oziroma se sporazumevati o temeljnih pravilih igre, pred tem pa razširiti in "modernizirati" sistemske (institucionalne) okvire (predvsem pravne), znotraj katerih bo "igra" potekala.

91 Glej ibidem, str. 126-127.

92 "The government or cabinet must do the job of governing." Ibidem, str. 134.

SEZNAM LITERATURE:

1. E. Barendt: **Freedom of Speech**, Clarendon Press - Oxford, 1987
2. A. Bibič: **Več obrazov (političnega) pluralizma - za asociacijski pluralizem**, Zbornik referatov, Ankaran, 1989
3. M. Brezovšek: **Politični pluralizem kot projekt demokracije**, Teorija in praksa, št. 1-2, XXVI, Ljubljana, 1989
4. E. T. Brown: **The Sovereign People (Analysis of an Illusion)**, F. W. Chesire, Melbourne, 1954
5. B. Caratan: **Spremembe v socialističnih deželah; od krize do novega koncepta socializma**, Teorija in praksa, št. 6-7, XXVII, Ljubljana, 1989
6. A. Cotič: **Politični pluralizem kot izhodišče politike**, Teorija in praksa, št. 6-7, XXVI, Ljubljana, 1989
7. R. A. Dahl: **Modern Political Analysis**, Prentice-Hall, Inc., Eaglewood, Cliffs, New Jersey, 1963
8. F. E. Dorwick: **Introduction, Human Rights**, University of Durham, 1979
9. J. Dorđević: **Od države do zajednice**, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 4, Beograd, 1988
10. R. C. Fried: **Comparativ Political Institutions**, University of California, Los Angeles, 1966
11. V. Goati: **Savremene političke partije**, Beograd, 1984. D. Held: **Modeli demokracije**, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, 1989
13. H. E. Hommes: **Rechtstaat und das Prinzip der Repraesentation**, Rechtstheorie, Heft 1, 13. Band, Duncker-Humolt, Berlin, 1982
14. T. Hribar: **Civilna družba, pravna država in človekove pravice**, Varstvo človekovih pravic, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988
15. S. P. Huntington: **Political Order in Changing Societies**, New Haven and London, Yale University Press, 1969
16. A. Igljčar: "Uvod v sociologijo prava", ČZ Uradni list SRS, Ljubljana, 1986
17. P. Jambrek: **Development and Social Change in Yugoslavia**, Saxon House, England, Lexington Books, U. S. A., 1975
18. P. Jambrek: **Oblast in opozicija v Sloveniji (studija)**, Ljubljana, 1989
19. P. Jambrek: **Politični pluralizem v samoupravni družbi**, Teorija in praksa, št. 12, V, Ljubljana, 1968
20. P. Jambrek: **Temeljne človekove pravice in svoboščine**, Gradivo za slovensko ustavo, Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana, 1988
21. P. Jančič: **O političnem pluralizmu pri nas**, Teorija in praksa, št. 5, XXVI, Ljubljana, 1989
22. L. B. John: **Sukob i rešavanje sukoba u kanadskom federalnom sistemu**, Federacija i federalizam, Institut društvenih nauka Pravnog fakulteta u Nišu, 1987
23. M. Jovičić: **Savremeni federalizam**, Savremena administracija, Beograd, 1973

24. P. Kirchof: **Gegenwartsfragen an das Grundgesetz**, Juristen Zeitung, št. 10, 44, 1989

25. V. Koštunica, K. Čavoški: **Stranački pluralizam ili monizam (Društveni pokreti i politički sistem u Jugoslaviji 1944 - 1949)**, Centar za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 1983

26. A. Lijphart: **Democracies, Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries**, Yale University Press, New Haven and London, 1984

27. A. Lijphart: **The politics of Accomodation (Pluralism and Democracy in the Netherlands)**, University of California Press, Berkley, Los Angeles, london, second Edition, Revised, 1975

28. I. Lukšič: **Politični pluralizem in demokrtizacija javnega življenja**, Slovensko politološko društvo, Ankaran, 1989

29. B. Majer: **Družbenoekonomski vidiki političnega pluralizma**, Teorija in praksa, št. 6-7, XXVI, Ljubljana, 1989

30. K. M. Meessen: **Parteienstaatlichkeit - Krisensymptome des demokratischen Verfassungsstaats?**, Neue Juristischen Wochenschrift, Heft 39, (38), 1985

31. M. Moritz: **Indeterminismus, Determinismus und freichetsdefinitionen**, Archiv fur Rechts- und Sozialphilosophie, vol. 1972, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1972

32. V. Pečjak - intervju o Knjigi o idejah, Teorija in praksa, št. 1-2, XXVI, Ljubljana, 1989

33. Ž. Puhovski: **Institucijski subjekt političnega pluralizma (Jugoslovanski primer)**, Teorija in praksa, št. 6-7, XXVI, Ljubljana, 1989

34. R. K. Scott, R. J. Hrebenar: **Parties in Crisis - Party Politics in America**, Second Edition, John Wiley and Sons, New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore, 1984

35. R. Smiljković: **Sociologija političkih stranaka**, Beograd, 1986

36. L. Tadić: **Nauka o politici**, Rad, Beograd, 1988

37. K. H. Volkmann-Schluck: **Politička filozofija**, Naprijed, Zagreb, 1977

38. E. Weil: **Politička filozofija**, Nolit, Beograd, 1971

39. M. Žagar: **Politični pluralizem - stvarnost in perspektive**, Zbornik referatov Politični pluralizem in demokratizacija javnega življenja, slovensko politološko društvo, Ankaran, 1989

dr. Leo Šešerko

Od naravoslovnega k družbenemu pojmu ekologije

Ekologija kot znanost o planetarnem gospodarjenju z naravnimi viri in kot razumevanje zemeljske krogle kot skupne hiše vsega človeštva in vseh naravnih vrst ter kot razumevanje njihove povezanosti s fizikalnim in kemičnim okoljem je vprašanje ekonomske koristnosti postavila v nov kontekst. Predvsem je izpostavila, da dobijo posamezne človeške aktivnosti svoj smisel in pomen šele glede na to, kakšne učinke imajo na ravnotežje v posameznih biotopih, ali ga destabilizirajo ali ne.

Andrej Klemenc:

Politika jedrske energije

Fenomena jedrske energije ni mogoče razložiti niti kot rezultata znanstveno-tehničnega napredka niti kot posledic racionalnosti slepo delujočih tržnih procesov. Porojena v vojaški postelji in prvič uporabljena kot sredstvo demonstracije strateške gospodarsko-politično-vojaške premoči, postane "pacifizirana" uporaba jedrske energije v komercialne namene sredstvo legitimacije povezovanja znanosti in vojaško industrijskega kompleksa ter sredstvo segmentalizacije znanstvenega dela, ki se mu tudi institucionalno odreče kompetentnost odločanja o uporabi njegovih rezultatov in prenese na birokratsko normo. Tako nastopa politika jedrske energije kot strateško sredstvo ameriške tehnološke hegemonije v procesu povojne obnove zahodnoevropskega gospodarstva, kot sredstvo razvojne in regionalne politike in kot "admiralska ladija izvozne flote". Toda ti procesi spodkopavajo sam jedrski mit, na drugi strani pa omogočajo, da se politika jedrske energije v postindustrijskih družbah legitimira izključno s kompleksnostjo svojih posledic.

Herbert Will;

Fetiš zdravje

Avtor razume zdravje posameznika kot predpogoj normalnega funkcioniranja družbe v kateri je zdravje fetiš - dosežen je konsenz, da je zdravje največja vrednota. Osnovna dihotomija zdravja je v njegovem subjektivnem (utrjevanje individualnosti, razlikovanje od drugih zaradi specifičnosti bolezni) in družbenem značaju (biti zdrav je izenačeno z biti delovno sposoben in prilagojen družbenim zahtevam). Konstrukcija zdravja ali obstrukcija posameznika je osnovana na naravoslovnem samorazumevanju medicine, ki se kaže kot njena samozadostnost, na birokratskih organizacijah ali posrednikih v menjavi zdravja za denar in na logiki kapitala. Avtor razčleni momente logike kapitala kot tiste, ki silijo subjekt v odločanje za priklonitev ali za odklonitev zdravja. Razrešitev subverzije subjekta je v njegovem priznavanju in v odpiranju zdravstvenega sistema proti njemu.

Claus Offe:

Modernost, utopija, racionalizacija. Utopija ničelne opcije

Osrednji problem modernih družb ni njihova nadaljnja modernizacija, kar pomeni nadaljnje naraščanje opcij, izbiro in možnost akcije, marveč invencija in zagotavljanje tistih sekundarnih pravil selekcije, ki kot sintetski princip lahko varujejo koeksistenco in vzdržujejo kompatibilnost različnih horizontov opcij. Takšni modeli "moderne" so podvrženi dvojnemu kriteriju adekvatnosti. Po eni strani morajo biti "moderni" v smislu, da morajo upoštevati emancipacijske možnosti racionalne subjektivnosti, po drugi strani pa morajo biti sintetični v smislu, da se izkažejo kot učinkoviti regulatorji koordinacije in kompatibilnosti. Osrednji poudarek je na kritiki takšnih koncepcij reda, ki dovolijo napako kršenja obeh, prvega in drugega kriterija adekvatnosti.

Igor Lukšič:

Volitve kot obred in igra

Politika kot obred in igra povezuje v svoji težnji po vplivu na numinozno moderne družbe s primitivnimi. Politična igra, kot se odvija na za volilca vidni ravni, ima svoja pravila, ki si jih ne postavlja sama in niso privzeta iz racionalnosti političnega delovanja, zato se jo da ustrezno zapopasti samo z terminologijo sociologije obreda. Volitve imajo v politiki funkcijo iniciacije in legitimacije oblasti kot obred, v katerem nastopa politik kot obvladovalec numinoznega, volilec pa kot nezaščiten član skupnosti.

Miro Cerar ml.:

Jugoslovanski strankarski pluralizem

Obstoj političnih strank temelji neposredno na svobodi združevanja. Ta svoboda je relativno nova "članica" znotraj tiste skupine temeljnih političnih pravic/svobod, ki jim danes večina zahodnih demokracij zagotavlja ustavno-pravno varstvo. V začetnem obdobju nastajanja političnih strank (predvsem v drugi polovici 19. stol. in kasneje) je potekalo takšno politično organiziranje zgolj na podlagi ustavnih določb o svobodi združevanja, brez nadaljnega zakonskega urejevanja teh procesov.

V novejšem času se pojavlja poleg ustavnega varstva svobode združevanja še posebno zakonsko urejanje delovanja političnih strank kot najpomembnejših oblik tovrstne aktivnosti, zahteve po polni zagotovitvi te svobode pa se izražajo tudi v mednarodnih aktih. Celo liberalna pravna ureditev je preveč toga, da bi predstavljalo sistemsko sredstvo zagotovitve najprimernejše oblike političnega pluralizma. Politika bo pri vzpostavitvi jugoslovanskega modela političnega pluralizma tako morala poleg pravnih norm upoštevati tudi pravila igre, ki pa niso pravna pravila, temveč so sestavni del politične kulture.

KAZALO

Uvodnik	4
Od naravoslovnega k družbenemu pojmu ekologije	8
Modernost, utopija in racionalizacija	16
Politika jedrske energije	39
Fetiš zdravje	48
Volitve kot obred in igra	60
Jugoslovanski strankarski pluralizem	71
Sinopsisi	96

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

127, 1990

Izdaja: Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Slovenije
Maribor

Univerzitetna konferenca Zveze socialistične mladine Maribor

Izdajateljski svet:

Dr. Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik, Marjan Pungartnik, Branko Gregorčič, Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn, Igor Omerza, Leo Šešerko

V.D. glavnega urednika:

Samo Resnik

V.D. odgovornega urednika:

Andrej Klemenc

Sekretar:

David Tasić

Lektor:

Irena Grahek

To številko so pripravili: Leo Šešerko, Marta Lukšič-Macedoni, Igor Lukšič,
Miro Cerar ml., Adriana Dvoržak

Revijo sofinancirata Kulturna skupnost Slovenije in Kulturna skupnost Slovenije.

Naslov uredništva: Beethovnova 9/I, yu- Ljubljana, uradne ure so v sredo med 11.00 in 13.00 in četrtek med 12.00 in 14.00 tel.: (061) 310-332.

Cena te številke je 85,00 din

Tisk: PRINT GRAFIKA, Ljubljana

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 471-1/74 z dne 14.3.1974 je revija oproščena temeljnega davka na promet proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo! Rokopis pošljite v dveh izvodih s kratkim povzetkom v domačem in tujem jeziku ter osnovnimi podatki o avtorju.